

DAMAGE BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_224691

UNIVERSAL
LIBRARY

ARITHMETIC

IN
URDU

PART I.

(For the use of Class . .)

Compiled strictly in accordance with the
New Curriculum for 1915-1916,

BY

JADAV CHANDRA CHAKRAVARTI, M. A.,

*Professor of Mathematics, Mohammadan Anglo-
Oriental College, Aligarh.*

علم الحساب

حصہ اول

۱۹۱۵-۱۹۱۶ کے نئے کوئیکووم کے مطابق

جسکو

جادو چندر چکرورتی ایم۔ اے۔ پروفیسر، مہا، دن کالج علیگڑھ
نے

دفعہ اول کے لئے بنانا

**P. C. DWADASH SHRENI & Co.,
ALIGARH.**

All Rights Reserved.

Printed and Lithographed by Narain Das Gupta
at the Dwadash Shreni Press, Aligarh.

Price per Copy }
2 Annas 6 Pies. }

1917.

قیمت فی جلد }
۲ آنہ ۶ پائی }

علم الحساب

حصہ اول تعریفات

مقدار ایک شے جس کی نسبت یہ خیال کیا جاسکے کہ وہ اپنے ایسے حصوں سے بنی ہو جو کہ کل کے مشابہ ہوں۔

مثلاً تعداد روپیہ۔ لمبائی چٹری۔ وزن بوری چاول تعداد آدمی مقدار ہیں۔ ایک مقدار واحد یا اکائی اس وقت کہلائی جاتی ہے جبکہ اُس سے دیگر مقدار قسم بذکا مقابلہ کیا جائے۔ مثلاً جبکہ ہم تین روپیہ کہیں تو اُس میں روپیہ واحد یا اکائی ہے اور جب ہم یہ کہیں کہ کسی اسکول کے ایک درجہ کے پندرہ لڑکے تو اس جملہ میں لڑکا واحد ہے۔

عدد وہ ہے جس سے کسی مقدار کا اندازہ بلحاظ اس کی اکائی ظاہر ہو۔ مثلاً تین روپیہ میں تین کے عدد سے اُس مقدار کا اندازہ اُس کی اکائی یعنی ایک روپیہ کے مقابلہ سے ظاہر ہوتا ہے۔

کسی مقدار کی قیمت عددی یا شماری وہ عدد ہے جس سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ کتنی مرتبہ اکائی اُس مقدار میں شامل ہے۔ مثلاً ہم اگر ایک گز کو بطور واحد لمبائی تصور کریں تو پانچ گز لمبائی میں عدد پانچ قیمت عددی یا شماری ہے۔

نوٹ۔ کسی مقدار کی قیمت عددی سے مقدار متعلق کا اظہار ہوتا ہے اور مقدار قطعی قیمت شماری

اور واحد سے باہم ظاہر ہوتی ہے۔

جب کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق نہ ہو اس وقت میں عدد کو عدد مجرد کہتے ہیں۔ مثلاً چار۔ پانچ۔ سات۔

جو عدد کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق رکھتا ہو وہ عدد مقرون کہلاتا ہے مثلاً چار گھوڑے۔ پانچ آدمی۔ سات گز۔

حساب وہ جزو علم ہے جس میں اعداد کے استعمال کرنے کا تذکرہ ہے۔

طریقہ اظہار اعداد بذریعہ ہندسہ

علم حساب میں اعداد بذریعہ دس اشکال یا ہندسہ یعنی ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹۔

ظاہر کیے جاتے ہیں۔ اول کے ۹ اشکال یا معنی کہلاتے ہیں اور آخری شکل صفر کہلاتی ہے جس کے معنی نمل یا خالی کے ہیں۔

اعداد ایک سے لیکر نو تک بترتیب ذیل بذریعہ نو ہندسہ ظاہر کیے جاتے ہیں۔

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹

تمام بڑے اعداد کے ظاہر کرنے کی واسطے دو یا زیادہ ہندسوں کی ضرورت ہوتی ہے۔

طریقہ حسب ذیل اختیار کیا گیا ہے۔ یہ امر قرار پایا ہے کہ اگر ایک قطار ہندسوں کی لکھی جائے

تو دائیں طرف کا پہلا ہندسہ اپنی قیمت ذاتی رکھتا ہے اور اسی کی اکائی ظاہر کرتا ہے اور

جب ہندسوں مذکورہ بالا میں کوئی ہندسہ بلا شرکت غیر سے لکھا جائے یعنی اس کے ساتھ کوئی

دوسرا ہندسہ نہ ہو تو اس سے اسکی اصلی یا ذاتی قیمت مراد ہوتی ہے۔ اور جب کسی ہندسہ کی

قیمت بجا مقام یعنی جگہ ہوتی ہے تو ہندسہ کی یہی قیمت کو مقامی قیمت کہتے ہیں۔

سے ہوتی ہے۔ اہل ہند نے ایجاد کیا تھا۔ لیکن اہل یورپ طریقہ مذکور کو اہل عرب کی ہندسہ نو کا طریقہ کہتے ہیں۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ اول اہل عرب نے ہندوؤں سے اس قاعدہ کو سیکھا اور پھر یورپ میں جاری کیا۔

شمار یعنی گنتی

ہندسوں سے ظاہر کیے ہوئے عددوں کے پڑھنے کے طریقہ کو گنتی کہتے ہیں۔ اعداد مذکورہ بالا سے طالب علم صرف ایک ہندسہ لکھے ہوئے اعداد پڑھ سکتا ہے۔ نقشہ ذیل سے دو ہندسوں میں لکھے ہوئے اعداد پڑھنے کا طریقہ معلوم ہوگا۔

۱۰	دس	۲۳	تیس	۳۶	چھتیس	۴۹	انچاس	۶۲	باسٹھ
۱۱	گیارہ	۲۴	چوبیس	۳۷	سیتیس	۵۰	پچاس	۶۳	تریسٹھ
۱۲	بارہ	۲۵	پچیس	۳۸	اڑتیس	۵۱	اکیادان	۶۴	چونتھ
۱۳	تیرہ	۲۶	چھیس	۳۹	اٹالیس	۵۲	بادن	۶۵	پنہٹھ
۱۴	چودھ	۲۷	ستائیس	۴۰	چالیس	۵۳	ترپن	۶۶	چھاسٹھ
۱۵	پندرہ	۲۸	اٹھائیس	۴۱	اکتالیس	۵۴	چون	۶۷	سرسٹھ
۱۶	سولہ	۲۹	اننتیس	۴۲	بالیس	۵۵	پچپن	۶۸	اڑسٹھ
۱۷	سترہ	۳۰	تیس	۴۳	تینتالیس	۵۶	چھپن	۶۹	اٹھتر
۱۸	اٹھارہ	۳۱	اکتیس	۴۴	چوالیس	۵۷	ساتون	۷۰	نہتر
۱۹	انیس	۳۲	تیس	۴۵	پنہتالیس	۵۸	اٹھاون	۷۱	اکتر
۲۰	بیس	۳۳	تینتیس	۴۶	چھالیس	۵۹	انسٹھ	۷۲	بہتر
۲۱	ایکس	۳۴	چونتیس	۴۷	سینتالیس	۶۰	ساٹھ	۷۳	تہتر
۲۲	بائیس	۳۵	پنہتیس	۴۸	اڑتالیس	۶۱	اکسٹھ	۷۴	چوتہتر

طریقہ اظہار اعداد بزرگہ ہندسہ

۴۵	چھتر	۸۰	اسی	۸۵	پچاسی	۹۰	نوے	۹۵	پچانوے
۴۶	چتر	۸۱	ایکاسی	۸۶	چھیاسی	۹۱	اکیانوے	۹۶	چھیانوے
۴۷	ستھتر	۸۲	بایسی	۸۷	ستاسی	۹۲	بانوے	۹۷	ستانوے
۴۸	اٹھتر	۸۳	تراسی	۸۸	اٹھاسی	۹۳	ترانوے	۹۸	اٹھانوے
۴۹	اناسی	۸۴	چوراسی	۸۹	نواسی	۹۴	چورانوے	۹۹	نانوے

جبکہ ایک تعداد تین ہندسوں سے ظاہر کی جاتی ہے تو تیسرا ہندسہ دائیں طرف سے اسی قدر سیکڑہ بتلا تا ہی جیسا کہ عدد ہوتا ہے اور باقی دو اعداد حسب قاعدہ بالا ہم پڑتے جاتے ہیں۔ مثلاً ایک تعداد ہندسہ جو نوا سے ظاہر کی جاتی ہے ایک سو پڑھی جاتی ہے اور تعداد جو کہ ہندسہ ۲۴۰ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ تین سو چالیس پڑھی جاتی ہے۔ اور تعداد جو ہندسہ ۴۵۲ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چار سو باون پڑھی جاتی ہے۔ اسی طرح تعداد جو کہ ہندسہ ۶۰۷ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چھ سو سات پڑھی جاتی ہے۔

اگر کوئی عدد تین ہندسوں سے زیادہ کا ہو تو وہ اپنی طرف سے اول تیسرے عدد پر ایک نشان (۴) اُلٹے واو کی قسم کا لگاؤ اور آئندہ ہر دوسرے عدد پر نشان لگاتے جاؤ اور پہلے نشان کے عددوں کو حسب قاعدہ بالا پڑھو اور دوسرے نشان کے اعداد سے اُتے ہی ہزار خیال کرو۔ تیسرے سے اُتے ہی لاکھ چوتھے سے اُتے ہی کروڑ پانچویں سے اُتے ہی ارب اور چھٹے سے اُتے ہی کھرب ملتی ہے۔ اور ان نشانوں کے اعداد بالترتیب بائیں طرف سے دہنی طرف کو پڑھنے چاہئیں۔

مثلاً ہندسہ ۲۴۲۳۵ کو دو ہزار چار سو پچیس پڑھو اور ہندسہ ۲۳۴۲۰۲ کو تینیس ہزار دو سو چار پڑھو اور ہندسہ ۲۳۳۴۰۲۱ کو دو لاکھ چونتیس ہزار اکیس پڑھو اور ہندسہ ۳۲۴۳۱۴۰۳۴۲۰ کو تیس کروڑ اکتالیس لاکھ تین ہزار دو سو پڑھیں گے اور ہندسہ ۳۴۷۲۰۲۴۳۳۴۰۳۴۳۳۴۰۳ کو تین بل باٹھ کھرب چار ارب چونتیس کروڑ چار لاکھ

طریقہ اظہار اعداد بذریعہ ہند

(۳) جسے چھوٹے عدد کو چنانچہ ہندسوں سے بنے اور بڑے عدد کو چار ہندسوں سے بنے الفاظ میں ظاہر کرو۔

کتابت اعداد

کسی عدد کو جو الفاظ میں لکھا گیا ہے ہندسوں میں ظاہر کرنے کی ترکیب کو ترقیم یا کتابت اعداد کہتے ہیں جس کا طریقہ حسب ذیل ہے۔

بائیں ہاتھ کی طرف سے لکھنا شروع کرو اور مطلوبہ ہندسوں کو بغرض اظہار عدد ان کی مناسب جگہ پر موجب نقشہ ذرا تہ ہندسہ لکھو اگر کوئی جگہ خالی رہ جائے تو بذریعہ (۰) پوری کرو مثلاً پچاس لاکھ اٹھائیس ہزار تین سو چار کو ہندسوں میں ظاہر کرنا ہے تو پانچ کو دس لاکھ کے درجہ پر یعنی داسنے ہاتھ سے ساتویں جگہ پر اور دو کو دس ہزار کے درجہ یعنی پانچویں جگہ پر اور آٹھ کو ہزار کے درجہ یعنی چوتھی جگہ پر اور تین کو سیکڑہ کے درجہ یعنی تیسری جگہ پر اور چار کو اکائی کے درجہ یعنی اول جگہ پر لکھو اور پھر چھٹی اور دوسری جگہ پر صفر لگاؤ اور عدد جو بذریعہ ہندسوں کے ظاہر ہوگا وہ یہ ہے ۵۰۲۸۳۰۴

مشق ۳

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو

- (۱) تیرہ دسترہ وائیس و بارہ و گیارہ
- (۲) تیس و چونتیس و چالیس و ستائیس۔
- (۳) ستتر و نوے و چوراسی و تریسٹھ
- (۴) تین سو بائیس و چار سو چھاسی و پانسو چار و نو سو
- (۵) دو سو تین و چار سو تیس و پانسو پچھن و چار سو
- (۶) آٹھ سو بانوے و سات سو چار و چھ سو چالیس و پانسو بارہ
- (۷) سات ہزار آٹھ سو تیس و نو ہزار اٹھائیس و چھ ہزار نو سو چار ہزار و چھ ہزار پچاسی

- (۸) پانچ ہزار نو سو بانوے و آٹھ ہزار چہتر و دو ہزار تین و چار ہزار چالیس و تین ہزار چار سو تین
 (۹) بارہ سو داسی ہزار آٹھ و اٹھارہ ہزار چار سو چون و چھتیس ہزار بارہ و نو سے ہزار
 (۱۰) بیس ہزار سترویس ہزار آٹھ و چون ہزار چار سو و سولہ ہزار چار

مشق ۴

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو۔

- (۱) چار لاکھ پانچ ہزار و آٹھ لاکھ چالیس سات لاکھ دو ہزار چہتر۔
 (۲) تیس لاکھ نو سو چار و نو سے لاکھ چار سو و ایک کروڑ چاس لاکھ پچاس دس کروڑ اسی لاکھ
 تین ہزار چار و چالیس لاکھ پانچ ہزار۔
 (۳) پانچ ارب سات لاکھ اٹھائیس و تین کھرب پندرہ ارب چہتر کروڑ چالیس لاکھ
 نو ہزار تین۔
 (۴) تیس کھرب پچاس چالیس نیل پچاس کھرب ایک کروڑ میں ہزار سات دس کھرب
 دس لاکھ ایک ہزار و ساٹھ کھرب چھ۔
 (۵) اکیاون نیل بائیس کھرب پچپن ارب چہتر کروڑ ستائیس لاکھ تیرہ ہزار چار سو تہتر۔
 (۶) ایک نیل میں کھرب بارہ دس تر نیل سات لاکھ سات سو و تیس کھرب تیس لاکھ
 تین ہزار تین سو تین۔
 (۷) سات دہم تیس نیل پچاس کھرب پچاس کروڑ میں لاکھ چھ ہزار چوبیس چار نیل ستر کھرب
 چار کروڑ ستر لاکھ اسی تالیس ہزار سیتالیس۔
 (۸) سات ہندسوں کا سب سے چھٹا عدد اور پانچ ہندسوں کا سب سے بڑا عدد
 ہندسوں میں لکھو۔
 (۹) ایک لڑکے نے ۷۰۰۰، ۷۰۰۰ اور دوسرے نے ۷۷۷ لکھا جبکہ اُن سے سات ہزار
 سات سو سات ہندسوں میں لکھنے کو کہا گیا تو اُنہوں نے کیا غلطی کی۔

جمع

اس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو جو دو یا زیادہ دیئے ہوئے عددوں کو ملا کر کے حاصل ہو جمع کہتے ہیں دیئے ہوئے عددوں کو مجموع اور عددوں کے جمع کرنے سے جو ایک عدد حاصل ہوتا ہے اس کو حاصل جمع یا جوڑ یا مجموعہ کہتے ہیں۔

+ اس علامت سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ وہ عدد جن کے درمیان یہ (+) علامت رکھی گئی ہے جمع کیے جانے کو ہیں مثلاً ۴ + ۲ سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ دو سات میں جوڑے جانے کو ہے۔ یہ علامت (+) مثبت یا جمع کہلاتی ہے اور ۴ + ۲ کو سات مثبت دو یا سات جمع دو پڑھتے ہیں۔

= یہ علامت بجائے جملہ (برابر کے) استعمال ہوتی ہے مثلاً ۲ + ۳ = ۵ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ دو اور تین کا حاصل جمع پانچ کے برابر ہے۔
یہ نشانی = مساوات کی کہلاتی ہے اور ۲ + ۳ = ۵ کو اس طرح پڑھتے ہیں کہ دو جمع تین برابر ہے پانچ کے۔

اگر ایک عدد ایک دو تین چار پانچ وغیرہ وغیرہ ترتیب رکھے جائیں اور ایک کو نہیں سے کسی میں جمع کریں تو حاصل جمع اس عدد کے بعد کا عدد ہوگا۔

مثلاً ۱ + ۱ = ۲
۱ + ۲ = ۳
۱ + ۳ = ۴
۱ + ۴ = ۵
۱ + ۵ = ۶
۱ + ۶ = ۷
۱ + ۷ = ۸

$$۱ + ۲ + ۵ = ۳ + ۵$$

$$۱ + ۱ + ۱ + ۵ =$$

$$۱ + ۱ + ۶ =$$

$$۱ + ۷ =$$

$$۸ =$$

علم الحساب حصہ اول

جوتابج اس طرح حاصل ہوتے ہیں جدول ذیل میں جبکہ نقشہ جمع کہتے ہیں درج کیے
کئے ہیں طلباء کو چاہیے کہ ان کو بخوبی یاد کر لیں۔

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
اور ۱ ہوتے ہیں	اور ۲ ہوتے ہیں	اور ۳ ہوتے ہیں	اور ۴ ہوتے ہیں	اور ۵ ہوتے ہیں	اور ۶ ہوتے ہیں	اور ۷ ہوتے ہیں	اور ۸ ہوتے ہیں	اور ۹ ہوتے ہیں
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹
۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹
۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹
۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹
۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹
۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹
۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹
۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹
۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹

مثال - جمع کرو $۸ + ۹ + ۸ + ۷$

عمل $۸ + ۷ + ۸ + ۹ = ۱۵ + ۱۵ = ۳۰$ اور $۳۰ + ۲ = ۳۲$ جواب

نوٹ - چونکہ زبانی جمع پر علم حساب کی تمام آئینہ آسانی اور سہولت کی بنیاد منحصر ہے لہذا
طالب علم کو چاہیے کہ بہت سی مشقیں زبانی جمع کو حل کرتے قبل اسکے کہ آئینہ سیکھے
انگلیوں پر گننے کی قطعی مانعت ہونی چاہیے۔

مشق زبانی جمع

چونکہ مندرجہ ذیل سوالات کافی نہیں ہیں بلکہ بطور نمونہ کے لکھے گئے ہیں لہذا استاد کو

چاہیے کہ اسی قسم کے دیگر سوالات اپنی رائے کے موافق حل کرائیں۔
(۱) اعداد ذیل کا حاصل جمع دریافت کرو۔

(الف) ۹۰۲ - ۴۰۳ - ۷۰۸ - ۷۰۷ - ۵۰۷ - ۹۰۹ - ۷۰۹ - ۷۰۳ - ۵۰۸ - ۷۰۹ - ۷۰۹
۸۰۶ - ۸۰۶ - ۹۰۷ - ۳۰۷

(ب) ۷۰۱۰ - ۸۰۲۰ - ۷۰۳۰ - ۹۰۵۰ - ۵۰۷۰

(س) ۷۰۱۱ - ۷۰۱۲ - ۴۰۲۴ - ۳۰۳۴ - ۷۰۷۲

(د) ۷۰۱۵ - ۸۰۱۶ - ۹۰۲۲ - ۷۰۳۷ - ۹۰۸۵ - ۸۰۲۳ - ۹۰۴۹ - ۷۰۲۸ - ۷۰۶۸
۹۰۹۹ - ۷۰۹۸ - ۷۰۶۸

(۲) جمع کرو

(الف) ۵ کو ۷ میں ۷ ایس ۲۷ میں ۳۷ میں وغیرہ وغیرہ

(ب) ۷ کو ۹ میں ۹ ایس ۲۹ میں ۳۹ میں وغیرہ وغیرہ

(س) ۸ کو ۸ میں ۸ ایس ۲۸ میں ۳۸ میں وغیرہ وغیرہ

(۳) کتنے ہوتے ہیں۔

(الف) ۱ اور ۲ اور ۳ اور ۴ اور ۵ اور ۶ اور ۷ وغیرہ وغیرہ

(ب) ۲ اور ۳ اور ۴ اور ۵ اور ۶ اور ۷ اور ۸ اور ۹ وغیرہ وغیرہ

(س) ۳ اور ۴ اور ۵ اور ۶ اور ۷ اور ۸ اور ۹ وغیرہ

نوٹ۔ جب طالب علم کسی قدر مہارت حاصل کر لے تو سوالات مذکورہ بالا بتدریج مہجوب طریقہ ذیل بولے جاتے ہیں۔

* طریقہ مندرجہ ذیل زبانی جمع کرنے میں مبتدی کیواسلے مفید ہے۔

$$6 + 15 = 2 + 5 + 15 = 2 + 20 = 22 \text{ جواب مطلوب}$$

مگر یہ طریقہ ترک کر دینا چاہیے جبکہ زبانی جمع میں مبتدی کو مشق ہو جائے۔

(۴) کے بعد ایسے اعداد بتاؤ کہ جن میں چھ چھ کا فرق ہو۔

جواب ۲، ۱۰، ۱۶، ۲۲، ۲۸، ۳۴ وغیرہ

(۵) میرے ایک ہات میں ۱۰ اور دوسرے میں ۷ گولیاں ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کل کتنی گولیاں ہیں۔

(۶) ایک درجن میں ۱۲ چیزیں ہوتی ہیں تو ۲ درجنوں میں کتنی چیزیں ہوں گی؟
(۷) رام کے پاس ۱۹ گولیاں ہیں اور ۸ اُس نے اور جیت لیں تو بتاؤ کہ اب اُس کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۸) میں نے ۱۶ روپیہ کو ایک میز اور ۷ روپیہ کو ایک کرسی خریدی تو بتاؤ کہ میں نے کل روپیہ کس قدر خرچ کیا۔

(۹) اگر فی روپیہ ۱۳ آم بکتے ہیں تو بتاؤ دو روپیہ کے کتنے آم آدینگے؟

(۱۰) بری نے ۲۵ آم اور ۹ نازنگیاں خریدیں تو بتاؤ کہ کل پل اُسے کس قدر خریدے۔

(۱۱) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہے اور تمہارا بھائی تم سے ۷ برس بڑا ہے تو بتاؤ کہ تمہارے بھائی کی عمر کیا ہے۔

(۱۲) اگر میں تم کو ۲۰ روپیہ دیدوں تو میرے پاس پانچ روپیہ باقی رہتے ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کل کتنے روپے ہیں۔

(۱۳) اگر ایک لڑکے کی ۸ گولیاں کم ہو گئیں اور ۶ اُسکے پاس باقی ہیں تو بتاؤ کہ اُس کے پاس سب سے کتنی گولیاں تھیں۔

(۱۴) تمہاری جیب میں ۲۲ گولیاں ہیں اور میں تم کو ۹ گولیاں اور دیتا ہوں تو بتاؤ کہ تمہارے پاس کل کتنی گولیاں ہو جائیں گی۔

(۱۵) ایک آدمی نے ایک روز ۳۵ من اور دوسرے روز ۹ من چاول خریدے تو بتاؤ اُس نے کل چاول کتنے خریدے۔

(۱۶) ایک آدمی کی عمر ۴۴ سال کی ہو تو بتاؤ اب سے ۷ سال بعد اُس کی کیا عمر ہوگی۔
 (۱۷) اگر تم ۶۵ آم خریدو اور تمہارا بھائی تم سے ۸ آم زیادہ تو بتاؤ تمہارے بھائی کے
 آموں کی تعداد کیا ہوگی۔

(۱۸) وہ عدد معلوم کرو جس میں سے اگر ۵ ایسے جاویں تو ۶۰ باقی رہیں
 (۱۹) ایک آدمی نے ایک میزہ ۷ روپے کو خریدی اور اُس کو فروخت کر کے ۵ روپے نفع
 اٹھایا تو بتاؤ اُس نے میزہ کو کتنے روپے کو فروخت کیا۔

(۲۰) ایک آدمی نے ۹ روپے اپنی بوی کو اور ۷ روپے اپنے لڑکے کو اور ۴ روپے اپنی
 لڑکی کو دیئے تو بتاؤ اُس نے کل روپیہ کتنا تقسیم کیا۔

(۲۱) اُن ۵ سڑکوں کی لمبائی کا مجموعہ بتاؤ جو ۲۰، ۳۰، ۴۰، ۵۰ میل جدا گانہ لمبی ہیں۔
 (۲۲) میں نے ۶ آنہ کو ایک کتاب اور اُس سے ۴ آنہ زیادہ کو ایک بوتل ویشٹائی خریدی
 تو بتاؤ کہ میں نے کیا صرف کیا۔

(۲۳) زید کے ہاتھ ایک آدمی نے ۹ نازنگیاں اور عمرو کے ہاتھ زید سے ۷ زیادہ
 فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کل کتنی نازنگیاں فروخت کیں۔

(۲۴) رام نے ۴ آنہ کی آم کے حساب سے ۲ آم اور ایک آنہ کی عدد کے حساب سے ۸ نازنگیاں
 فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے میوہ فروش کو کیا دیا۔

(۲۵) ایک رستی میں سے اول ۲۴ گز اور پھر ۸ گز کے ٹکڑے کاٹے گئے اور ۷ گز رستی
 باقی رہی تو بتاؤ کہ رستی کی لمبائی کیا تھی۔

بڑے اعداد کے جمع کرنے کا طریقہ مندرجہ ذیل ہے۔
 مثال ۳۷۸ + ۹۰۲ اور ۶ کو جمع کرو۔

اعداد مذکورہ بالا کو ایک دوسرے کے نیچے اس طرح سے لکھو کہ اکائی کے نیچے اکائی
 اور دہائی کے نیچے دہائی اور سیکڑہ کے نیچے سیکڑہ وغیرہ وغیرہ ہوں اور پھر سب سے

آفری ہندسوں کی سطر کے نیچے ایک خط کھینچو اور اس خط کے نیچے حاصل جمع یا جوڑ جو کہ طریقہ مندرجہ ذیل سے معلوم کیا جاتا ہے لکھو۔

سیکرہ	دہائی	اکائی
۳	۴	۸
۴	۰	۹
	۵	۶
۸	۴	۳

اول سب اکائیاں جمع کرو مثلاً (۸+۹+۶) اکائیاں
= ۲۳ اکائیاں جو ۲ دہائی اور ۳ اکائیوں کے برابر ہیں

لہذا ۳ کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ دہائیوں کو دہائیوں کے ساتھ جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو اور پھر سب

دہائیاں جمع کرو مثلاً (۲ دہائی حاصل ہوئی) (۴+۰+۵) دہائیاں = ۱۳ دہائیوں کے = ایک سیکڑہ اور ۳ دہائیوں کے لہذا ۳ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور

ایک سیکڑہ کو جو حاصل ہوا سیکڑہ میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو اور پھر ہی طرح سیکڑوں کو جو مثلاً (۳+۳+۱) سیکڑہ حاصل ہوا سیکڑہ کے درجہ پر لکھو۔

سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے لہذا ۸ سیکڑوں کو سیکڑہ کے درجہ پر لکھو۔

جمع کرنے کا زبانی طریقہ

$$۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

$$۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

$$۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

اگر مثال متذکرہ بالا میں ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت لکھی جائے تو حسب ذیل عمل ہوگا۔

$$۸۰۰ + ۲۰ + ۳۰۰ = ۳۲۳$$

$$۹۰ + ۰ + ۲۰۰ = ۲۹۰$$

$$۳ + ۵۰ = ۵۳$$

ان کھڑے خطوط کے

$$۳۲۳ + ۲۹۰ + ۵۳ = \left\{ \begin{array}{l} \text{جمع کرنے سے مجموعہ} \\ \text{حاصل شدہ} \end{array} \right.$$

$$۳ + ۲۰ = ۲۳ \text{ اور } ۲۰ + ۱۰۰ = ۱۲۰ \text{ کیونکہ}$$

$$۳ + ۲۰ + ۱۰۰ + ۷۰۰ =$$

$$۳ + ۲۰ + ۸۰۰ =$$

$$۸۲۳ = ۳ + ۸۲۰ =$$

مشق ۵

نوٹ - اعداد ذیل کو گھونانا چاہیے اور طلباء سے جوابات الفاظ میں کہلوانا چاہیے
اُستاد کو چاہیے کہ ایک ہی سوال کے اعداد کی ترتیب بدل کر کئی مرتبہ دریافت کئے۔
جمع کرو

(۲)	(۳)	(۲)	(۱)
۹۸۴	۷۹	۸۷۹	۳۷۵
۷۲۲	۲۰	۸۲	۲۰۸
۹۹۹	۷۷۳	۱۹۰	۷۲۰
(۸)	(۷)	(۶)	(۵)
۳۰۹۸	۳۲۹	۷۶۳۳	۹۸۲
۲۰۷	۷	۵۲۲۸	۹۷۴
۳۲۹	۹۳۷۲	۱۲۳۲	۹۲۰
(۱۲)	(۱۱)	(۱۰)	(۹)
۸۳۹	۵۸۰۷۳	۲۸	۳۸۰۷
۲۰۵۸	۹۷۰۵	۳۰۰۷	۳۰۹
۳۷۴	۳۴۸	۳۵۰	۵۰۲
۸۲۰۵	۷۸۰۰۰	۹	
۳۷۲۰	۲۹	۳۰۲	
(۱۵)	(۱۴)	(۱۳)	
۳۸۷۴۰	۸۹۷۴۳	۳۸۷۵۴	
۵۸۰۷	۲۵۹۴۳	۵۰۹۵۲	
۳۰۲	۷۳۸۹۴	۷۸۰۹۵	
۱۹	۵۸۹۲۴	۳۲۵۶۰	
۷	۳۲۱۵۷	۳۲۳۰۸	
۳۷۳	۹۸۷۵۴		

(18)

9 0 3 8
 3 0 0 5 2
 0 0 2 8
 6 4
 9
9 3 8 0 0

(16)

6 9
 3 0 2 0
 3 2 9
 8 6 4 0 2
 3 9 8 6 9
 3 0 0

(17)

3 4 6 8 9 0
 0 8 0 0 9
 0 0 0 0 0
 6 9 0 0 6 3
 0 4 6 9 8 2
3 4 8 0 0 0

(21)

9 3 0 6 3 0
 2 9 8 2 2 1
 8 2 0 0 9 2
 6 4 0 0 6 2 9
 8 2 6 2 0 3 8
0 4 6 9 8 2 3

(20)

3 0 6 8 9 2 3
 0 8 9 3 4 6 9
 8 2 6 9 0 4 3
 9 0 2 8 6 8 9
 3 3 6 2 9 2 3
8 9 2 3 2 4 3

(19)

6 0 0 0 0 0 6
 3 2 0 0 3
 3 0 3 0 0
 3 4 0 0 0
3 8

(22)

1 9 6 0 2
 2 2 4 8 2
 0 9 9 8
 1 0 1 4 1
9 2 9 3 9

(23)

0 2 2 2 1
 1 9 8 6 4
 2 1 1 1 0
 1 2 1 2 1
6 1 4 1 0

(24)

1 2 3 2 0
 4 6 8 9 1
 1 1 1 2
 1 3 1 2 1
0 1 4 1 6

(26)

9 8 6 4 0 2
 3 2 1 1 0 1
 2 1 2 1 0 2
 8 2 0 0 0 9
1 0 4 6 8 9

(24)

1 2 3 2 0 4
 6 8 9 1 0 1
 1 1 2 1 3 1
 2 1 0 1 4 1
6 1 8 1 9 2

(25)

9 8 6 4 0
 3 2 2 1 0
 0 0 0 4 9
 9 0 2 2 1 2
0 6 9 2 4

(27)

9 8 6 4 0 2
 3 2 1 1 2
 3 2 0 4
 6 8 9
3 0

(29)

9 8 6 4 0 2
 1 2 3 2 0 4
 1 0 2 0 3 0
 1 0 0 9 0 0
1 4 1 8 2 9

(28)

1 2 0 1 3 1 0
 9 0 8 0 6 0
 1 2 3 2 0
 1 4 1 6 1 8 1
9 2 0 2 0 0

(୩୩)
 ୦ ୪ ୯ ୮ ୨ ୧ ୪
 ୩ ୦ ୩ ୦ ୦
 ୪ ୦ ୯ ୦ ୮ ୨ ୦
 ୦ ୯ ୧ ୪ ୩ ୩
 ୪ ୩ ୨ ୧ ୪

(୩୩)
 ୩ ୦ ୦ ୦ ୦ ୦ ୧
 ୦ ୪ ୯ ୨ ୦ ୦
 ୩ ୦ ୯ ୮ ୧ ୪
 ୩ ୩ ୦ ୪ ୯
 ୨ ୮ ୯ ୦

(୩୩)
 ୧ ୩ ୦ ୯ ୨
 ୩ ୩ ୪ ୮
 ୩ ୩ ୦
 ୩ ୪
 ୨

(୩୪)
 ୧ ୩ ୩ ୦ ୪
 ୯ ୮ ୨ ୧ ୦
 ୩ ୩ ୦ ୪ ୯
 ୦ ୧ ୨ ୩ ୩
 ୦ ୨ ୯ ୮ ୨
 ୨ ୮ ୯ ୦

(୩୫)
 ୨ ୧ ୩ ୩ ୦
 ୦ ୪ ୯ ୮ ୨ ୧
 ୩ ୩ ୩ ୪ ୦
 ୦ ୦ ୦ ୪ ୯ ୧
 ୩ ୩ ୦ ୧
 ୩ ୨ ୮ ୯ ୪

(୩୩୬)
 ୧ ୩ ୩ ୦ ୪
 ୪ ୦ ୩ ୩ ୩ ୧
 ୨ ୮ ୯ ୪ ୦ ୩
 ୩ ୦ ୪ ୯ ୮ ୨
 ୧ ୨ ୩ ୦ ୩
 ୩ ୦ ୩ ୨ ୧ ୧

(୩୬)
 ୧ ୦ ୧ ୧ ୧ ୧ ୧
 ୩ ୧ ୩ ୦ ୧ ୪
 ୧ ୯ ୧ ୮ ୨ ୧
 ୩ ୧ ୩ ୩ ୩

(୩୮)
 ୧ ୩ ୩ ୦ ୪ ୯
 ୮ ୨ ୧ ୦ ୧ ୧ ୧
 ୩ ୧ ୩ ୧ ୩ ୦
 ୧ ୪ ୧ ୯ ୧ ୮ ୨

(୩୯)
 ୦ ୪ ୯ ୧ ୨ ୦
 ୩ ୩ ୩ ୩ ୧
 ୩ ୨ ୦ ୩ ୨ ୩
 ୩ ୩ ୦ ୩ ୦ ୩
 ୨ ୩ ୦ ୩ ୯ ୩
 ୨ ୩ ୧ ୧ ୧ ୩

(୩୭)
 ୧ ୦ ୩ ୦ ୩ ୦ ୧
 ୩ ୪ ୧ ୩ ୧ ୮ ୩
 ୩ ୦ ୩ ୪ ୩ ୩ ୩
 ୮ ୦ ୩ ୪ ୪ ୪ ୨
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୦ ୪ ୯

(୩୮)
 ୩ ୮ ୩ ୨ ୩ ୩ ୩
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୩ ୦ ୩ ୪ ୩ ୯ ୩
 ୮ ୩ ୨ ୦ ୦ ୦ ୧

(୩୯)
 ୩ ୩ ୩ ୦ ୩ ୪ ୩
 ୯ ୩ ୩ ୩ ୨ ୩ ୩
 ୩ ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୩ ୩ ୦ ୩ ୪ ୩ ୯

(୩୫)
 ୩ ୩ ୯ ୩ ୦ ୪
 ୨ ୮ ୯ ୪ ୦ ୩
 ୮ ୯ ୪ ୦ ୩ ୩
 ୨ ୯ ୮ ୦ ୪ ୩
 ୩ ୩ ୧ ୩ ୦ ୪

(୩୬)
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୧ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩ ୩

(୩୭)
 ୦ ୧ ୦ ୩ ୦ ୩ ୦
 ୪ ୧ ୩ ୧ ୮ ୩ ୩
 ୯ ୧ ୩ ୩ ୧ ୩ ୩
 ୮ ୧ ୪ ୩ ୩ ୩ ୩
 ୨ ୧ ୮ ୩ ୯ ୩ ୪

علم الحساب جدول

(۴۸)

۱۳۵۶۹۲۱
 ۵۴۱۲۳۴
 ۵۴۹۸۶
 ۳۴۱۲۳۴
 ۵۴۶۸۹

(۴۷)

۲۳۴۴۵۳
 ۱۲۳۴۵۴
 ۶۸۹۱۰۱
 ۱۱۲۱۳۱
 ۲۱۵۱۴۲

(۴۶)

۱۲۳۴۵
 ۹۸۶۴۵۴
 ۱۲۳۹۸۶
 ۴۵۶۷۸۹
 ۲۳۴۵۹

(۵۱)

۱۱۲۲۳۳۴
 ۴۳۳۴۴۱۱
 ۱۲۲۳۳۴۴
 ۴۴۳۳۳۳۱
 ۱۲۲۸۳۳۵

(۵۰)

۱۲۳۴۷۹
 ۱۰۱۲۱۳
 ۱۵۱۶۱۸
 ۱۹۲۱۲۲
 ۲۳۲۵۲۶

(۴۹)

۱۵۳۰۴۵۴۰
 ۱۴۳۳۳۸۴۴
 ۱۶۳۳۵۱۶۸
 ۱۸۳۴۵۳۶۲
 ۱۹۳۸۵۶۷۹

(۵۴)

۳۲۱۳۵۴۶
 ۲۳۳۴۴۰
 ۲۳۳۴۴۹۹
 ۲۱۱۵۱۳۸
 ۱۴۱۱۸۳۲

(۵۳)

۱۲۳۴۵۴۶
 ۶۴۵۳۳۲۱
 ۹۸۶۴۵۳۳
 ۳۴۵۴۶۸۹
 ۱۳۵۲۳۴۹

(۵۲)

۵۰۴۰۶۰۸۰
 ۹۲۶۴۵۳۴
 ۳۰۰۲۶۵۰۰
 ۴۲۹۰۰۰۴
 ۳۲۱۹۸۶

(۵۷)

۱۰۱۱۰۲۱۰۳
 ۱۳۵۶۹۱۱۱۳
 ۵۴۶۱۶۱۳۳
 ۵۸۹۶۹۵۶۵۹
 ۳۶۳۴۹۲۵۸۱

(۵۶)

۳۴۱۵۲۱۴
 ۱۲۳۴۵۴۶
 ۸۹۱۰۱۱۲
 ۳۲۵۲۶۲۹
 ۲۱۳۵۳۶۴

(۵۵)

۱۵۶۷۸۹۱
 ۲۳۴۵۴۶
 ۳۹۸۶۴
 ۵۴۳۲۱۰
 ۵۴۶۸۹

(۴۰)

۳۴۴۵۴۴۶
 ۲۱۳۵۹۸۵
 ۳۵۱۲۵۱۹
 ۵۲۱۶۸۱۲
 ۳۴۵۲۶۱۳

(۵۹)

۱۲۳۴۵۴۶
 ۱۰۲۳۴۰۸
 ۱۲۳۰۴۵۰
 ۳۲۱۰۵۴۰
 ۵۴۳۹۸۶۴

(۵۸)

۱۳۵۶۹۱۱
 ۵۴۶۸۹۱۰
 ۳۰۰۴۰۰۹
 ۵۴۶۸۹۱
 ۳۸۹۴۵

(43)

546891.1
 32489.0
 341931
 5469218
5219460

(42)

546122
 3420.9
 521486
 340.0
341226

(41)

546891.
 3220412
 5214220
 3211896
5422428

(44)

1222042
 3.3.3.3
 22.20.0
 96.969.
 1000.10
321.942

(40)

9.124022
 21.02200
 222.1222
 5221.044
7221.008

(42)

9124022.
 22012.1
 2210.41
 224.062
54.6290

(49)

13069222
 102.204.
 609.1.0.01
 2.12010.
 14222822
8.94.1121

(48)

2212402
 2200961
 2.22.00
 4.68.9.
 1.11111
2221210

(42)

2204689
 9999999
 6868689
 86046.0
 8888888
6406436

(62)

2.204.2
 59.1.01
 2.12010
 1422282
728.941

(21)

11.2112
 12.1228
 22046.8
 2981121
2712.10

(20)

1222242
 84.6282
 941.812
 122429
5240689

(24)

999999
 866666
 644444
 544444
220229

(20)

90112122
 10212119
 2.2.4.8
 10.12.1
2.14.18

(22)

2.18240
 2629.1.
 8124122
 14218.1
9280664

(22)

1212819
 2214.16
 2201488
 51.04114
1241021

مجموعہ کے برابر آرم ہیں تو بتاؤ میں نے کل کتنا رقم خریدا ہے۔
 (۱۰۰) وہ کتنا عدد ہے جس میں سے اگر پہلے ۷۰۸۳۵ اور پھر ۷۹۸۵۶۹ منہا کیے جاوے
 تو ۷۰۴۰ باقی بچیں؟

تفریق

بڑے عدد میں سے چھوٹے عدد کے گھٹانے کے بعد جو عدد باقی رہے اُس کے دریافت کرنے کی ترکیب کو تفریق کہتے ہیں۔
 دیئے ہوئے اعداد میں سے بڑے عدد کو مفروق منہا اور چھوٹے عدد کو مفرق کہتے ہیں اور جو عدد بچ رہے اُس کو باقی یا فرق کہتے ہیں۔
 جب یہ (-) علامت دو اعداد کے درمیان رکھی جائے تو اُس سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ دوسرا عدد پہلے عدد میں سے گھٹانا چاہیے مثلاً، ۴-۳ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ ۳ کو ۴ میں سے گھٹانا چاہیے اور اس علامت کو (-) علامت منفی کہتے ہیں اور ۴-۳ کو ۱ منفی ۳ پڑھنا چاہیے۔

تفریق کی تعریف سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ تفریق اُس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو کہتے ہیں جسے اگر چھوٹے عدد معلومہ میں جمع کریں تو بڑے عدد معلومہ کے برابر عدد بن جائے لہذا تفریق کو بعض اوقات جمع متعمم بھی کہتے ہیں۔
 ایک چھوٹے عدد کو دوسرے چھوٹے عدد میں سے بذریعہ نتائج معلومہ جمع تفریق کر سکتے ہیں۔

مثال ۷-۴ = ۳ اس لیے کہ ۳ + ۴ = ۷

مشق (تفریق زبانی)

گھٹاؤ

(۱) ۳ کو ۸ میں سے ۴ کو ۹ میں سے ۵ کو ۶ میں سے ۷ کو ۸ میں سے

(۱۲) ایک شخص نے ایک میز ۱۹ روپے کو خریدی اور ۲۵ روپے کو فروخت کی تو بتاؤ کہ اس کو کیا نفع ہوا۔

(۱۳) ایک درخت میں ۳۷ آم ہیں اگر ان میں سے ۸ آم توڑ لیے چادیں تو کتنے آم باقی رہیں گے۔

(۱۴) رام کے پاس ۴۸ گولیاں ہیں اور گوپال کی گولیوں کی تعداد اتنی ہے کہ اگر اس میں ۹ اور جمع کی چادیں تو رام کی گولیوں کی تعداد کے برابر ہو چادیں تو بتاؤ کہ گوپال کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۱۵) میرے پاس ۱۶ گولیاں ہیں در زید کے پاس ۲۸ ہیں تو بتاؤ زید کے پاس مجھ سے کتنی گولیاں زیادہ ہیں۔

بڑے اعداد کی تفریق کا طریقہ مندرجہ ذیل ہے۔

مثال ۸۶ میں سے ۳۴ کو تفریق کرو

پچھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے اس طرح لکھو

جس طرح جمع کرنے کی غرض سے لکھتے ہیں اول اکائیوں میں سے ۴ اکائیاں گھٹاؤ اور باقی کو جو ۲ اکائیاں ہیں اکائی کے درجہ پر لکھو پھر ۳ دہائیوں کو ۸ دہائیوں میں سے تفریق کر حاصل تفریق کو جو ۵ دہائیاں ہیں دہائی کے درجہ پر لکھو لہذا ۵۲ باقی بچے۔

مثال ۹۵۲ میں سے ۳۶۸ کو تفریق کرو۔

اس مثال میں اگر شمال مذکورہ بالا کی طرح عمل کیا جائے تو یہ وقت پیش آئے گی کہ بڑے عدد کو چھوٹے عدد میں سے تفریق کرنا پڑے گا۔ اس وقت کے رفع کرنے کی غرض سے قاعدہ مندرجہ ذیل جس کو عموماً دوسرے عدد میں سے لینا کہتے ہیں عمل میں لایا جائے وہ قاعدہ یہ ہے کہ اگر مفروق منہ اور مفروق میں ایک ہی عدد جمع کیا جائے تو ان کے حاصل تفریق میں کچھ فرق نہیں آتا جس کا طریقہ عمل یہ ہے۔

چونکہ ۲ اکائیوں میں سے ۸ اکائیاں نہیں گھٹائی جاسکتیں اس لیے ہم نے ۱۰ اکائیاں
 ۲ اکائیوں میں سے جمع کر لیں جس سے اُن کی تعداد ۱۲ ہوگئی اور اب ان ۱۲ اکائیوں
 میں سے ۸ اکائیاں تفریق کرنے کے بعد ۴ اکائیاں جو باقی رہیں اُن کو اکائی کے
 درجہ پر لکھ دیا۔ چونکہ مفروق منہ میں ۱۰ اکائیاں جمع کی گئی ہیں لہذا اُس کے بدلے
 میں ایک دہائی نیچے کے عدد یعنی مفروق میں جمع کی گئی ہے جس سے ۶ دہائیوں کی
 ۷ دہائیاں ہو گئیں۔ اور چونکہ اب ۵ دہائیوں میں ۷ دہائیاں تفریق کرنی ہیں اور
 ناممکن ہے۔ لہذا ۵ دہائیوں میں ۱۰ دہائیاں اور جمع کیں جس سے دہائیوں کی تعداد
 ۵ ہوگئی۔ اب ان ۵ دہائیوں میں سے ۷ دہائیاں تفریق کیں تو ۸ دہائیاں باقی ہیں
 جن کو دہائی کے درجہ پر لکھ دیا۔ چونکہ مفروق منہ میں ۱۰ دہائیاں جمع کر چکے ہیں۔
 اس لیے اس کے بدل میں مفروق میں بھی ایک سیکڑہ بڑھایا جس سے تین سیکڑوں کے
 چار سیکڑے ہو گئے اور ان چار سیکڑوں کو ۹ سیکڑوں میں سے تفریق کیا تو وہ سیکڑے
 باقی بچے جن کو سیکڑہ کے درجہ پر لکھ دیا۔

اگر مذکورہ بالا مثالوں میں ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت لکھی جاوے تو مندرجہ
 ذیل عمل ہوگا۔

	اکائی	دہائی	
مفروق منہ	۹	۴	
مفروق	۲	۵	محل تفریق

مثال

$$\begin{array}{r} ۹۴ \\ + ۲۵ \\ \hline ۱۱۹ \end{array}$$

∴ ۴ اکائیوں کو ۶ اکائیوں میں سے تفریق کیا باقی بچیں ۲ اکائیاں

" ۵ " " " " " ۸ " ۳۰

∴ حاصل تفریق مطلوبہ = ۵۰ + ۲ = ۵۲

مثال ۲

۲ + ۵۰ + ۹۰۰ = ۹۵۲

سیکڑہ	دہائی	اکائی
۹	۵	۲
۳	۶	۸
حاصل تفریق	۵	۳

۲ + ۱۰ + ۲۰ + ۱۰۰ + ۸۰۰ =

۱۲ + ۱۲۰ + ۸۰۰ =

۸ + ۶۰ + ۳۰۰ = ۳۶۸ اور

حاصل تفریق ۵۸۴ = ۳ + ۸۰ + ۵۰۰ =

باقی کے صحیح و غلط ہونے کی جانچ۔ حاصل تفریق کے اعداد اور اُس عدد (مفروق) کو جو تفریق کیا گیا ہے جمع کرو۔ اگر حاصل جمع بڑے عدد (مفروق منہ) کے برابر ہو تو سمجھ لو کہ باقی صحیح ہے۔ نوٹ۔ بجائے طریقہ مذکورہ صدر کے یہ بات معلوم کرنے میں زیادہ آسانی ہوگی کہ مفروق میں کیا جمع کریں کہ مفروق منہ کے برابر ہو جائے۔

مثال ۸۲۹ میں سے ۵۷۶ کو تفریق کرو۔

مذکورہ بالا مثال میں ہم کو وہ عدد معلوم کرنا ہے جو اگر ۵۷۶ میں جمع کیا جائے تو عدد مذکور ۸۲۹ ہو جائے۔

چھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے جیسا کہ جمع کرنے میں لکھتے ہیں لکھو اب یہ بات ظاہر ہے کہ ۶ اکائیاں + ۳ اکائیاں = ۹ اکائیوں کے ہیں لہذا ۳ اکائیوں کو اکائی کے درجہ پر رکھا۔

$$\begin{array}{r} 829 \\ 576 \\ \hline 253 \end{array}$$

پھر چونکہ ۷ دہائیاں + ۵ دہائیاں = ۱۲ دہائیوں کے لہذا ۵ دہائیوں کو دہائی کے درجہ پر رکھا اور ایک سیکڑہ حاصل ہوا۔

چونکہ ایک سیکڑہ حاصل شدہ + ۲ سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے اسلئے ۲ کو سیکڑہ کے درجہ پر رکھا۔

۶ اور ۳ = ۹

طریقہ عمل زبانی

۷ اور ۵ = ۱۲ حاصل ہوا ایک

حاصل شدہ ۱ + ۲ = ۳ اور ۸ =

تفریق مشق ۶

تسریق کرد

$$\begin{array}{r} ۸۲۳۲۱(۳) \\ \underline{۵۳۷۸۹} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۲۰۹۰(۲) \\ \underline{۷۰۷۳} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۳۸۰(۱) \\ \underline{۷۳۹} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۲۰۰۰۲(۴) \\ \underline{۱۷۳۳۵} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۲۳۲۱(۵) \\ \underline{۱۲۳۳۵} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۵۸۵۸(۳) \\ \underline{۵۸۵۸۵} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۰۵۲۰۰(۹) \\ \underline{۷۰۰۵۳} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۰۸۰۹۳(۸) \\ \underline{۲۰۵۰۳} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۸۹۳۵۴(۷) \\ \underline{۹۹۹۹۹} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۲۲۳۹(۱۱) \\ \underline{۷۴۸۹۳} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۰۰۰۲۰۳(۱۰) \\ \underline{۵۰۰۹۵۴} \end{array}$$

۸۲۷۸۹ - ۷۹۰۲۵۴ (۱۳)	۷۹۹۰ - ۹۳۲۰۴ (۱۱)
۹۹۹۹۹۹ - ۱۰۰۰۰۰۰ (۱۵)	۷۴۲۳۸ - ۸۰۰۰۰ (۱۳)
۳۸۹۲۱۰ - ۷۸۰۰۰۲ (۱۷)	۸۸۸۸۹ - ۷۷۷۷۷ (۱۴)
۹۴۹۸۷۴ - ۹۸۷۴۵۲ (۱۹)	۳۹۸۹۷ - ۱۰۰۹۵۴ (۱۸)
۳۲۱۰۰۱ - ۵۴۷۸۹۰ (۲۱)	۲۸۹۵۰۱ - ۲۵۴۷۸۹ (۲۰)
۸۹۳۲۵۰ - ۱۴۸۲۱۷ (۲۳)	۱۲۵۹۸۷ - ۵۷۵۰۰۳ (۲۲)
۸۹۸۹۱۵ - ۹۸۹۹۱۰ (۲۵)	۱۰۱۱۱۲ - ۱۵۱۴۱۷ (۲۴)
۲۴۱۵۹۰ - ۵۴۱۲۸۲ (۲۷)	۲۵۱۲۹۸ - ۳۲۱۳۲۲ (۲۶)
۳۲۱۹۸ - ۳۲۵۴۷ (۲۹)	۱۳۱۵۴۱۲ - ۲۳۲۵۴۷۸ (۲۸)
۳۲۰۸۰۰ - ۹۰۸۰۴۰۵ (۳۱)	۴۴۰۰۳۹ - ۹۹۸۸۷۷ (۳۰)
۳۵۵۸۹۹ - ۳۵۵۹۰۰ (۳۳)	۲۱۱۵۰۹ - ۳۲۱۳۸۲ (۳۲)

۹۹۰۰۹ - ۱۱۱۱۱ (۳۵)	۸۹۹۹ - ۱۰۰۰۰ (۳۳)
۹۷۶۵۲۱ - ۹۸۷۶۳۰ (۳۶)	۲۲۱۹۰۰۹ - ۲۲۲۱۵۶۲ (۳۷)
۵۵۱۷۹۹ - ۵۵۳۶۸۴ (۳۹)	۹۹۶۹ - ۱۲۳۴۵۶ (۳۸)
۹۰۹۶۹۰ - ۳۳۱۵۶۱۸ (۴۱)	۳۰۰۲۹۹۸ - ۹۰۸۰۵۰۴ (۴۰)
۳۰۳۹۸۶ - ۵۰۴۰۱۰۰ (۴۳)	۹۸۷۶۵ - ۵۶۷۸۹۱ (۴۲)
۱۰۱۷۸۹ - ۱۲۳۹۸۷ (۴۵)	۱۲۳۵۶۷ - ۵۶۷۱۲۳ (۴۴)
۳۶۱۸۹۰ - ۵۶۷۳۸۴ (۴۷)	۱۲۳۹۸۷ - ۹۸۷۱۲۳ (۴۶)
۱۰۰۳۵۰ - ۹۸۷۶۵۴ (۴۹)	۱۰۰۰۰۵ - ۹۹۹۹۹۸ (۴۸)
۳۰۰۹۰۰ - ۳۳۱۵۰۴ (۵۱)	۱۹۰۰۱۰ - ۹۰۰۰۰۹ (۵۰)
۳۰۰۳۰۴ - ۳۳۱۵۶۷ (۵۳)	۲۵۲۰۹۰ - ۳۵۲۰۰۱ (۵۲)
۱۰۰۲۳۵ - ۵۶۷۱۲۳ (۵۵)	۲۰۹۸۹۹ - ۳۰۰۸۰۵ (۵۴)
۸۹۹۱۰۹ - ۹۹۹۹۹۹ (۵۷)	۱۲۳۴۵۶ - ۹۸۷۶۵۴ (۵۶)
۹۰۹۶۰ - ۵۶۷۸۹۱ (۵۹)	۹۹۹۹۰ - ۱۲۳۴۵۶ (۵۸)
۹۹۹۹۰ - ۱۰۰۰۰۰ (۶۱)	۵۶۱۹۰ - ۳۳۱۴۴۵ (۶۰)
	۹۰۸۰۰۰ - ۱۰۰۲۰۰ (۶۲)

(۶۳) اعداد ذیل میں سے ہر ایک میں کیا جمع کریں کہ حاصل جمع دس لاکھ ہو جاوے

۳۳۵۰۰۰، ۹۹۴۴۶۵، ۹۴۷۵۵، ۳۰۵۱۹

(۶۴) ۹۳۸۶۷ میں سے کیا سنہا کریں ۹۰۳ باقی بچیں؟

(۶۵) اُنٹیس سے ایک لاکھ کتنے زیادہ ہیں؟

(۶۶) ایک ہزار ایک سے ایک کروڑ کتنے زیادہ ہیں؟

(۶۷) دس ہزار سے اُناسی کتنے کم ہیں؟

(۶۸) ڈیوڈ آف ویلنگٹن ۱۷۶۹ء میں پیدا ہوئے اور ۱۸۵۵ء میں وفات پائی تو بتاؤ کہ وفات کے وقت اُن کی عمر کیا تھی۔

(۶۹) نیوٹن صاحب ۱۶۴۲ء میں ۸۵ برس کے ہو کر فوت ہوئے تو بتاؤ وہ کس سنہ میں پیدا ہوئے تھے۔

(۷۰) کوہ ایورسٹ ۲۹۱۰۰ فٹ اور کنجنگگا ۲۸۱۴۴ فٹ اونچا ہے تو بتاؤ کہ کوہ ایورسٹ کوہ کنجنگگا سے کس قدر اونچا ہے۔

(۷۱) اگر کسی ریلوے کمپنی کی آمدنی ۳۹۸۴۵۰ روپے اور خرچ ۲۸۰۴۶۹ روپے ہے تو بتاؤ اُس کمپنی کی کتنی بچت ہے۔

(۷۲) ایک سوداگر نے کچھ اسباب ۳۰۰۰ روپیہ کو خرید کیا اور ۳۳۲۵ کو فروخت کیا تو بتاؤ اُس کو کیا نفع ہوا۔

(۷۳) اگر میرے پاس ۵۴۰ روپے علاوہ اُن روپیوں کے جو میرے پاس ہیں اور ہوتے تو میں اپنا ۱۰۰۰ روپے کا قرضہ ادا کر دیتا تو کہ میرے پاس کس قدر روپیہ ہے۔

(۷۴) دو عددوں کا حاصل جمع ۹۳۸۴۵ ہے اور اُن میں کا بڑا عدد ۴۳۵۹ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۷۵) دو عددوں میں سے چھوٹا عدد ۳۴۹۹ ہے اور اُن کا حاصل جمع ۷۸۰۹۰۰ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۷۶) ۷۳۸۹ میں سے کیا منہا کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟

(۷۷) دس لاکھ اور ایک ہزار کے حاصل جمع اور حاصل تفریق میں کیا فرق ہوگا؟

(۷۸) سوہن کے پاس ۳۹۸۴۶ روپے اور سوہن کے پاس سوہن کے پاس سوہن کے پاس

۳۴۵۸ روپے کم اور روہن کے پاس سوہن سے ۸۴۶ روپے کم ہیں تو بتاؤ روہن کے پاس کتنے روپے ہیں۔

مشق پہاڑہ (زبانی)

- (۱) ستے کتنے ہوتے ہیں ۸ نم کتنے ہوتے ہیں ۱۲ بارہ کتنے ہوتے ہیں وغیرہ
- (۲) ۱۲ کو ۸ سے ۹ کو ۷ سے ۱۲ کو ۹ سے ضرب دو وغیرہ
- (۳) ۹ و ۹ کا حاصل ضرب کیا ہوتا ہے اور ۱۶ و ۶ کا وغیرہ
- (۴) اگر ۶ کو ۹ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا وہ ۵ کو ۸ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا وغیرہ۔
- (۵) گیارہ کا دس گنا کیا ہوتا ہے ۹ کا ست گنا کتنا ہوتا ہے۔ وغیرہ
- (۶) اگر ۹ لڑکوں میں سے ہر ایک کے پاس چھ گونیاں ہیں تو بتاؤ ان سب کے پاس کتنی گونیاں ہیں۔
- (۷) ایسے ۱۲ صندوقوں میں کتنے پئے ہونگے جن میں سے ہر ایک میں ۱۱ پئے ہیں؟
- (۸) ایک روپیہ میں ۱۶ آنے ہوتے ہیں تو بتاؤ ۵ پئے میں کتنے آنے ہونگے۔
- (۹) ایک منیچ پر ۱۵ لٹکے بیٹھے ہیں اور اسکول میں ۵ بیچ ہیں تو بتاؤ اس اسکول میں لڑکوں کی تعداد کیا ہے؟
- (۱۰) اگر مضروب ۱۱ و مضروب فیہ ۱۳ ہے تو بتاؤ ان کا حاصل ضرب کیا ہے۔
- (۱۱) کسی حاصل ضرب کے اجزاء ضربی ۹ و ۱۹ ہیں تو بتاؤ وہ حاصل ضرب کیا ہے۔
- (۱۲) اگر ایک پئے کے ۲۰ آم آتے ہیں تو ہر پئے کے کتنے آدینکے؟
- (۱۳) ایک ہفتہ میں ۷ دن ہوتے ہیں تو ہفتوں میں کتنے دن ہونگے؟
- (۱۴) اگر ایک چومنزلا مکان میں ہر منزل پر ۱۵ کمرے ہیں تو اس مکان میں کتنے کمرے ہیں؟
- (۱۵) اگر ایک گائے کی قیمت ۵ پئے ہے تو ۹ گایوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۱۶) کسی کتاب کے ایک صفحہ پر ۱۷ سطر ہیں اور ہر سطر میں ۱۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ ایک صفحہ میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۷) بتاؤ کہ گیارہ کا ۷ گنا نو سے کس قدر کم ہے۔

(۱۸) بتاؤ کہ ۱۶ یا ۳۵ سے کس قدر زیادہ ہیں۔

(۱۹) وہ کون سا عدد ہے جو ۹ نم سے بقدر ۱۹ کے بڑا ہے؟

(۲۰) ۷ گھوڑوں اور ۳ گایوں کی کتنی ٹانگیں ہوتی ہیں؟

ذیل میں بڑے بڑے اعداد کے ضرب دینے کا قاعدہ درج کیا جاتا ہے۔

مثال ۲۰۹۵ کو ۳ سے ضرب دو۔

اعداد مذکورہ بالا کو بموجب نمونہ ذیل لکھو۔

۲۰۹۵

حاصل ضرب بموجب قاعدہ ذیل معلوم کیا جاتا ہے۔

۶۲۸۵ حاصل ضرب

چونکہ ۳ نیچے اکائیاں ۱۵ اکائیاں ہوئیں لہذا ۵ اکائی کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ایک دہائی کو جو حاصل ہوئی دہائیوں میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو چونکہ ۳ نم دہائیاں ۲۷ دہائیاں ہوئیں اور ایک دہائی حاصل شدہ جمع کرنے کے بعد ۲۸ دہائیاں ہوئیں لہذا ۸ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ حاصل شدہ کو سیکڑے میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو کیونکہ ۳ مضروب برابر کے (۳۰ = ۳۰ × ۱ = ۳۰) لہذا وہ حاصل شدہ کو سیکڑے کے درجہ پر لکھو چونکہ ۳ دونی (ہزار) ۶ ہزار ہوئے لہذا ۶ کو ہزار کے درجہ پر لکھو اس طرح حاصل ضرب ۶۲۸۵ ہوا۔

زبانی عمل

۳ نیچے ۱۵ کے ۵ حاصل ہوا ایک

۲ نم ۲۷ اور ایک ۲۸ کے ۸ حاصل ہوئے ۲ کے دو ہی ۲

۲۰۹۵
۲۰۹۵
۲۰۹۵
۶۲۸۵

۳ دونی ۶ کے چھ ہی ۶

علم الحساب حصہ اول

مبتدی کو معلوم ہوگا کہ مذکورہ بالا طریقہ اوپر کے طریقہ جمع کا اختصار ہے۔

مشق ۸

ضرب کرد

۲۱ (۳) کو ۴ سے	۳۲ (۲) کو ۳ سے	۲۳ (۱) کو ۲ سے
۵۸ (۶) کو ۹ سے	۴۴ (۵) کو ۶ سے	۳۹ (۴) کو ۵ سے
۸۵ (۹) کو ۹ سے	۷۶ (۸) کو ۹ سے	۹۸ (۷) کو ۸ سے
۸۷۹ (۱۲) کو ۹ سے	۴۰۵ (۱۱) کو ۷ سے	۳۲۹ (۱۰) کو ۳ سے
۹۲۰۴ (۱۵) کو ۸ سے	۷۰۸۹ (۱۴) کو ۵ سے	۳۲۲۵ (۱۳) کو ۶ سے
۸۵۵۰۳ (۱۸) کو ۹ سے	۸۹۰۳۵ (۱۷) کو ۷ سے	۷۸۹۵۶ (۱۶) کو ۴ سے

(۱۹) ۳۲۰۷۹ کو علیحدہ علیحدہ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ سے

(۲۰) $۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵$ کس عدد کے برابر ہے؟

اگر کسی عدد کے دہنی طرف ایک صفر ٹرہا دیا جائے تو اس کی قیمت ۱۰ گنی زیادہ ہو جاتی ہے لہذا اگر کسی عدد کو ۱۰ سے ضرب دینا منظور ہو تو اسکا حاصل ضرب عدد مذکور کے دہنی طرف صفر ٹرہانے سے معلوم ہو سکتا ہے مثلاً $۱۰ \times ۲۳ = ۲۳۰$ اسی طرح اگر کسی عدد کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ وغیرہ سے ضرب دینا منظور ہو تو عدد مذکور پر دہنی طرف ۲ یا ۳ وغیرہ صفر ٹرہانے سے اسکا حاصل ضرب معلوم ہو سکتا ہے۔

نیز اگر کسی عدد کو ۳۰ سے ضرب دینا ہو تو اول ۳ سے ضرب دو اور پھر حاصل ضرب میں دہنی طرف ایک صفر ٹرہا دو آخر نتیجہ جو اب مطلوب ہوگا۔ اسی طرح اگر ۳۰۰ سے ضرب دینا ہو تو ۳۰ سے ضرب دیکر حاصل ضرب کے دہنی طرف ۲ صفر ٹرہالو۔

مشکل ۳۲۹ کو ۶۰۰ سے ضرب دو۔

عمل $\frac{۳۲۹}{۶} :: ۱۹۷۴ ::$ جواب

مشق ۹

مندرجہ ذیل عددوں کو ضرب دو۔

$$۵۰۰۳۹۰۵ (۳) \quad ۲۰۵۷۰۳۵ (۲) \quad ۳۰۰۳۵۹ (۱)$$

$$۷۰۰۰۸۲۲۹ (۶) \quad ۹۰۰۰۳۹ (۵) \quad ۷۰۰۰۷۰۳ (۴)$$

$$۷۰۰۰۰۳۰۵۰۳ (۹) \quad ۹۰۰۰۰۹۰۰۴ (۸) \quad ۸۰۰۰۰۳۰۰۵ (۷)$$

$$(۱۰) ۷۲۹۵ کو ۵ سے ضرب دو۔$$

ضرب کی تعریف سے یہ بات بخوبی ظاہر ہے کہ اگر کسی عدد کو ۵ سے ضرب دینا ہو تو اس کو جُداگانہ ۳۰۲ سے ضرب دے سکتے ہیں اور ہر دو حاصل ضرب کو جمع کرنے سے جواب مطلوبہ معلوم ہو جائے گا اور اگر کسی عدد کو ۲۳ سے ضرب دینا ہو تو اس کو ۲۰۳ سے جُداگانہ ضرب دے سکتے ہیں اور ہر دو حاصل ضرب کو جمع کرنے سے جواب مطلوبہ معلوم ہو جائیگا۔

مثال ۲۸ کو ۳۲۹ سے ضرب دو۔

عمل (الف) $\frac{۳۲۹}{۶}$

$$\begin{array}{r} ۳۲۹ \\ ۶ \overline{) ۲۳۹۵۱۲} \\ \underline{۱۲} \\ ۱۱۹ \\ \underline{۱۱۴} \\ ۵۵ \\ \underline{۴۸} \\ ۷۲ \\ \underline{۶۵} \\ ۷۷ \\ \underline{۷۲} \\ ۵۱ \\ \underline{۴۸} \\ ۳۲ \\ \underline{۳۰} \\ ۲۲ \\ \underline{۲۱} \\ ۱۲ \end{array}$$

حاصل ضرب ۹ کے =

" ۲۰ " " = ۱۲۵۹۰

" ۳۰۰ " " = ۲۱۸۳۰۰

" ۳۲۹ " " = ۲۳۹۵۱۲

اس مثال میں ۲۸ کو ۳۲۹ کا حاصل ضرب معلوم کرنے کی غرض سے ہم نے ۲۸ کو ۳۰۰ سے جُداگانہ ضرب دیا ہے اور ہر دو حاصل ضرب کو جمع کر لیا۔

اجزاء کے ذریعہ سے حاصل ضرب دریافت کرنے کا طریقہ مندرجہ بالا امثلہ سے ظاہر ہے۔
۳۰۰۰۲۰ کے حاصل ضرب معلوم کرنے میں عملاً صفر نہیں لگائے جاتے ہیں۔ کیونکہ

$$\begin{array}{r} \text{(ب)} \quad 428 \\ \underline{329} \\ 2552 \\ 1254 \\ \hline 2184 \\ \underline{239512} \end{array}$$

بوقت جمع جو کہ بعد کو کی جاتی ہے ان کا کچھ اشریں پڑتا بلکہ طریقہ عمل مثل طریقہ (ب) کے ہوا کرتا ہے۔

یہ بات یاد رکھنی چاہیے کہ مضروب فیہ ہمیشہ مضروب کے نیچے مثل طریقہ جمع رکھنا چاہئے اور یہ بھی یاد رکھنا چاہیے کہ ہر حالت میں ہر ایک مضروب کے دائیں جانب کا اول منہٴ اسی ہندسہ کے ٹھیک نیچے رہے جبکہ وہ حاصل ضرب ہو۔

نوٹ ۱۔ ہم بلا خیال ترتیب مضروب فیہ کے کسی ہندسہ سے ضرب یا شروع کر سکتے ہیں بشرطیکہ قواعد مذکورہ بالا کا لحاظ رکھیں۔

$\begin{array}{r} \text{(ب)} \quad 428 \\ \underline{329} \\ 2184 \\ 1254 \\ \hline 239512 \\ \text{جواب} \end{array}$	$\begin{array}{r} \text{(الف)} \quad 428 \\ \underline{329} \\ 1254 \\ 2184 \\ \hline 239512 \\ \text{جواب} \end{array}$
--	--

نوٹ ۲۔ اگر مضروب یا مضروب فیہ یاد دونوں کے شروع میں صفر ہوں تو اس بات میں آسانی رہتی ہے کہ اول عمل کرتے وقت سفروں کو چھوڑ دیا جائے اور بعد کو حاصل ضرب میں اتنے ہی صفر بڑھائے جادیں جتنے کہ چھوڑ دیئے گئے ہوں۔

مثال ۱۰۸ کو ۲۲۰۳ سے ۳۳۰۹ کو ۱۲۳۰۰ اور ۲۹۰۱ کو ۲۴۳ سے
۴۰۳۰۰ کو ۴۳۰ سے ضرب دو۔

$$\begin{array}{r}
 ۳۳۰۹ \text{ (ب)} \\
 \underline{۱۲۳۰۰} \\
 ۱۱۲۹۲۴ \\
 ۸۴۱۸ \\
 ۳۳۰۹ \\
 \hline
 ۵۳۰۰۰۰۰۰
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۳۶۰۰۹ \text{ (الف)} \\
 \underline{۳۲۰۳} \\
 ۱۱۱۰۲۴ \\
 ۷۲۰۱۴ \\
 ۱۳۸۰۳۲ \\
 \hline
 ۱۵۵۵۳۲۲۲۳
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۲۰۳۰۰ \text{ (د)} \\
 \underline{۲۳۶۰۰} \\
 ۲۸۲۱ \\
 ۱۲۰۹ \\
 ۱۴۱۲ \\
 \hline
 ۱۶۱۱۱۱۰۰
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۲۹۰ \text{ (س)} \\
 \underline{۲۲۳} \\
 ۸۷ \\
 ۱۱۶ \\
 ۵۸ \\
 \hline
 ۷۰۳۷۰
 \end{array}$$

مشق ۱۰

اعداد ذیل کو ضرب کرو۔

$۹۹ \times ۷۲۰ \text{ (۳)}$	$۹۸ \times ۹۰۲ \text{ (۲)}$	$۵۴ \times ۳۷۵ \text{ (۱)}$
$۹۷۲ \times ۸۰۷۲ \text{ (۴)}$	$۹۰۳ \times ۸۷۴۲ \text{ (۵)}$	$۳۳۵ \times ۳۹۷۲ \text{ (۴)}$
$۵۰۰۹ \times ۸۲۳۹ \text{ (۹)}$	$۳۴۰ \times ۸۳۴۳ \text{ (۸)}$	$۷۰۸ \times ۷۰۸ \text{ (۷)}$
$۴۰۵۰ \times ۹۰۳۰۷ \text{ (۱۱)}$	$۸۰۰۷ \times ۸۹۰۲۵ \text{ (۱۰)}$	
$۷۰۴۰۰ \times ۸۴۳۳۰۰ \text{ (۱۳)}$	$۷۰۸۰۹ \times ۱۳۳۳۵۴ \text{ (۱۲)}$	
$۸۹۰۷ \times ۳۸۰۳۹۰ \text{ (۱۵)}$	$۹۰۰۷۲ \times ۸۲۰۰۷۸ \text{ (۱۴)}$	
$۳۰۰۹۰۰۰ \times ۷۳۹۰۲۵۰ \text{ (۱۷)}$	$۹۰۰۰۰۸۲ \times ۸۵۷۳۰۵۴ \text{ (۱۶)}$	
$۸۰۹۰۲۵۰۰۰ \times ۳۷۰۰ \text{ (۱۹)}$	$۳۹۳۲۱ \times ۹۸۷۴۵۰۷ \text{ (۱۸)}$	
$۴۰۷۰۳۷۰ \times ۳۷۰۳۰۲ \text{ (۲۱)}$	$۹۷۸۴۵۳ \times ۸۹۷۶۵۳۳ \text{ (۲۰)}$	
$۸۰۰۷۵ \times ۷۸۳۲۹۲ \text{ (۲۳)}$	$۹۰۰۴۰ \times ۳۰۷۴۵۰ \text{ (۲۲)}$	
$۳۲۵۷۴۵۰ \times ۳۲۵۷۴۵۰ \text{ (۲۵)}$	$۷۰۰۲۰۸ \times ۸۳۰۰۳۸ \text{ (۲۴)}$	

۲۰۰۸۰۶۰۰ × ۲۰۹۰۳۰ (۲۷) ۶۵۷۰۰۰۲ × ۳۵۷۵۶ (۲۶)

اعداد مندرجہ ذیل کا حاصل ضرب ایک سطر میں ضرب کر معلوم کرو۔

۱۳ × ۷۲۰۴ (۳۰) ۱۲ × ۳۸۰۹ (۲۹) ۱۱ × ۲۱۰۲۹ (۲۸)

۱۴ × ۷۷۸۹ (۳۳) ۱۵ × ۲۸۹۰ (۳۲) ۱۳ × ۷۰۸۲ (۳۱)

۱۹ × ۲۳۵۶ (۳۶) ۱۸ × ۲۸۰۷ (۳۵) ۱۷ × ۳۵۷۰ (۳۴)

(۳۷) ایک روپیہ میں ۱۹۲ پائیاں ہوتی ہیں تو بتاؤ کہ ۳۷۰ روپیوں میں کتنی پائیاں ہونگی؟

(۳۸) ایک کتاب میں ۷۷۰ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۳۷۴۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ کل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۳۹) اگر کلکتہ میں ایک گٹھہ آرنہی کی قیمت ۹۷۰ روپے ہے تو بتاؤ ۳۲۵ گٹھے آرنہی کی قیمت کیا ہوگی۔

(۴۰) اگر ۲۹۳۹ آدمی روزانہ دریائے گنگی کے پل پر اترتے ہیں تو ۳۶۵ روز میں کتنے آدمی اس پل پر سے اترینگے؟

(۴۱) چاول کی ۳۹ بوریوں کا کیا وزن ہوگا جبکہ ایک بوری کا وزن ۲۸ من ہے؟
(۴۲) اگر ایک ہاتھی کی قیمت ۳۴۹ روپے اور ایک گھوڑے کی ۷۵ روپے ہے تو ہاتھی اور ۱۶ گھوڑوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۴۳) ایک حوض میں ایک سورخ ہے جس سے ۷۸ تولہ پانی فی گھنٹہ نکلجاتا ہے اگر پورا بھر اسی حوض ۸ گھنٹوں میں خالی ہو جاتا ہے تو بتاؤ حوض میں کتنے تولہ پانی آتا ہے۔

ضرب دو

۸ × ۳۷۰۱۲ (۴۶) ۶ × ۸۱۰۵۹ (۴۵) ۲ × ۷۳۴۵۶ (۴۴)

۱۲ × ۲۲۹۳۳۵ (۴۹) ۱۱ × ۵۶۳۸۲ (۴۸) ۹ × ۲۱۹۳۳۷ (۴۷)

14 x 29.814 (52)	14 x 614.082 (51)	15 x 98842 (50)
8.0 x 96881 (55)	2.0 x 81865 (54)	18 x 963218 (53)
22 x 35421 (58)	21 x 958328 (56)	4.0 x 1.6652 (54)
34 x 68828 (41)	32 x 2541.3 (40)	28 x 618395 (59)
49 x 645832 (44)	54 x 2.8462 (43)	66 x 958314 (42)
93 x 2.9236 (46)	82 x 918623 (44)	62 x 382.69 (45)
1.6 x 832192 (60)	98 x 223561 (49)	94 x 912262 (48)
2.3 x 61839 (63)	3.0 x 9.8441 (62)	2.4 x 225632 (61)
94.0 x 921362 (64)	80.5 x 228692 (65)	6.9 x 562283 (62)
83.0 x 8.5.96 (69)	42.0 x 52326 (68)	59.0 x 21962 (66)
924 x 81.36 (82)	461 x 95638 (81)	252 x 36542 (80)
349 x 42146 (85)	258 x 61922 (84)	356 x 241.8 (83)
3.92 x 2942 (88)	6.3 x 32.8 (86)	2.54 x 2862 (84)
6225 x 59.28 (91)	2382 x 39224 (90)	3812 x 21461 (89)
13.0.6 x 81321 (92)	50.8 x 9222 (93)	8.0.6 x 9538 (92)
58.31 x 8392.4 (94)	42.9 x 658324 (95)	
82246 x 68.0.59 (98)	4365.0 x 42869.0 (96)	
19.58 x 16942.5 (100)	6983 x 9352238 (99)	

حاصل ضرب متواتر دریافت کرنے کا قاعدہ یہ ہے کہ اول دو عددوں کو آپس میں ضرب کر دے اور جو کچھ حاصل ضرب ہو اُس کو تیسرے عدد سے ضرب دے اور اسی طرح ضرب دیتے جاؤ آخر میں جو حاصل ضرب ہو گا جواب مطلوب ہو گا۔

مثال ۲۸ و ۳۰ کا حاصل ضرب متواتر بناؤ
 اول ۲۸ کو ۸ سے ضرب دیا اور حاصل ضرب کو ۳ سے

$$\begin{array}{r} 28 \\ \times 3 \\ \hline 84 \end{array}$$
 جواب مطلوب

مشق ۱۱

اعداد ذیل کا حاصل ضرب متواتر معلوم کرو۔

۳۰۸۶۰ × ۸۰۵۰ (۳) ۶۹ × ۸۵ × ۶۰۳ (۲) ۲ × ۸ × ۲۶ (۱)

۴۴ × ۶۶ × ۸۸ × ۹۹ (۶) ۵ × ۸ × ۹ × ۳۲۰۵ (۵) ۵ × ۶ × ۸۵ × ۵۹ (۴)

(۷) تہتر کے ۹ گنے کا دوگنا کیا ہوگا؟

(۸) ۲۴ گھنٹے کا دن او۔ ۴۰ منٹ کا ایک گھنٹہ اور ۴۰ سکند کا ایک منٹ ہوتا ہے تو بتاؤ کہ ایک دن میں کتنے سکند ہوتے ہیں۔

(۹) ۵۰ تولہ کی ایک چھٹانگ ۱۶ چھٹانگ کا ایک سیر اور ۴۰ سیر کا ایک من ہوتا ہے تو بتاؤ ایک من میں کتنے تولے ہوتے ہیں۔

(۱۰) ایک کتاب میں ۳۲۹ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۲۶ سطریں اور ہر سطر میں ۴۵ حروف ہیں تو بتاؤ کل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۱) ایسے درخت میں کتنے آم ہیں جس میں ۲۹ شاخیں ہیں اور جن کی ہر شاخ میں ۳۲۵ آم ہیں؟

(۱۲) ایک ریل کی قطار میں ۴۶ گاڑیاں ہیں اور ہر گاڑی میں ۶ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۸ مسافر سفر کرتے ہیں تو بتاؤ کل گاڑی میں کتنے مسافر سوار ہیں۔

کسی عدد کی دوسری - تیسری - چوتھی وغیرہ طاقت یا قوت ایسے دو - تین چار وغیرہ اجزاء ضربی کی حاصل ضرب ہر جن میں سے ہر ایک عدد مذکور کی برابر ہو مثلاً ۲ کی دوسری طاقت = ۲ × ۲ = ۴ اور تیسری طاقت = ۲ × ۲ × ۲ = ۸ کے -

کسی عدد کی دوسری طاقت اُس کا مربع اور تیسری طاقت مکعب کہلاتی ہے اور عدد بذات خود پہلی طاقت کہلاتا ہے۔

علامت ۲ سے ۴ تک اور ۴ سے ۲۴ تک اور ۲۴ سے ۲۴ تک طاقت ہوتے ہیں علیٰ ہذا چھوٹے ہندسے ۲ و ۳ وغیرہ وغیرہ جو عدد کے اوپر لکھے جاتے ہیں قوت نامہ کہلاتے ہیں۔ اور کسی عدد کی طاقت معلوم کرنے کے طریقہ کو صعود کہتے ہیں

مشق ۱۲

اعداد ذیل کا مربع معلوم کرو۔

(۱) ۱۰ ۲۰ ۳۰ ۴۰ ۵۰ وغیرہ وغیرہ ۱۹ ۲۰ تک

۲۴ (۳) ۵۰ (۳) ۶۸ (۴) ۱۰۰ (۵)

۱۱۲ (۶) ۲۳۸ (۷) ۷۲۹ (۸) ۸۷۲ (۹)

اعداد مندرجہ ذیل کا مکعب دریافت کرو۔

(۱۰) ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ تک

(۱۱) ۹۳ (۱۲) ۱۰۰ (۱۳) ۸۷۹ (۱۴) ۵۵۵ (۱۵) ۳۰۹

(۱۶) قیمت دریافت کرو ۲۵ + ۲۰ - ۱۲ + ۲

تقسیم

تقسیم وہ طریقہ ہے جس کے ذریعہ سے یہ بات معلوم کی جاتی ہے کہ ہم ایک دینے ہوئے عدد کو جو مقسوم علیہ کہلاتا ہے دوسرے دینے ہوئے عدد میں سے جو مقسوم کہلاتا ہے کتنی مرتبہ تفریق کر سکتے ہیں کہ باقی پہلے عدد یعنی مقسوم علیہ سے کم بچے یعنی مرتبہ تفریق ہو سکتا ہے اُس عدد کو خارج قسمت کہتے ہیں۔

یہ بات صحیح ہے کہ اگر ۳۰ اکائیوں میں سے ۷ اکائیوں کو تفریق کرنا چاہیں تو چار مرتبہ

تفریق ہو سکے گی اور منجملہ ۳۰ کے ۲ اکائیاں باقی رہیں گی لہذا جب ۳۰ کو ۷ پر تقسیم کیا جائے تو ۳۰ مقسوم ۷ مقسوم علیہ ۴ خارج قسمت اور ۲ باقی بڑے۔
تقسیم کی علامت یہ (÷) ہی مثلاً ۳۰ ÷ ۷ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ ۳۰ کو ۷ پر تقسیم کرنا ہی اور اس کو ۳۰ تقسیم ۷ پڑھتے ہیں۔

۳۰ ÷ ۷ کو ۳۰ علامت کے ذریعہ سے بھی ظاہر کرتے ہیں۔

تقسیم کی تعریف سے یہ نتیجہ نکلتا ہے۔

مقسوم علیہ × خارج قسمت + باقی = مقسوم
اگر کچھ باقی نہیں بچتا تو اس تقسیم کو تام کہتے ہیں ایسی صورت میں تقسیم کو ضرب کا عکس بھی کہہ سکتے ہیں کیونکہ خارج قسمت کو اگر مقسوم علیہ سے ضرب تین حاصل ضرب مقسوم ہوگا۔

تقسیم کے ذریعہ سے ہم مقسوم کے برابر حصے کر لیتے ہیں اگر مقسوم علیہ سے ایک حصہ کی مقدار کا اظہار ہوتا ہے تو خارج قسمت سے تعداد حصوں کی معلوم ہوتی ہے اگر حصوں کی مقسوم علیہ سے تعداد معلوم ہوتی ہے تو خارج قسمت کے ان حصوں میں سے ایک حصہ کی مقدار معلوم ہوگی۔

مثال ۱ ۳۰ نازنگیاں کچھ لڑکوں میں اس طرح تقسیم کی گئیں کہ ہر لڑکے کے حصہ ۷ نازنگیاں آئیں تو باقی لڑکوں کی تعداد کیا تھی۔

جواب ہم لڑکے اور ۲ نازنگیاں باقی بچیں

مثال ۲ ۳۰ نازنگیاں ، لڑکوں میں برابر تقسیم کی گئیں تو ہر ایک لڑکے کو کتنی نازنگیاں ملیں۔

جواب ہم نازنگیاں فی لڑکا اور ۲ نازنگیاں باقی بچیں۔

نوٹ۔ استاد یہ بات طلباء کو بخوبی سمجھادیں کہ امثلہ مذکورہ بالا میں بھی جواب بذریعہ تفریق

متواتر بھی نکل سکتی ہے۔

۱۰۔ تمک کے عدد کی تقسیم ۲۰ تک کے عدد سے بذریعہ پہاڑہ ہو سکتی ہے۔
مثلاً ۳۵ کو ۴ سے تقسیم کرو اس مثال میں یہ بات معلوم کرنی منظور ہے کہ ۳۵ میں سے
کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں یا یہ کہ ۳۵ میں ۴ کی مرتبہ شامل ہے۔
ہم ۴ کو ۳۵ میں سے بار بار تفریق کر کے باہر خارج قسمت اور باقی نکال سکتے ہیں مگر
ہم اسے بار بار تفریق کرنے کی دقت پہاڑوں کے نتائج سے دور ہو جاتی ہے چونکہ ۸ چوکا
۳۲ ہوتے ہیں اس لیے ۳۵ ÷ ۴ سے ۸ خارج قسمت اور ۳ باقی نکلا۔

مشق تقسیم زبانی

(۱) ۳۰ میں ۲۵ سے ۸ میں ۵، ۴ میں ۳ اور ۱۲ میں ۳ اور ۲۸ میں ۶ کتنی مرتبہ شامل ہے؟

(۲) ۵۶ میں سے ۴ سے ۲۸ میں سے ۶ سے ۸۱ میں سے ۳۰۶ میں سے ۸ کتنی مرتبہ
تفریق ہو سکتے ہیں؟

(۳) ۸۴ کو ۴ کو ۱۰ کو ۳ برابر حصوں میں تقسیم کرو۔

(۴) ۳۶ کا چوتھا حصہ ۵ کا چھٹا اور ۱۰ کا بارہواں حصہ معلوم کرو۔

(۵) ۵ میں ۴ کتنی مرتبہ شامل ہے اور کیا باقی بچ گیا اور یہ بھی بتاؤ کہ ۴ میں ۵ کتنی مرتبہ
با سکتا ہے اور کیا باقی بچے گا۔

(۶) اگر ۶ میں سے ۲ سے ۲۲ میں سے ۶ سے ۸۲ میں سے ۸ اتنی مرتبہ تفریق کیے جاویں

یعنی مرتبہ کہ ممکن ہو سکتے ہیں تو باقی کیا بچ گیا؟

(۷) اگر ۳ کو ۶ پر ۵ کو ۸ پر ۵ کو ۹ پر ۱۰ کو ۱۶ پر تقسیم کریں تو خارج قسمت و

بقی کیا ہوگی؟

(۸) ۲ کو چوتھے حصہ میں ۳ اور ۴ کے پانچویں حصہ میں ۴ کتنی مرتبہ شامل ہے؟

علم الحساب حصہ اول

- ۱۲۳۲۳ (۲۲) پر ۹ کو ۷۸۰۰۰۱ (۲۳) پر ۹ کو ۱۰۰۱ (۲۳)
 ۳۸۹۷۲ (۲۵) پر ۱۰ کو ۲۲۵۴۰ (۲۴) پر ۱۰ کو ۳۲۰۰۰ (۲۷)
 ۷۷۷۷۷ (۲۸) پر ۱۱ کو ۳۹۰۳۲ (۲۹) پر ۱۱ کو ۵۷۰۸۳ (۳۰)
 ۳۸۹۵۴ (۳۱) پر ۱۲ کو ۳۷۰۳۳ (۳۲) پر ۱۲ کو ۹۷۱۰۰ (۳۳)
 ۱۰۰۰۰ (۳۴) پر ۱۳ کو ۷۰۷۰۷ (۳۵) پر ۱۳ کو ۱۰۰۲۰ (۳۴)
 ۳۵۸۹۴ (۳۷) پر ۱۴ کو ۷۵۰۰ (۳۸) پر ۱۴ کو ۲۸۹۲۳ (۳۹)
 ۹۷۸۵۴ (۴۰) پر ۱۵ کو ۳۰۱۳ (۴۱) پر ۱۵ کو ۲۴۹ (۴۲)
 ۸۹۰۸۹ (۴۳) پر ۱۶ کو ۳۴۷۰ (۴۴) پر ۱۶ کو ۳۰۳۲۱ (۴۵)
 ۳۹۸۲۰۴ (۴۶) پر ۱۷ کو ۷۰۰۰۰ (۴۷) پر ۱۷ کو ۹۹۱ (۴۸)
 ۹۹۹۹۹۹ (۴۹) پر ۱۸ کو ۸۰۹۳۵ (۴۹) پر ۱۸ کو ۳۴۵۴ (۴۹)
 ۲۰۰۰۰ (۵۰) پر ۱۹ کو ۳۲۷۰۰ (۵۰) پر ۱۹ کو ۷۷۳۳۳ (۵۱)
 ۲۰۰۰۰ (۵۲) پر ۲۰ کو ۵۴۷۰۰ (۵۲) پر ۲۰ کو ۳۹۰۴۷۷۷ (۵۳)
 ۷۹۴۳۸۷ (۵۴) پر ۲۱ کو ۷۹۴۳۸۷ (۵۴) پر ۲۱ کو ۸۴۲۲۲ (۵۵)
 ۱۲۳۴۵۶۷۸۹ (۵۵) پر ۲۲ کو ۱۸۷۴۵۶۷۸۹ (۵۶) پر ۲۲ کو ۱۲۳۴۵۶ (۵۶)
 ۱۰۰۰۰ (۵۸) پر ۲۳ کو ۱۰۸۰۹۲۸۹۰ (۵۸) پر ۲۳ کو ۸۹۷۳۲۲ (۵۹)
 ۱۰۰۰۰ (۶۰) پر ۲۴ کو ۳۸۰۷۸۹۰۹۰۱ (۶۰) پر ۲۴ کو ۸۷۰۰۵۴۳۰۰۰ (۶۱)
 ۷۸۹۰۱۲۳ (۶۲) پر ۲۵ کو ۷۸۹۰۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰۱۲۳۴۵۶۷۸۹ (۶۳) پر ۲۵ کو ۸۹۷۳۲۲ (۶۳)
 ۱۲۳۴۵۶۷۸۹ (۶۴) پر ۲۶ کو ۷۸۰۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰۱۲۳۴۵۶۷۸۹ (۶۵) پر ۲۶ کو ۹۹۹ (۶۴)
 (۶۶) دو اندازہ کا حاصل ضرب ۳۵۷۳۵۷ اور ان میں سے ایک ۷۰۵ ہی ہوتا ہے
 کہ دوسرا عدد کیا ہے۔

(۶۷) ۴۸۰۰۰۰ میں سے کتنے آدمیوں کو فی آدمی ۱۳ روپے ملیں گے؟

تقسیم

(۶۸) ۸۱۷ کا کتنا گنا ۳۳۱۳۷۶ کے برابر ہے؟

(۶۹) کس عدد کو ۳۹۳ سے ضرب دینے سے حاصل ضرب ۶۳۰۹ ہو؟

(۷۰) ۳۲۰۵ سے اول سے اول ۳۲۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر باقی میں سے ۳۲۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر اسی طرح بتاؤ کہ ایسی تفریق کتنی مرتبہ ہو سکتی ہے۔

(۷۱) اگر خراج قسمت ۳۰۷ مقسوم علیہ ۹۸ اور باقی ۲۹ ہے تو بتاؤ کہ مقسوم کیا ہے۔

(۷۲) کسی قصبہ کی آبادی ۳۳۰۳۵ ہے اور ہر ۲۵ میں سے ایک آدمی سالانہ

موتی تو بتاؤ کہ سالانہ کتنے آدمی مرتے ہیں۔

(۷۳) ایک شخص کی سالانہ آمدنی ۱۹۵۰۰ ہے تو بتاؤ کہ اس کو فی ہفتہ کیا صرف

کرنا چاہیے کہ اس کو نہ کچھ قرض لینا پڑے اور نہ کچھ بچے۔

(سال = ۵۲ ہفتے)

(۷۴) اگر ایک جہاز ۱۱۲ میل روزانہ چلتی ہے تو اس کو ۳۲۰۰۰ میل چلنے کی واسطے

کتنا عرصہ درکار ہوگا۔

(۷۵) ۲۷۵۰ بوتلیں ایسے صندوقوں میں روانہ کرنی ہیں کہ ہر صندوق میں ۱۲۵

بوتلیں آویں تو بتاؤ کہ کتنے صندوقوں کی ضرورت ہوگی۔

تقسیم کرد

$$۲۳ \div ۲۹۲۲۱۶ \text{ (۷۷)} \quad ۷۰ \div ۸۷۳۳۷۵۰ \text{ (۷۶)}$$

$$۲۵ \div ۱۷۹۳۶۷۵ \text{ (۷۹)} \quad ۲۱ \div ۲۰۱۰۵۰۲۲ \text{ (۷۸)}$$

$$۲۷ \div ۱۲۹۰۱۳۸۳ \text{ (۸۱)} \quad ۲۸ \div ۳۷۵۳۲۲۲ \text{ (۸۰)}$$

$$۳۲ \div ۱۴۶۱۲۰۸ \text{ (۸۳)} \quad ۳۵ \div ۷۷۵۳۲۳۰ \text{ (۸۲)}$$

$$۴۲ \div ۲۷۴۹۸۱۳۶ \text{ (۸۵)} \quad ۳۶ \div ۱۴۰۷۰۲۲ \text{ (۸۴)}$$

$$۲۸ \div ۳۳۵۰۲۳۶۶۲ \text{ (۸۷)} \quad ۴۵ \div ۳۳۳۰۲۱۶۰ \text{ (۸۶)}$$

$۲۴ \div ۲۶۱۱۹۴۴۹۴ (۸۹)$	$۵۵ \div ۴۳۵۵۹.۷۰ (۸۸)$
$۷۲ \div ۲۸۵.۹۶۶۰ (۹۱)$	$۶۶ \div ۲۷.۶۳۲۵۵ (۹۰)$
$۸۱ \div ۳۷۰.۸۵.۱۹۷۵ (۹۳)$	$۵۴ \div ۴۰.۴۸۲۸۲۸۰ (۹۲)$
$۳۳ \div ۱۹۳۵۲۷.۶ (۹۵)$	$۵۶ \div ۳۴۷۸.۸ (۹۴)$
$۸۰ \div ۲۳۹۷۵۳۲۶۳۱ (۹۷)$	$۷۰ \div ۹۲۶۴۵۸۴۳۱ (۹۶)$
$۶۴ \div ۲۰۵۷۳۹۲۴۵۱ (۹۹)$	$۹۰ \div ۴۹۸۱۰۰.۴۲۵ (۹۸)$
$۹۶ \div ۶۳۲۱۵۰۰.۸۳۱۹ (۱۰۱)$	$۵۴ \div ۱۷۵۸۷۶۹۴۹۳ (۱۰۰)$
$۱۰۸ \div ۹۲۸۳۱۴۶۸۳۷۵ (۱۰۳)$	$۸۴ \div ۴۵۲۸۳۴۰.۶۳۱ (۱۰۲)$
$۱۳۲ \div ۴۷۱۲۳۳۱۹۳۶۱ (۱۰۵)$	$۱۴۴ \div ۱۷۲۱.۳۴۶۵۵ (۱۰۴)$

تقسیم مختصر

عمل تقسیم بہت مختصر ہو سکتا ہے بشرطیکہ مقسوم علیہ ۲۰ سے زیادہ نہ ہو۔

مثال ۸۲۵۹ کو ۶ پر تقسیم کر دو

$$\begin{array}{r} ۶ \overline{) ۸۲۵۹} \\ \underline{۱۳۷۶} \\ ۳ \text{ باقی} \end{array}$$

مقسوم کے نیچے ایک خط کھینچو

اور اس خط کے نیچے خارج قسمت کے ہندسے سلسلہ دار لکھو اور ضربا در تفریق وغیرہ باقی کر دو۔

مشق ۱۴

اعداد ذیل کی تقسیم بذریعہ قاعدہ مختصر کر دو۔

۸۰۳۵۸ کو ۴ سے	۷۸۹۳۰ کو ۳ سے	۳۴۵۶۱ کو ۲ سے
۹۸۲۰۰ کو ۷ سے	۲۳۰۵۷ کو ۶ سے	۱۲۷۹۲ کو ۵ سے
۳۴۵۷۷ کو ۱۰ سے	۱۹۸۷۰ کو ۹ سے	۳۴۵۷۷ کو ۸ سے
۳۵۷۸۹ کو ۱۳ سے	۸۰۷۰۴ کو ۱۲ سے	۵۸۰۰۴ کو ۱۱ سے

- (۱۳) سے ۱۴ کو ۲۵۰۶۸۲ (۱۳) سے ۱۴ کو ۶۴۳۰۸۰ (۱۳) سے
 (۱۴) سے ۱۵ کو ۹۳۵۸۹۲ (۱۴) سے ۱۶ کو ۳۸۹۰۴۵۶ (۱۴) سے
 (۱۵) سے ۱۶ کو ۸۲۰۶۳۰۵ (۱۵) سے ۱۷ کو ۱۲۳۴۵۶۷۸ (۱۵) سے
 (۱۶) سے ۱۷ کو ۳۴۵۶۷۸۹ (۱۶) سے ۱۸ کو ۹۸۷۶۵۴۳۲۱۰ (۱۶) سے ۱۹ کو ۱۲۳۴۵۶۷۸۹ (۱۶) سے
 ہر ایک کو ۲۰۲
 ۴ و ۵ و ۶ و ۷ وغیرہ وغیرہ ۱۹ و ۲۰ پر جہاں گانہ تقسیم کرو۔
 (۲۰) مشق ۱۳ کے سوالات ایک سے ۳۰ تک بذریعہ قاعدہ تقسیم مختصر عمل کرو۔

ابتدائی طریقوں پر مفید اصول

ایک سے کسی عدد تک کا مجموعہ معلوم کرنے کا طریقہ
 قاعدہ۔ آخری عدد کو اُس سے آئندہ اعلیٰ عدد سے ضرب داور حاصل ضرب کو ۲ پر
 تقسیم کرو۔

مثال ۱۔ ۱ + ۲ + ۳ + ۴ + ۵ + ۶ + ۷ + ۸ + ۹ + ۱۰ کا حاصل جمع دریافت کرو۔
 اس مثال کا آخری عدد ۱۰ ہے اور آئندہ عدد اعلیٰ ۱۱ ہے لہذا ۱۱ اور ۱۰ کے حاصل ضرب
 ۱۱۰ کو ۲ پر تقسیم کرو تو ۱۲۰ جواب مطلوب حاصل ہوگا۔

$$\text{عمل} \quad 120 = 2 \div 240 = 2 \div 14 \times 15$$

مثال ۲۔ ۲۱ + ۲۲ + ۲۳ + ۲۴ + ۲۵ کا حاصل جمع دریافت کرو۔
 اس مثال میں ۲۱ لغاتہ ۲۵ کا مجموعہ معلوم کرنا ہے لہذا اول لغاتہ ۲۵ کا مجموعہ
 حسب قاعدہ بالا معلوم کرو نیز لغاتہ ۲۰ کا اور پہلے مجموعہ میں سے دوسرے
 مجموعہ کو تفریق کرو حاصل تفریق جواب مطلوب ہوگا۔

اگر دو عددوں کا حاصل جمع و فرق معلوم ہو تو ان اعداد کے معلوم کرنے کا طریقہ یہ ہے۔
 قاعدہ۔ اگر بڑا عدد معلوم کرنا ہو تو حاصل جمع اور حاصل تفریق کو جمع کر کے مجموعہ کو

۲ پر تقسیم کرو اور اگر چھوٹا عدد معلوم کرنا ہے تو مجموعہ میں سے فرق کو تفریق کر دو حاصل تفریق کو ۲ پر تقسیم کرو خارج قسمت جواب مطلوب ہوگا۔

مثال دو عددوں کا حاصل جمع ۴۰ ہے اور ان کا فرق ۱۶ بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

عمل $56 = 16 + 40$ $28 = 2 \div 56$ جواب

مثال ۲ دو عددوں کا حاصل جمع ۵۹ اور ان کا فرق ۱۱ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

عمل $38 = 11 - 59$ $24 = 2 \div 38$ جواب

مشق ۱۵

قیمت دریافت کرو

(۱) $1 + 2 + 3 + \dots + 30$ وغیرہ وغیرہ

(۲) $1 + 2 + 3 + \dots + 45$ وغیرہ وغیرہ

(۳) $1 + 2 + 3 + \dots + 100$ وغیرہ وغیرہ

(۴) $1 + 2 + 3 + \dots + 200$ وغیرہ وغیرہ

(۵) دو عددوں کا حاصل جمع ۳۷۶ اور ان کا فرق ۱۱۴ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۶) دو عددوں کا حاصل جمع ۸۹۲۵۱ ہے اور ان کا فرق ۳۸۵ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۷) دو عددوں کا مجموعہ ۸۳۹۵۷ ہے اور فرق ۴۸۲۱ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۸) اگر دو عددوں کا حاصل جمع ۷۹۳۵۸ اور فرق ۳۴۵۴ ہے تو بتاؤ کہ

چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۹) دو عددوں کا مجموعہ ۸۵۶۷ اور فرق ۷۲۹ ہے تو بتاؤ کہ وہ اعداد کیا ہیں۔

(۱۰) وہ دو اعداد بتاؤ کہ جن کا مجموعہ ۱۰۰۰۰ اور فرق ۸۸۸ ہے۔

ضرب بذریعہ جسٹراز ضربی

مثال ۳۲۹ کو ۳۵ سے ضرب دو۔ اس مثال میں $5 \times 6 = 35$

$$\begin{array}{r} ۳۲۹ \\ \times ۴ \\ \hline ۲۳۰۲ \\ ۱۱۵۱۵ \\ \hline \end{array}$$

مثال ۲ ۱۴۲۵ کو ۲۱۴ د ۲۱ سے دو سطروں میں ضرب دو۔

$$\begin{array}{r} ۱۴۲۵ \text{ (ب)} \\ \times ۲۱ \\ \hline ۱۲۰۶۵ \\ ۳۶۲۲۵ \\ \hline \end{array}$$

جواب ۱۲۲۳۴۲۵

$$\begin{array}{r} ۱۴۲۵ \text{ (الف)} \\ \times ۲۱۴ \\ \hline ۱۲۰۶۵ \\ ۳۶۲۲۵ \\ \hline \end{array}$$

جواب ۳۶۲۳۲۵

اس مثال میں ۲۱ سے ضرب لیا گیا ہے مگر حاصل ضرب ۲۱ کا اول کے حاصل ضرب کو ۳ کے ضرب دینے سے دریافت کر لیا گیا ہے۔
ضرب کرنے کے مختصر قواعد

(الف) اگر کسی عدد کو ۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں صفر بڑھاؤ اور بعد کو ۲ سے تقسیم کرو مثلاً $۱۴۲ \times ۵ = ۷۱۰$ ۔ جواب ۷۱۰

۱۴ کو ۱۵ سے ضرب دو

(۱) حاصل ضرب ۱۰ کا = ۱۴۰

(۲) " " ۵ کا = ۷۰

∴ " " ۱۵ کا = ۲۱۰ (۱) د (۲) کے جمع کرنے سے

(ب) اگر کسی عدد کو ۲۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں دو صفر بڑھاؤ اور نتیجہ کو ۴ پر تقسیم کرو۔

مثلاً $۳۸ \times ۲۵ = ۹۵۰$ ۔ جواب

مثال ۳ ۳۸ کو ۳۵ سے ضرب دو۔

(۱) ۷۲۸ کو ۲۴ سے (۲) ۸۰۲۵ کو ۲۲ سے (۳) ۹۳۴۵ کو ۷۲ سے

(۴) ۹۲۱ کو ۲۴ سے (۵) ۸۷۲ کو ۲۸۰ سے (۶) ۷۴۲ کو ۱۲۸ سے

اعداد ذیل کا حاصل ضرب دو سطروں میں ضرب لیکر معلوم کرو

۳۲۱ × ۳۸۴۲ (۹) ۷۲۹ × ۸۲۵ (۸) ۳۲۸ × ۷۹۲۵ (۷)

۲۸۱۲ × ۷۳۴ (۱۲) ۸۴۸ × ۵۲۴ (۱۱) ۳۶۲ × ۳۹۲ (۱۰)

(۱۳) ۲۳۵۶ و ۱۲۵۲۵۵ کا حاصل ضرب ۳ سطروں میں ضرب لیکر معلوم کرو۔

(۱۴) ۸۲۷۳ کو ۱۴۷۹ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

ذیل کے اعداد کا حاصل ضرب معلوم کرو

۵ × ۸۱۲ (۱۷) ۵ × ۳۲۹ (۱۶) ۵ × ۷۲۵ (۱۵)

۳۵ × ۹۲ (۲۰) ۲۵ × ۷۲۹ (۱۹) ۲۵ × ۸۴ (۱۸)

۱۲۵ × ۲۰۷ (۲۳) ۱۲۵ × ۱۲۵ (۲۲) ۱۲۵ × ۹۸ (۲۱)

۹۹۹۹ × ۲۰۴ (۲۶) ۹۹۹ × ۳۸۲ (۲۵) ۹۹ × ۱۱۲ (۲۴)

۹۹۹۷۰ × ۸۲۷ (۲۹) ۹۸۰ × ۴۲۴۸ (۲۸) ۹۹۸ × ۴۲۱ (۲۷)

۳۵ × ۸۹۲ (۳۲) ۱۵ × ۳۷۱ (۳۱) ۵۰ × ۷۳۹ (۳۰)

۷۵ × ۷۸۹ (۳۵) ۱۵ × ۳۰۴ (۳۴) ۷۵ × ۷۰۹ (۳۳)

تقسیم بذریعہ جزوار ضربی

مثال ۱۵۷۹۲ کو ۳۸ پر تقسیم کرو

اس مثال میں ۳۸ = ۲ × ۱۹

عمل

۳۲۹ خارج قسمت

مثال ۲ کو ۳۴ پر تقسیم کرو

$$\begin{array}{r} \text{(ب) } ۹۳۲ \\ ۲ \overline{) ۲۳۳} \\ \underline{۲} \\ ۳ \\ \underline{۶} \\ ۷ \\ \underline{۶} \\ ۱ \end{array}$$

۳۸ = ۱ خارج قسمت

$$\begin{array}{r} \text{(الف) } ۹۳۲ \\ ۲ \overline{) ۲۳۳} \\ \underline{۲} \\ ۳ \\ \underline{۶} \\ ۷ \\ \underline{۶} \\ ۱ \end{array}$$

۳۸ = ۵ خارج قسمت

باقی = ۵ گنی ۲ اکائیاں + ۲ اکائیاں

$$۲۲ = ۲ + ۲۰ = \text{باقی } ۲۲ = (۳ \times ۲ \times ۱) + (۲ \times ۲) + ۲$$

برصورت میں پہلی باقی = باقی پہلی + (باقی دوسری \times مقسوم علیہ پہلا) + (باقی تیسری \times مقسوم علیہ پہلا \times مقسوم علیہ دوسرا) وغیرہ وغیرہ
مختصر تو اعداد تقسیم

(الف) اگر کسی عدد کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ یا غیرہ سے تقسیم کرنا منظور ہو تو عدد کے دہنی طرف سے ۱ یا ۲ یا ۳ وغیرہ وغیرہ ہندسے خارج کر دو یہ خارج شدہ ہندسے تقسیم کی باقی ہونگے اور باقی ماندہ ہندسے خارج قسمت ہونگے۔

$$\text{مثلاً } ۵۳۲ \div ۱۰۰ = ۵ \text{ باقی } ۳۲$$

(ب) اگر کسی عدد کو ایسے عدد سے تقسیم کرنا ہو جس کے اخیر میں صفر ہوں تو مقسوم علیہ میں سے صفر اور مقسوم کے دہنی جانب اتنے ہندسے جتنے کہ مقسوم علیہ میں صفر ہیں خارج کر دو پھر مقسوم کے باقی ماندہ ہندسوں کو مقسوم علیہ کے باقی ماندہ ہندسوں پر تقسیم کر دو اور جو باقی رہے اس میں دہنی طرف مقسوم کے خارج شدہ ہندسوں کو رکھ دو تو پورا باقی حاصل ہو جائیگا مثلاً اگر ۵۳۲ کو ۱۰۰ پر تقسیم کرنا ہو تو ۳۲ کو ۱۰ پر تقسیم کر دو جبکہ خارج قسمت ۵ ہو اور باقی رہے جس میں ۵۳ خارج شدہ ہندسے ملا لیے تو کل باقی ۲۵ ہوئے۔

(س) اگر کسی عدد کو ۵ یا ۱۰ یا ۲۰ یا ۳۰ یا ۴۰ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو ۲ سے ضرب اور حاصل ضرب کو ۱۰ یا ۲۰ یا ۳۰ یا ۴۰ پر (بموجب قاعدہ مذکورہ بالا) تقسیم کر دو اور باقی کو ۲ پر تقسیم کر دو تو حاصل باقی معلوم ہو جائیگی مثلاً ۸ کو ۵ پر تقسیم کرنا ہی۔ لہذا ۸ کو ۲ سے

ضرب یا تو حاصل ضرب ۱۵۶ ہو اُس کو ۱۰ پر تقسیم کرنے سے ۱۵ خارج قسمت اور ۶ باقی حاصل ہوئی ۶ کو ۲ پر تقسیم کیا تو ۳ ملی باقی حاصل ہوا لہذا اگر ۷ کو ۵ پر تقسیم کیا جائے تو ۱۵ خارج قسمت اور ۳ باقی حاصل ہوئی۔

(۵) اگر کسی عدد کو ۲۵ یا ۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو اسے ضرب اور حاصل ضرب کو ۱۰ یا ۲۰ پر تقسیم کر دو اور جو باقی رہے اُسکو اصل باقی حاصل کرنے کی غرض سے ۲ پر تقسیم کرو۔
(۶) اگر کسی عدد کو ۱۲۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور سے ضرب اور حاصل ضرب کو ۱۰۰ پر تقسیم کر دو اور جو باقی رہے اُسکو بر اصل باقی حاصل کرنے کی غرض سے تقسیم کرو۔

مشق ۱۷

اعداد ذیل کو بموجب قواعد مختصر تقسیم کرو

$$۲۵ \div ۱۸۹۹ (۳) \quad ۳۲ \div ۷۳۶ (۲) \quad ۲۲ \div ۹۳۶ (۱)$$

$$۲۵ \div ۸۲۷۴ (۴) \quad ۱۲۳ \div ۳۳۱۲ (۵) \quad ۲۲ \div ۲۸۵۶ (۴)$$

$$۹۹ \div ۷۴۸۲۹ (۹) \quad ۶۳ \div ۲۳۲۵۶ (۸) \quad ۷۲ \div ۳۸۹۲۰ (۷)$$

$$۶۴ \div ۸۲۵۰۰۶ (۱۲) \quad ۲۴۰ \div ۷۰۴۵۶۸ (۱۱) \quad ۱۲۱ \div ۸۲۰۳۳ (۱۰)$$

$$۶۲۵ \div ۸۸۸۸۸۸ (۱۵) \quad ۴۸۰ \div ۹۸۷۶۵۴ (۱۴) \quad ۳۳۳ \div ۱۲۳۴۵۶ (۱۳)$$

اعداد ذیل کو تقسیم کرو

$$۱۰۰۰ \div ۸۹۳۴۵ (۱۸) \quad ۱۰۰ \div ۳۴۵۶ (۱۷) \quad ۱۰ \div ۳۸۹۴ (۱۶)$$

$$۱۰۰۰۰ \div ۱۲۳۴۵۶ (۲۱) \quad ۱۰۰۰ \div ۸۹۳۴۵ (۲۰) \quad ۱۰۰ \div ۸۲۷۴ (۱۹)$$

$$۸۰۰ \div ۹۸۴۷۶ (۲۴) \quad ۵۰ \div ۷۸۹۲ (۲۳) \quad ۳۰ \div ۳۸۹۲ (۲۲)$$

$$۱۲۴۰۰ \div ۹۸۷۶۵۴ (۲۷) \quad ۱۴۰۰۰ \div ۷۳۴۸۹۴ (۲۶) \quad ۱۹۰۰ \div ۷۳۵۶۸ (۲۵)$$

$$۳۴۰۰۰ \div ۹۲۳۴۵۸۷ (۳۰) \quad ۷۹۰ \div ۷۸۹۲۴ (۲۹) \quad ۲۹۰۰ \div ۳۵۴۹۳ (۲۸)$$

$$۵ \div ۱۲۷۶ (۳۳) \quad ۵ \div ۴۷۸۹ (۳۲) \quad ۵ \div ۳۷۸ (۳۱)$$

$۲۵ \div ۱۳۶۸۹۲ (۳۶)$ $۲۵ \div ۸۲۶۴۹ (۳۵)$ $۲۵ \div ۷۸۲۵ (۳۴)$

$۱۲۵ \div ۲۶۹۲۱۲۹ (۳۹)$ $۱۲۵ \div ۱۳۷۸۹۱ (۳۸)$ $۱۲۵ \div ۸۲۶۴۲ (۳۷)$

$۴۵ \div ۹۲۱ (۴۲)$ $۴۵ \div ۷۸۹ (۴۱)$ $۱۵ \div ۳۷۴ (۴۰)$

$۸۵ \div ۹۲۲۶ (۴۵)$ $۶۵ \div ۱۲۹۴ (۴۴)$ $۷۵ \div ۱۲۳۴ (۴۳)$

ایسے سوالات میں جب کا نمونہ مندرجہ ذیل پر ضرب اور تفریق کا عمل ساتھ ساتھ ہو سکتا ہے۔

مثال ۳۴۷ کا سات گنا ۳۲۸۳ میں سے تفریق کرو

$$\begin{array}{r} ۳۲۸۳ \\ ۳۲۷ \\ \hline ۸۵۴ \end{array}$$

عمل (زبانی) سات سے ۳۲۹ د ۳۹ اور ۳ = ۵۳ حاصل ہوئے ۵

۴ سے متعلق حاصل شدہ = ۳۳ و ۳۳ اور ۵ = ۳۸ " ۳

۳ " " " = ۲۲ و ۲۲ اور ۸ = ۳۲

نوٹ - قاعدہ مذکورہ بالا کا استعمال تقسیم کرنے میں بڑا مفید ہو گا۔

۳۲۸ کو ۳۲۷ پر تقسیم کرو

مذکورہ بالا مثال کے قاعدہ سے ۳۲ کو ۳۲۷ سے ضرب

اور حاصل ضرب کو ۳۲۷ میں سے گھٹاؤ اور صرف باقی

یعنی ۱۶ کو نکھو اور اسی طرح عمل کرتے جاؤ۔

$$\begin{array}{r} ۳۲۷ \overline{) ۸۲۲۲۱۲۴} \\ \underline{۱۶۲} \\ ۲۶۲ \\ \underline{۲۲} \end{array}$$

مشق ۱۸

تفسیق کرو

(۱) ۸×۳۲۹ کو ۸۲۷ میں سے

(۳) ۴×۳۷۹۸ کو ۸۹۴۷۷ میں سے

(۵) ۷۳۸۲×۱۱ کو ۱۰۰۰۰۰ میں سے

جمع کرو

(۸) ۹×۸۹۴ کو ۷۸۶ میں سے

(۷) ۳۸۹×۳۹ میں سے

مشق ۱۹

اعداد ذیل کو ضرب دد اور پرتال کر دو کہ آیا حاصل ضرب صحیح ہے۔

(۱) ۳۷۵۴ کو ۷۳۸ سے (۲) ۸۹۴۳ کو ۸۲۶ سے

(۳) ۳۷۸۹ کو ۹۸۹ سے (۴) ۳۰۸۰۴ کو ۳۰۸۰ سے

(۵) ۷۸۰۹۳ کو ۸۰۳۳ سے (۶) ۷۳۹۸۰ کو ۳۰۰۱ سے

(۷) ۳۹۴۰۰ کو ۳۹۰۰ سے (۸) ۸۰۳۰۷۵ کو ۳۹۰ سے (۹) ۸۲۳۴۹۴ کو ۸۲۳۴ سے

جمع اور تفریق کے جملہ میں عمل کی ترتیب دائیں طرف سے بائیں طرف کو

شروع ہوتی ہے۔

مثلاً $۸ - ۲ + ۵ = ۱۱$ سے یہ مراد ہے کہ ۸ میں سے ۵ کو گھٹاؤ اور باقی میں ۲ کو جمع کرو بعد ازاں اس آخری مجموعہ میں سے ۲ کو تفریق کرو لیکن اگر اعداد مثبت کے مجموعہ میں سے اعداد منفی کے مجموعہ کو تفریق کریں تب بھی یہی جواب آئیگا اور اس طریقہ میں اکثر سہولت زیادہ رہتی ہے۔

ضرب اور تقسیم کے جملہ میں ترتیب عمل میں دائیں جانب سے بائیں جانب کو شروع ہوتی ہے مثلاً $۲ \times ۲ = ۴$ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ سے ضرب دیا جائے اور حاصل ضرب کو ۲ پر تقسیم کیا جائے اور $۲ \times ۲ \div ۲ = ۲$ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو ۲ سے ضرب دد اور $۲ \times ۲ \div ۲ = ۲$ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو پھر ۲ پر تقسیم کرو۔

اگر کسی جملہ میں تمام نشانات (یا ان میں سے کچھ) $+$ و $-$ و \times و \div مستعمل ہوتی ہوں تو اول ضرب اور تقسیم کرنا چاہیے بعد کو جمع اور تفریق۔

مثلاً $۷ - ۴ \div ۲ + ۳ \times ۵$ میں تفریق کرنے سے پہلے ۲ کو ۴ پر تقسیم کرنا چاہیے اور جمع کرنے سے پہلے ۳ کو ۵ سے ضرب دینا چاہیے۔

تفرق مشق

$$3 \div 2 \div 4 \times 2 = 3 \div 2 \div 4 \times 2 \div 8 \text{ مثال}$$

$$3 \div 2 \div 22 =$$

$$3 \div 12 =$$

$$2 =$$

$$2 - 2 \div 12 + 6 = 4 \div 12 - 2 \div 4 \times 2 + 6 \text{ مثال}$$

$$2 - 2 + 6 =$$

$$2 - 10 =$$

مشق ۱۹ (الف)

ذیل کے جملوں کی قیمت دریافت کرو۔

$$2 \div 5 \div 20 (3) \quad 3 \times 8 \div 14 (2) \quad 3 \div 6 \times 4 (1)$$

$$2 \div 3 \div 4 \times 8 (4) \quad 2 \times 3 \div 5 \times 4 (5) \quad 2 \div 3 \times 5 \div 10 (2)$$

$$3 \div 4 - 2 \div 8 (9) \quad 2 \times 3 - 2 \div 14 (8) \quad 2 \times 5 + 3 \times 6 (6)$$

$$8 + 2 \div 4 - 9 (12) \quad 8 - 2 \div 4 + 9 (11) \quad 2 \div 8 - 5 \times 4 (10)$$

$$5 \times 2 - 3 \times 3 - 4 \times 6 (14) \quad 2 \times 2 - 6 + 3 \div 2 \div 12 (13)$$

$$2 \div 12 + 3 \div 4 - 2 \div 18 (14) \quad 18 - 3 \times 12 - 9 \times 8 \times 6 (15)$$

$$23 + 25 \div 100 - 18 \div 828 (18) \quad 9 \div 24 + 3 \times 6 - 100 (16)$$

$$9 \times 2 \div 22 + 2 \times 53 - 15 \div 8 \div 620 - 3 \times 9 \div 439 (19)$$

$$3 \times 26 - 2 \div 9 \times 2 \times 2 - 3 \div 2 \times 6 \div 430 + 2 \div 3 \times 202 (20)$$

مشق ۲۰ (سوالات متفرق)

۳۲۵۲ میں کیا جمع کریں کہ ۴۰۰۰ ہو جائیں۔

- (۲) ۲۰۲۱ میں سے کونسا عدد تفریق کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟
- (۳) دو عددوں کا مجموعہ ۸۹۲۰ ہے اور ان میں کا چھوٹا عدد ۳۰۹ ہے تو بڑاؤ کہ
بڑا عدد کیا ہے۔
- (۴) دو عددوں کا فرق ۳۷۹ ہے اور ان میں سے بڑا عدد ۱۰۰۰ ہے تو بڑاؤ کہ
چھوٹا عدد کیا ہے۔
- (۵) دو عددوں کا فرق ۷۹ ہے اور چھوٹا عدد ۷۰۹ ہے تو بڑاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔
- (۶) ۵ ہندسوں کے سب سے چھوٹے عدد اور ۳ ہندسوں کے سب سے بڑے عدد میں کیا فرق ہوگا؟
- (۷) اگر مقسوم ۳۷۹۲ و خارج قسمت ۱۲ اور باقی صفر ہے تو بڑاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔
- (۸) کس عدد کو ۳۰ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۳۳۲۲ ہو؟
- (۹) اگر مقسوم علیہ ۳۲۱ اور خارج قسمت ۱۱ اور باقی ۲۶۰ ہے تو بڑاؤ مقسوم کیا ہے۔
- (۱۰) اگر مقسوم ۳۲۵ و باقی ۵ اور خارج قسمت ۲۰ ہے تو بڑاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔
- (۱۱) تین ہندسوں کے ان تمام اعداد کا مجموعہ جن کا نمبر ۲۰۰ سے بنا سکیں معلوم کر دو
- (۱۲) چار ہندسوں ۳۲۰۳ سے جو عدد بن سکتے ہیں ان میں سے سب سے
بڑے اور سب سے چھوٹے عدد کا فرق بتاؤ۔
- (۱۳) دو عددوں کا حاصل ضرب ۷۲۳۳۹۱ ہے اور بڑا عدد ۷۰۰۰ ہے تو بڑاؤ
ان دونوں عددوں کا فرق کیا ہے۔
- (۱۴) اعداد ذیل کے دو دو عددوں کے حاصل ضرب کا مجموعہ معلوم کرو ۳۶۹
۲۱۷ اور ۶۲۸۔
- (۱۵) ۹۲۰۵۵۰ میں سے ۲۳ کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں تاؤ اور باقی کیا رہے گا۔
- (۱۶) دو عددوں کا حاصل ضرب ۷۳۳۲۲ ہے اور ان میں ایک کا نصف ۱۶۳ ہے
تو دوسرا عدد بتاؤ۔

متفرق مشق

۶۳

(۱۷) دو عدد ۷۰ کا حاصل ضرب ۲۳۹۰ ہے اور ان میں سے ایک کا دو گنا

۳۰۸ ہے تو دوسرا عدد بتاؤ۔

(۱۸) گنتی مرتبہ متواتر ۲۰ کو ۳۱۶۶ میں جمع کریں کہ مجموعہ ۱۰۰۰۰ ہو جائے۔

(۱۹) ۸۳۰۷۵ کے حاصل ضرب میں کیا جمع کریں کہ مجموعہ ۸۵۰۷۵ کے حاصل ضرب کے

برابر ہو جائے اور یہ بھی بتاؤ کہ ۸۳۰۷۵ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ فرق

۷۲۸۳ کے حاصل ضرب کے برابر ہو۔

(۲۰) ۲۷۹۲۳۶۹۲ کے حاصل جمع میں کتنا حاصل تفریق کہ مرتبہ مشال ہے؟

(۲۱) کس عدد کو ۳۷ سے ضرب کریں کہ حاصل ضرب ۳۰۹۱۸۵ کے حاصل ضرب کے

برابر ہو؟

(۲۲) ایک تقسیم کے سوال میں مقسوم علیہ اور خارج قسمت باقی سے جو ۷۲ ہے گنی

اور گنی جدا گانہ ہے مقسوم بتاؤ۔

(۲۳) اگر کسی عدد کو ۱۰۵ سے تقسیم کرنے کے لیے بذریعہ عمل مختصر اجزا ضربی ۵۳

۷ سے متواتر تقسیم کیا جائے اور مختلف باقی ۲ و ۲ و ۵ بچیں تو پورا باقی کیا ہے۔

(۲۴) اگر کسی عدد کو ۷۹ پر متواتر تقسیم کریں تو ۵۳ و ۳ و ۷ جدا گانہ باقی بچتے ہیں

اگر وہی عدد ۷۹۰ کے حاصل ضرب متواتر کے تقسیم کیا جاوے تو باقی کیا بچے گا!

(۲۵) اگر خارج قسمت ۷۰۲ اور باقی ۲۲ اور مقسوم علیہ ان دونوں کے حاصل جمع سے

بقدر ۷ زیادہ ہے تو مقسوم کیا ہے۔

(۲۶) دو عدد ۷۰ کا حاصل جمع ۲۰۵ ہے اور ایک دوسرے سے بقدر ۷ زیادہ ہے تو بتاؤ

کہ وہ احساں کیا ہیں۔

(۲۷) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہے اور تمہارے بہائی کی عمر ۱۹ سال کی ہے تو بتاؤ کہ تمہارے

سہائی کی عمر کیا ہوگی جب تمہاری عمر ۱۶ سال کی ہے۔

(۲۸) اُن تین اعداد کے حاصل جمع معلوم کر جن میں سے ایک ۳۹۰، ۸ اور ۴۰۰ کے مجموعہ کے برابر ہے اور دوسرا پہلے سے بقدر ۴۰ زیادہ ہے اور تیسرا عدد پہلے اور دوسرے کے فرق سے بقدر ۸۰۹ زیادہ ہے۔

(۲۹) دو عددوں میں سے ۹۴۵۶ چھوٹا عدد ہے اور دوسرا اس سے بقدر ۳۲ زیادہ ہے تو بتاؤ کہ اُن عددوں کا مجموعہ کیا ہے۔

(۳۰) میرے پاس ۳۲۹۰ پے نقد ہیں اور ۵۰۰ پے کے پرائمیری نوٹ ہیں اور میں سوہن کا ۳۵۲۵ پے کا قرضدار ہوں اور موہن کا سوہن سے بقدر ۲۵ کم تو بتاؤ میری حیثیت کیا ہے۔

(۳۱) دو عددوں کا مجموعہ ۷۷ اور چھوٹا عدد ۷۵ ہے تو بتاؤ اُن کا فرق کیا ہے۔
(۳۲) ۳۲۹ اور ۴۱۲ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ حاصل تفریق اُن کے مجموعہ کی برابر ہو جائے؟

(۳۳) ایک شخص نے ۲۶۰ آم پیسے فی عدد کے حساب سے اور ۵۰ ناڑنگیاں فی پیسہ ناڑنگیوں کے حساب سے فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کل کتنے پیسے حاصل کیے۔

(۳۴) ۳۷۴۹ کو ۲۱۶۶۳۶ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

(۳۵) ۷۳۸۴ اور ۴۲۲۲ کو تین سطروں میں ضرب دو۔

(۳۶) اگر میرے پاس ۳۰۰ پے اور ہوتے تو میں ۵۰ پے کا قرضہ دے کر دیتا اور ۲۵ پے میرے پاس بچے رہتے تو اس وقت میرے پاس کتنے پے تھے؟

(۳۷) کرکٹ کی ایک میچ میں زید و عمرو اور بکر نے کل ۱۳۴ رن کیے اور عمرو اور بکر نے باہم ۷۶ رن اور زید و بکر نے باہم ۱۰۰ رن کیے تو بتاؤ ہر ایک نے کتنے رن کیے؟

(۳۸) زید اور عمرو کے پاس باہم ۷۹ پے ہیں اور بکر کے پاس زید اور عمرو کے روپیوں کے مجموعہ سے ۲۹ پے کم ہیں اور عمرو کے پاس بکر سے ۹ پے زیادہ ہیں تو بتاؤ کہ

ہر ایک گمے پاس کیا ہے۔

(۳۹) میں نے ۲۵ ٹپے کو ایک گنا اور اُس کی قیمت ۱۵ ٹپے کم کو ایک بتی اور گتے اور بتی کی قیمت کے مجموعہ کے دوچند سے ۳ ٹپے زیادہ کو ایک گھوڑا خریدتا تو بتاؤ میں نے کل کس قدر روپیہ صرف کیا۔

(۴۰) ایک آدمی جب تین گاہکوں کے ہاتھ نازنگیاں فروخت کر چکا تو اُس کو معلوم ہوا کہ اُس کے پاس ایک ٹپے کی نازنگیاں باقی ہیں اگر وہ ہر ایک گاہک کے ہاتھ نازنگیاں اور فروخت کرتا تو اُس کے پاس ۳ نازنگیاں باقی رہ جاتیں تو بتاؤ کہ اُس نے فی روپیہ کس حساب سے نازنگیاں فروخت کیں۔

(۴۱) ایک حوض میں ۶ نل گئے ہیں جن میں سے ایک سے فی منٹ ۲۴ سیر پانی حوض میں آتا ہے اور دوسرے سے ۴ سیر فی منٹ نکل جاتا ہے تو بتاؤ کہ اگر دونوں نل ۶ منٹ تک کھلے رہیں تو حوض میں کتنا پانی ہوگا اور یہ بھی بتاؤ کہ حوض میں کتنا پانی آتا ہے اگر حوض نہ کوئے ۱۰ منٹ میں بھر جائے بشرطیکہ دونوں نل کھول دیئے جائیں۔

(۴۲) ایک شخص کی ماہانہ آمدنی ۲۵۰ ٹپے ہے اور ماہانہ خرچ ۱۷۵ ٹپے ہے تو بتاؤ کہ وہ دو سال میں کس قدر روپیہ بچا سکے گا۔ (۱۲ مہینے کا سال ہے)

(۴۳) ایک آدمی کی عمر ۵ سال کی ہے اور اُس کا بھائی اُس سے ۷ سال زیادہ بڑا ہے اور اُس کی بہن اُس کے بھائی سے ۱۲ سال چھوٹی ہے تو بتاؤ اُس آدمی کی عمر اُس کی بہن کی پیدائش کے وقت کیا تھی۔

(۴۴) ایک آدمی کی ۳۰ برس کی عمر میں لڑکا پیدا ہوا تو بتاؤ جب اُس کی عمر ۴۰ برس کی ہوگی تو لڑکے کی عمر کیا ہوگی اور اُس آدمی کی عمر اس وقت کیا ہوگی جبکہ اُس لڑکے کی عمر ۴۰ برس کی ہوگی۔

(۴۵) ۵۵ عدد معلوم کرو جس میں ۶۰ کا ۱۲ گنا جمع کیا جائے تو حاصل جمع ۸۰ ہے تو

(۲۶) کلکتہ سے گولندو تک ۵۲ میل کا فاصلہ ہے ایک گاڑی کلکتہ سے بائیں صبح کے گولندو کی جانب جس کی رفتار فی گھنٹہ ۹ میل ہو روانہ ہوئی تو تبادوہ وہاں کی بجے پہنچے گی۔

(۲۷) اگر کسی عدد میں سے اُس کے ہندسوں کا مجموعہ تفریق کریں تو فرق ۹ پر پورا پورا تقسیم ہو جائیگا۔

(۲۸) اگر کوئی عدد اور اُس کے ہندسوں کا مجموعہ ۹ پر تقسیم ہو جائے تو باقی دونوں میں برابر بچے گا۔

(۲۹) اگر کسی عدد کو ۲ سے ضرب کیا جائے اور حاصل ضرب میں ۶ جمع کیے جائیں اور حاصل جمع کو ۲ پر تقسیم کریں اور خارج قسمت میں وہی عدد تفریق کیا جاوے تو ۸ باقی رہیں گے۔

(۵۰) ۳ اعداد کا حاصل ضرب ۶ سے پورا پورا تقسیم ہو سکتا ہے بشرطیکہ اعداد مذکور میں صرف ایک ایک کا فرق ہو۔

سکے اور تحویل

عملاً اس بات میں آسانی رہتی ہے کہ بڑے مفادیر کے اندازے میں بڑی اکائیاں اور چھوٹے مفادیر کے اندازے میں چھوٹی اکائیاں استعمال کی جائیں۔

مثلاً ہم ایک میز کی قیمت ۲۰ روپے اور ایک کتاب کی قیمت ۱۰ آنے اور ایک کھلونے کی قیمت ۳۰ پیسے بولتے ہیں۔

ہر ایک قسم کے مفادیر کے اندازہ کرنے کی غرض سے جو مختلف اکائیاں استعمال کی جاتی ہیں ان کی فہرستیں تدریج لگے لگھی جائیں گی جن سے لُکھے نام اور ان کے باہمی تناسب معلوم ہوں گے۔

ہندوستانی سکہ

۲ ادھی = ایک دھری ۲ دھری = ایک چھدام
 ۲ چھدام = ایک دھیلا ۲ ادھیلا = ایک پیسہ
 ۳ پائی = ایک پیسہ ۳ پیسے یا ۲ پائی = ایک آنہ
 ۱۶ آنے = ایک روپیہ ۱۵ اُنپے = ایک پونڈ یا ساون
 مہر سونے کی بنائی جاتی ہے جس کا وزن ایک روپیہ کے برابر ہوتا ہے لیچاٹ سکہ
 چاندی اُس کی قیمت مختلف ہوتی ہے۔

تانے کے سکہ - پائی و دھیلا و پیسہ و ڈبل پیسہ یا ادھنا
 چاندی کے سکہ - دوآنی چوآنی اٹھنی روپیہ نکل کا سکہ = اکتی
 سونے کے سکہ - ۵ اُنپے کا سکہ . اُنپے کا سکہ مہر یا ۱۵ اُنپے کا سکہ
 ڈبل مہر یا ۳۰ اُنپے کا سکہ۔

ہندوستان میں سونے یا چاندی کے سکہ اس نسبت تیار کیے جاتے ہیں کہ
 گیارہ حصے خالص سونا یا چاندی اور ایک حصہ ملاؤ ہوتا ہے۔

تحویل

جو مقدار کہ ایک ہی اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مفرد کہلاتی ہے اور جو مقدار
 ایک سے زیادہ اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مرکب کہلاتی ہے۔
 مثلاً ۲ اُنپے مقدار مفرد ہے اور ۳ اُنپے ۴ اُنپے یا ۳ پائی مقدار مرکب ہے۔
تحویل - اُس ترکیب کو کہتے ہیں جس کے ذریعہ سے (نمبر ۱) مفرد یا مرکب مقدار
 اکائی ادنیٰ کی اصطلاحات (نمبر ۲) یا مقدار مفرد اکائیاں اعلیٰ کی اصطلاحات میں
 ظاہر کی جاتی ہیں۔

نمبر ۱۔ تجویز بطرف ادنیٰ
مثال ۳۴ روپے ۷ آنے ۶ پائی کی پائیاں

چونکہ ایک روپیہ = ۱۶ آنے و ۳۴ روپے = (۱۶ × ۳۴) آنے = ۵۴۴ آنے
∴ ۳۴ روپے ۷ آنے = ۵۴۴ آنے + ۷ آنے = ۵۵۱ آنے

پھر چونکہ ایک آنہ = ۲ پائی و ۵۵۱ آنے = (۱۶ × ۵۵۱) پائی = ۶۶۱۲ پائی
∴ ۳۴ روپے ۷ آنے ۶ پائی = ۶۶۱۲ پائی + ۶ پائی = ۶۶۱۸ پائی جواب
عملاً ضرب و جمع ساتھ ساتھ کر لیتے ہیں۔ اور طریقہ عمل مثل ذیل ہوتا ہے۔

	پائی	آنہ	روپیہ
	۶	۷	۳۴
			۱۶
			۵۵۱
			۱۶
			۶۶۱۸

مشق ۲۱

آنے بناؤ

(۱) ۳۹ روپے (۲) ۱۰ روپے (۳) ۷۲۰ روپے (۴) ۳۶۹۸ روپے
(۵) ۷ روپے ۹ آنے (۶) ۲۳ روپے ۴ آنے (۷) ۳۷ روپے ۱۲ آنے (۸) ۵۱ روپے ۴ آنے

پائیاں بناؤ

(۹) ۳۰۹ روپے (۱۰) ۷۴ روپے (۱۱) ۳۴۰۲ روپے (۱۲) ۲۰۱ روپے ۹ آنے
(۱۳) ۱۱۲ روپے ۱۰ آنے (۱۴) ۷۰ روپے ۱۲ آنے (۱۵) ۲۷ روپے ۳ پائی
(۱۶) ۳۹ روپے ۱۲ آنے ۹ پائی (۱۷) ۶۷ روپے ۱۵ آنے ۱۱ پائی

(۱) پیسے و (۲) پائیاں بناؤ

(۱۸) ۳ روپے ۲ پیسے (۱۹) ۷ روپے ۳ آنے ایک پیسہ (۲۰) ۹ روپے ۴ آنے ۳ پیسے

بناد

۴۰.۸ (۲۲) رُپے کی جوانیاں	۳۷.۵ (۲۱) رُپے کی اٹھتیاں
۳ (۲۴) رُپے ۲ آنے کے ادھنے	۷۸ (۲۳) رُپے ۴ آنے کی دو انیاں
۷ (۲۶) رُپے ۸ آنے ۶ پائی کے پیسے	۳۰ (۲۵) رُپے ۷ آنے کے دھیلے

پچھدام بناؤ

۷۰.۹ (۲۹) رُپے	۲۴۰ (۲۸) رُپے	۷۲۰ (۲۷) رُپے
۲۶ (۳۲) رُپے ۱۲ آنے	۲۰ (۳۱) رُپے ۵ آنے	۳۰.۵ (۳۰) رُپے
۳۵ (۳۳) رُپے ۱۵ آنے		۲۰ (۳۳) رُپے ۱۵ آنے

پائی بناؤ

۷۰.۲۰ (۳۷) رُپے	۶۷۰ (۳۶) رُپے	۳۵ (۳۵) رُپے
۷۶ (۴۰) رُپے ۱۵ آنے	۵۰ (۳۹) رُپے ۳ آنے	۴۵ (۳۸) رُپے ۱ آنے
۷ (۴۳) روپیہ ۱ آنہ اپائی	۹ (۴۲) روپیہ ۱۰ پائی	۳ (۴۱) روپیہ ۱۲ آنہ ۶ پائی

دھڑی بناؤ

۷ (۴۶) رُپے ۱۲ آنے ۹ پائی	۳۰.۵ (۴۵) آنے	۱۰۰۰ (۴۴) آنے
۲ (۴۹) رُپے ۵ آنے	۷ (۴۸) رُپے ۹ آنے	۳ (۴۷) رُپے ۷ آنہ ۳ پیسے
اگنی بناؤ (س)	دوانی (ب)	الف (چوتنی)
۱۵ (۵۲) رُپے ۴ آنے	۱۰ (۵۱) رُپے ۱۲ آنے	۹ (۵۰) رُپے ۴ آنے

(۵۳) ۲ رُپے ۷ آنے ۶ پائی کی ادھی بناؤ۔

(۵۴) ۳ رُپے ۳ آنے ۹ پائی کی دھڑی بناؤ۔

(۵۵) ۳۰۰ (۵۵) اگنی کے چھدام بناؤ۔

(۵۶) ۵۶ سادرن کے ادھنے بناؤ۔

- (۵۷) اگر ایک نازنگی کی قیمت ایک پیسہ ہو تو بتاؤ ایک روپیہ ۹ آنے کی کتنی نازنگیاں آویں گی :-
 (۵۸) ۲ روپیہ ۷ آنے ۷ پائی کا قرضہ پائیوں میں ادا کرنا ہو تو بتاؤ کتنی پائیوں کی ضرورت ہے
 (۵۹) ۷ روپیہ ۱۳ آنے کی ایسی کتابیں کتنی آویں گی جن میں سے ہر ایک کی قیمت ایک آنہ ہی ہے
 (۶۰) اگر فی سچہ ۴ آنے صرف ہوتے ہیں تو ۱۳ روپے ۱۲ آنے کتنے سچوں کی پرورش کئی
 کافی ہوں گے ؟

(۶۱) میں نے ایک روپیہ ۱۳ آنے کچھ فقیروں میں تقسیم کیے جن میں سے ہر ایک کو ایک پیسہ ملا تو بتاؤ کتنے فقیر تھے :-

پائیاں بناؤ

(۶۳) ۱۶۰ روپے ۷ آنے ۹ پائی	(۶۲) ۵۲ روپے ۳ آنے
(۶۵) ۲۰ روپے ۱۰ آنے ۸ پائی	(۶۴) ۴۰۵ روپے ۳ آنے ایک پائی
(۶۷) ۵۷ روپے ۱۵ آنے ۷ پائی	(۶۶) ۴۰ روپے ۱۳ آنے ۷ پائی
(۶۹) ۲۴۷ روپے ۵ آنے ۱۰ پائی	(۶۸) ۱۵۷ روپے ۴ آنے ۱۱ پائی
(۷۱) ۱۵ روپے ۱۱ آنے ۸ پائی	(۷۰) ۵۲ روپے ۳ آنے ایک پائی
(۷۳) ۴۸ روپے ۴ آنے ۲ پائی	(۷۲) ۵۹ روپے ۳ آنے ۱۱ پائی
(۷۵) ۶۹ روپے ۴ آنے ۸ پائی	(۷۴) ۵۵ روپے ۶ آنے ۱۱ پائی
	(۷۶) ۱۲۰ روپے ایک آنہ ۸ پائی

نمبر ۲- تجویز بطرف اعلیٰ

مثال ۱۹۹۵ پائیوں کے روپے آنے پانساں بناؤ۔

پائی ۱۹۹۵

باقی پائی ۳ + آنہ ۱۶۶

آنہ ۱۰ + روپیہ ۱۰ اس لیے ۱۰ روپے ۶ آنے ۴ پائی جواب

عمل

تحويل مشق ۲۲

روپیہ آنہ پائی بناؤ

پائیاں ۷۷۷۷۷ (۳)	پائیاں ۳۰۷۹۳ (۲)	پائیاں ۱۰۰۰۰ (۱)
پائیاں ۱۱۱۱۱ (۶)	پائیاں ۷۸۲۳ (۵)	پائیاں ۳۹۳۸ (نہ)
پائیاں ۱۰۰۰۱ (۹)	پائیاں ۴۷۴۴ (۸)	پائیاں ۳۰۳۰۳ (۷)
پیسے ۳۰۸۲ (۱۲)	پیسے ۳۷۸۵ (۱۱)	پیسے ۱۰۰۰ (۱۰)
دھن ۳۸۴۰ (۱۵)	دھیلے ۸۹۳۴ (۱۴)	دھیلے ۷۰۸۲ (۱۳)

روپیہ آنہ پائی بناؤ

پیسے ۸۹۲۰ (۱۸)	اکتی ۷۰۲۳ (۱۷)	اٹھنی ۳۷۶ (۱۶)
چھدام ۳۳۳۳ (۲۱)	دٹری ۱۰۰۰۸ (۲۰)	اچھدام ۱۰۰۰ (۱۹)
چھدام ۴۴۰۸ (۲۴)	دٹری ۷۹۲۹ (۲۳)	دٹری ۸۰۴۰ (۲۲)
ساورن ۲۷ (۲۷)	چوانی ۳۹۴۰ (۲۶)	دوانی ۳۷۹ (۲۵)
اکتی ۳۰۰ (۳۰)	اٹھنی ۳۹۶ (۲۹)	پیسے ۳۹۰ (۲۸)

(۳۱) میں نے ۹۶۰ فقروں کو فی فقیر ایک پیسہ دیا تو کتنے رُپے مجھے صرف کرنا پڑے؟

(۳۲) پیسے ۳۰۰ دالے ۳۰۰ پوسٹ کارڈ خریدنے کی واسطے کتنے رُپے کی ضرورت ہوگی؟

(۳۳) اگر تم ۷۲۰ نازنگیاں فی نازنگی ایک پیسہ کے حساب سے خریدنا چاہتے ہو تو کتنے

دام میوہ فروش کو دینے چاہئیں؟

رُپے آنے پائیاں بناؤ

پائیاں ۱۹۰۵ (۳۶)	پائیاں ۱۵۰۳ (۳۵)	پائیاں ۵۸۲ (۳۴)
پائیاں ۲۳۰۵۵ (۳۹)	پائیاں ۷۶۴۱ (۳۸)	پائیاں ۵۱۸۷ (۳۷)
پائیاں ۳۵۳۲۲ (۴۲)	پائیاں ۲۱۴۲۴ (۴۱)	پائیاں ۳۸۷۰۰ (۴۰)

(۴۳) ۵۹۳۲۸ پائیاں (۴۴) ۱۴۲۰۸۰ پائیاں (۴۵) ۱۵۳۱۰۴ پائیاں
(۴۶) ۱۰۰ ادھتے (۴۷) ۲۸۲ پیسے (۴۸) ۳۸۹۶ دھیلے

جمع مرکب

نوٹ۔ ایسی رقموں کے جوڑنے کو جن میں ایک سے زیادہ اکائیاں ملی ہوں جمع مرکب کہتے ہیں۔

تمثیلات مندرجہ ذیل سے طریقہ تقادیر مرکب جمع کرنے کا معلوم ہوگا۔

مثال ۴۱ پیسے ۵ آنے ۱۰ پائی ۵ پیسے ۴ آنے ۹ پائی ۶ پیسے ۱ آنے ۲ پائی ۵
۳۴ پیسے ۱ آنے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

اول پائیوں کو جمع کیا تو معلوم ہوا کہ کل پائیاں ۳۱ ہیں جو ۲ آنے ۱ پائی کی برابر ہیں = لہذا
۷ کو پائیوں کی جگہ پر رکھا اور ۲ آنے حاصل ہوا پھر انوں کو جمع کیا تو ان کا مجموعہ ۲ آنے حاصل شد
کے ۵۶ ہوا جو ۳ روپیہ ۸ آنے کے برابر ہے لہذا ۸ کو
انوں کی جگہ پر رکھا اور حاصل شدہ ۳ کو روپوں میں
جمع کیا۔ اور باقی عمل بھی ہی طرح سے کیا۔

روپیہ	آنے	پائی
۱۴	۱۵	۱۰
۵۴	۱۴	۹
۱۵۶	۱۱	۲
۳۴	۱۴	۱۰

جواب ۷ روپیہ ۸ آنے ۱۰ پائی

مشق ۲۳

آنے	پیسہ (۴)	آنے	پیسہ (۳)	آنے	پیسہ (۲)	آنے	پیسہ (۱)
۱۳	۲	۱۲	۳	۸	۳	۳	۲
۱۰	۳	۷	۱	۱۲	۱	۷	۳
۹	۰	۱۳	۲	۱۴	۲	۹	۲
۸	۱	۱۵	۳	۱۰	۳	۶	۳
آنے	پائی (۸)	آنے	پائی (۷)	آنے	پائی (۶)	آنے	پائی (۵)
۸	۳	۷	۶	۱۲	۱۰	۹	۹
۹	۱۱	۱۲	۷	۷	۷	۱۰	۴
۱۵	۷	۱۴	۱۰	۱۱	۱۱		
۱۲	۹	۱۳	۳	۱۳	۰.۸	۱۱	

جمع مرکب

۷۳

روپيه	آنہ	پانی (۱۱)	روپيه	آنہ	پانی (۱۰)	روپيه	آنہ	پانی (۹)
۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰

روپيه	آنہ	پانی (۱۳)	روپيه	آنہ	پانی (۱۳)	روپيه	آنہ	پانی (۱۲)
۲۰۲۰۲۰	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰

روپيه	آنہ	پانی (۱۴)	روپيه	آنہ	پانی (۱۴)	روپيه	آنہ	پانی (۱۵)
۲۰۲۰۲۰	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰

روپيه	آنہ	پانی (۲۰)	روپيه	آنہ	پانی (۱۹)	روپيه	آنہ	پانی (۱۸)
۲۰۲۰۲۰	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰

روپيه	آنہ	پانی (۲۳)	روپيه	آنہ	پانی (۲۲)	روپيه	آنہ	پانی (۲۱)
۲۰۲۰۲۰	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰	۲۲۲۲۲۲۲۲	۱۲۱۲۱۲	۲۰۲۰۲۰

علم الحساب حصہ اول

۷۴

روپیہ	آنہ	پائی (۲۴)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۵)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۳)
۱۰۰	۱۳	۹	۳۹	۱۰	۱۰	۶	۱۲	۳
۷۶	۳۳	۳	۷۶	۲	۹	۱۹	۱۱	۷
۲۸۹	۱۲	۷	۳۰۰	۱۵	۳	۱۰۰	۱۳	۹
۳۹	۹	۸	۲۹	۱	۶	۷۶	۷	۲
۲			۲	۳	۶	۳۰۲	۸	۲

روپیہ	آنہ	پائی (۲۹)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۸)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۷)
۳۳۶	۱۱	۳	۹	۱۲	۱۰	۳۹۲	۸	۳
۲۶	۱۲	۳	۷۲	۲	۸	۷۶	۹	۹
۳۹	۱۳	۶	۳۸۲	۱۵	۷	۹۶	۷	۸
۲	۸	۷	۸۲	۶	۲	۳۰۰	۱۳	۲
۹	۱۲	۳		۱۱	۳	۳۹	۱۲	۱
۱۳	۱۲	۳	۹۲	۱۳	۳	۰	۱۲	۳
۵	۱۲	۳	۲	۶	۶	۹۲	۱۰	۲

روپیہ	آنہ	پائی (۳۲)	روپیہ	آنہ	پائی (۳۱)	روپیہ	آنہ	پائی (۳۰)
۳۳۲	۹	۹	۳۰۰	۱	۱	۳	۲	۵
۷۳	۱۲	۲	۲۹	۵	۳	۱۳	۱۲	۱۰
۲۰	۱۳	۳	۳۱	۷	۲	۵۲۷	۱۱	۷
۷۰	۱۲	۹	۲	۱۳	۵	۱۲	۱۳	۳
۸	۱۵	۲	۵	۱۵	۷	۵	۷	۸
۹	۱۳	۳	۶	۱۱	۹	۸	۹	۶
۱۲	۱۳	۲	۸۱	۱۲	۱۱	۵	۱۲	۳
۳۲۹	۱۲	۷	۳۹۰	۱۱	۱	۳۰۰	۱۵	۱۰

جمع کرو

(۳۳) ۱۳ روپے ۵ آنے ۶ پائی دو روپے ۹ آنے ۹ پائی دو روپے ۷ آنے ۳ پائی دو روپے

و آئے ۵ پائی :-

(۳۴) ۳ رُپے ۱۲ آئے ۵ پائی ۵ رُپے ۶ پائی ۱۱ رُپے ۵ آئے ۲ رُپے ایک نہ ایک پائی
(۳۵) ۹ رُپے ۵ آئے ۸ پائی ۶ رُپے ۴ آئے ۱۰ پائی ۵ رُپے ۳ آئے ۱۱ پائی ۶ رُپے
و آئے ۵ پائی ۳ رُپے ۳ آئے ۳ پائی :-

(۳۶) ۱۷ رُپے ۳ رُپے ۸ آئے ۵ پائی ۳ آئے ۶ پائی ۱۰ رُپے ۳ آئے ۲۹ رُپے
۷ آئے ۳ پائی :-

(۳۷) ۱۷ رُپے ۴ آئے ۲ پائی ۸ رُپے ۴ پائی ۳ رُپے ۶ آئے ۵ پائی ۱۰ رُپے ۱۱ آئے
۸ پائی ۷ رُپے ۷ آئے ۲ رُپے ایک پائی :-

(۳۸) ۳۹ رُپے ۷ آئے ۵ رُپے ۸ آئے ۵ پائی ۳ رُپے ۶ پائی ۲ رُپے ۵ آئے ۱۱ پائی
۶ رُپے ۱۱ آئے ۱۰ پائی ۲۵ رُپے ۴ آئے ۵ پائی :-

(۳۹) ۲۱ رُپے ۱۰ آئے ۷ پائی ۱۴ رُپے ۳ آئے ۵ پائی ۲۷ رُپے ۵ آئے ۹ رُپے
۸ آئے ۳ پائی ۱۰ رُپے ۵ پائی ۶ آئے ۶ پائی :-

(۴۰) ۱۶ رُپے ۹ آئے ۴ پائی ۱۴ رُپے ۳ آئے ۲ پائی ۶ رُپے ۶ آئے ۸ پائی ۲۲ رُپے
۵ آئے ۸ پائی ۱۲ رُپے ۷ آئے ۵ پائی ۱۵ رُپے ۱۰ آئے ۴ پائی :-

(۴۱) ۲۶ رُپے ۹ آئے ۲ پائی ۱۳ رُپے ۱۱ پائی ۷ رُپے ۶ آئے ۴ پائی ۷ رُپے ۷ آئے
۸ پائی ۱۳ رُپے ۹ آئے ۲ پائی ۱۹ رُپے ۱۵ آئے ۳ پائی :-

(۴۲) ۱۷ رُپے ۷ آئے ۱۰ پائی ۱۱ رُپے ۱۱ آئے ۴ پائی ۱۸ رُپے ۵ آئے ۵ پائی ۲۸ رُپے
۴ آئے ۷ پائی ۲۱ رُپے ۳ آئے ۷ پائی ۱۱ رُپے ۱۵ آئے ۶ پائی :-

(۴۳) ۲۱ رُپے ۱۱ آئے ۳ پائی ۲۷ رُپے ۵ آئے ۵ پائی ۴ رُپے ۶ آئے ۲ پائی ۱۷ رُپے
۸ آئے ۵ پائی ۱۹ رُپے ۸ آئے ۵ پائی ۱۷ رُپے ۱۱ آئے ۱۰ پائی :-

(۴۴) ۱۵ رُپے ۵ آئے ۳ رُپے ۲۸ رُپے ۴ آئے ۲ رُپے ۱۳ رُپے ۱۰ آئے ۳ رُپے ۱۹ رُپے

۱۲ آنے و ۱۶ روپے ۶ آنے ایک پیسہ و ۳۴ روپے ۲ آنے ۳ پیسے -

(۳۵) ۲۴۵ روپے ۸ آنے ۲ پائی و ۲۷ روپے ۴ پائی و ۴۰ روپے ۴ پائی و ۶ روپے ۶ پائی ۱۱ آنے
 ۲ پائی و ۳ روپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی و ۹ روپے ۵ آنے ۸ پائی و ۳۲ روپے ۴ پائی ۹ پائی
 (۳۶) ۳۶ روپے ۴ پائی ۷ روپے ۳ آنے ۱۰ پائی و ۱۲ روپے ۴ آنے ۸ پائی و ۶ روپے ۷ پائی
 ۶ پائی و ۳ روپے ۳ آنے ۲ پائی و ۴ روپے ۵ پائی و ۴ روپے ۶ پائی ۸ پائی -
 (۳۷) ۲۸ روپے ۷ آنے ۱۱ پائی و ۳۷ روپے ۹ آنے ۲ پائی و ۴ روپے ۸ آنے ۱۰ پائی و ۸ روپے
 ۳ آنے ۵ پائی و ۷ روپے ۹ آنے ۷ پائی و ۲ روپے ۱۲ آنے ۴ پائی و ۵ روپے ۹ پائی -
 (۳۸) ۱۸ روپے ۵ آنے ۲ پائی و ۴ روپے ۷ پائی و ۳ روپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی و ۶ روپے ۲ پائی
 ۹ پائی و ۳۰ روپے ۵ آنے ۴ پائی و ۳۸ روپے ۷ آنے ۶ پائی و ۱۱ روپے ۴ آنے ۷ پائی -

تفریق مرکب

نوٹ - ایک مرکب رقم کو دوسری مرکب رقم میں سے گھٹانے کو تفریق مرکب کہتے ہیں -

ایک مقدار مرکب کو دوسری مقدار مرکب میں تفریق کرنے کا قاعدہ حسب ذیل ہے

مثال ۱۲ روپے ۳ آنے و پائی میں سے ۷ روپے ۶ آنے و پائی کو تفریق کر دو -

اس مثال میں یہ مقدار معلوم کرنا مطلوب ہے جسکو اگر ۷ روپے ۶ آنے و پائی میں جمع کیا جائے

تو حاصل جمع ۱۲ روپے ۳ آنے و پائی ہو -

روپیہ	آنہ	پائی	چونکہ ۶ پائی + ۳ پائی = ۹ پائی لہذا ۳ کو
۱۲	۳	۹	پائی کے درجہ پر رکھا پھر چونکہ ۹ آنہ + ۱۰ آنہ
۷	۹	۶	= ۱۷ آنہ جو برابر ہیں ایک روپیہ ۳ آنہ کے
۴	۱۰	۳	

لہذا ۱۰ کو لےنے کے درجہ پر رکھا اور ایک روپیہ کو جو حاصل ہوا تھا ۷ روپے مفرد میں جمع کرنے کے لیے علیحدہ کر لیا اب چونکہ ۷ روپے + ایک روپیہ حاصل شدہ + ۴ روپے = ۱۲ روپے کے

لنڈام کو روپیہ کے درجہ پر رکھا

مشق ۲۴

تفسیق کرو

- (۱) ۳ اُپے ۱۲ آنے ۳ پیسے میں سے ۷ اُپے ۹ آنے ۲ پیسے کو
- (۲) ۳۰ اُپے ۹ آنے ۲ پیسے میں سے ۲۸ اُپے ۱۲ آنے ۳ پیسے کو
- (۳) ۳ اُپے ۴ آنے میں سے ۳ اُپے ۹ آنے ایک پیسہ
- (۴) ۳ اُپے ۲ آنے ۳ پائی میں سے ۹ اُپے ۷ آنے ۶ پائی
- (۵) ۹ اُپے ۱۲ آنے ۶ پائی میں سے ۳۹ اُپے ۱۳ آنے ۹ پائی
- (۶) ۱۳ اُپے میں سے ۳ اُپے ۷ آنے ۸ پائی
- (۷) ۲۹ اُپے میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی
- (۸) ۱۵ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۴ اُپے ۴ آنے ۳ پائی
- (۹) ۸۰ اُپے ۸ آنے میں سے ۶۹ اُپے ۵ آنے ۲ پائی
- (۱۰) ۱۵۰ اُپے ۷ پائی میں سے ۹۱ اُپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی
- (۱۱) ۱۰۰ اُپے ۱۳ آنے ۴ پائی میں سے ۲۶ اُپے ۱۵ آنے ۵ پائی
- (۱۲) ۱۱۰ اُپے ۷ پائی میں سے ۱۰۹ اُپے ۱۰ آنے ۳ پائی
- (۱۳) ۱۳ اُپے ۷ آنے ۴ پائی میں سے ۷ اُپے ۱۰ آنے ۹ پائی
- (۱۴) ۲۷ اُپے ۱۱ آنے ۴ پائی میں سے ۱۳ اُپے ۵ آنے ۷ پائی
- (۱۵) ۶۶ اُپے ۳ آنے ۸ پائی میں سے ۴۵ اُپے ۴ آنے ۱۱ پائی
- (۱۶) ۱۱۰ اُپے میں سے ۷ اُپے ۷ آنے ۷ پائی
- (۱۷) ۱۵ اُپے ۳ آنے ۴ پائی میں سے ۱۳ اُپے ۱۳ آنے ۸ پائی
- (۱۸) ۴۹ اُپے ۳ پائی میں سے ۳۷ اُپے ۷ آنے ۶ پائی

- (۱۹) ۱۰۴ ٹپے ۱ پانی میں سے ۹۶ ٹپے ۴ آنے ۱۰ پانی
- (۲۰) ۱۰۵ ٹپے ۳ آنے ۱ پانی میں سے ۱۰۲ ٹپے ۵ آنے ۱۱ پانی
- (۲۱) ۹۸ ٹپے ۶ آنے ۲ پانی میں سے ۶۷ ٹپے ۱۱ آنے ۳ پانی
- (۲۲) ۹۰ ٹپے ۱ ایک آنہ ۲ پانی میں سے ۹۰ ٹپے ۴ آنے ۳ پانی
- (۲۳) ۷۳ ٹپے ۴ پانی میں سے ۲۷ ٹپے ۵ آنے ۵ پانی
- (۲۴) ۶۱ ٹپے ۱ آنے ۲ پانی میں سے ۴۹ ٹپے ۱۱ آنے ۸ پانی
- (۲۵) ۲۲ ٹپے ۳ آنے ۶ پانی میں سے ۱۸ ٹپے ۱۰ آنے ۹ پانی
- (۲۶) ۶۹ ٹپے ۷ آنے میں سے ۱۲ ٹپے ۶ آنے ۹ پانی
- (۲۷) ۱۲ ٹپے ۹ آنے ۶ پانی میں سے ۱۱ ٹپے ۱۲ آنے ۹ پانی
- (۲۸) ۵۰ ٹپے میں سے ۳۲ ٹپے ۶ آنے ۹ پانی
- (۲۹) ۲۵ ٹپے ۱۲ آنے ۸ پانی میں سے ۸ ٹپے ۱۱ آنے ۱۰ پانی
- (۳۰) ۶۸ ٹپے ۶ پانی میں سے ۵۹ ٹپے ۷ آنے ۱۰ پانی
- (۳۱) ۱۱۵ ٹپے ۶ پانی میں سے ۱۱ ٹپے ۱۵ آنے ۹ پانی
- (۳۲) ۱۰۲ ٹپے ۳ آنے ۳ پانی میں سے ایک روپیہ ۳ آنے ۸ پانی
- (۳۳) ۹۸ ٹپے ۷ آنے ایک پانی میں سے ۱۰۶ ٹپے ۲ آنے ۹ پانی
- (۳۴) ۵۳۶ ٹپے ۳ آنے ۳ پانی میں سے ۴۲۸ ٹپے ۴ آنے ۸ پانی
- (۳۵) ۵۱۳ ٹپے ۱۵ آنے ۳ پانی میں سے ۳۲۴ ٹپے ۶ آنے ۸ پانی
- (۳۶) ۹۸۱ ٹپے ۱۱ آنے ۶ پانی میں سے ۴۵۲ ٹپے ۱۲ آنے ۱۱ پانی
- (۳۷) ۲۰۰ ٹپے ۸ پانی میں سے ۱۳۱ ٹپے ۱۰ آنے ۳ پانی
- (۳۸) ۹۸۳ ٹپے ایک آنہ میں سے ۶۷۵ ٹپے ۱۱ آنے ۸ پانی
- (۳۹) ۹۹۹ ٹپے ۱۰ آنے میں سے ۹۵۷ ٹپے ۱۲ آنے ۲ پانی

- (۴۰) ۱۱۸ ٹپے ۹ آنے ۸ پائی میں سے ۲۹ ٹپے ۵ آنے ۰ پائی
 (۴۱) ۴۳ ٹپے ۳ آنے ۲ پائی میں سے ۲۷ ٹپے ۱۱ آنے ۸ پائی
 (۴۲) ۹۸۲ ٹپے ۱۰ آنے ایک پائی میں سے ۹۸۹ ٹپے ۳ آنے ۷ پائی
 (۴۳) ۳۴۰ ٹپے ۵ آنے ۳ پائی میں سے ۱۸۶ ٹپے ۱۰ آنے ۸ پائی
 (۴۴) ۴۰۰ ٹپے ۵ پائی میں سے ۲۰۰ ٹپے ۶ پائی
 (۴۵) ۳۰۰ ٹپے ۳ پائی میں سے ۲۱۰ ٹپے ۵ آنے ۱۱ پائی
- مشق ۲۴ (الف)

- (۱) اگر میں ہر روز ایک آنہ خرچ کروں تو ۳۸ دن میں میرا کیا خرچ ہو گا؟
 (۲) اگر میں نے ۳۶ آنہ ہر ایک ۷ پائی کے نرخ سے خریدے تو مجھ کو کل قیمت میں کتنے ٹپے کتنے آنے کتنی پائیاں دینی پڑیں؟
 (۳) ایک ہزار آنے اور ایک لاکھ پائی کا مجموعہ کالو۔
 (۴) میں نے ایک دکان سے ایک علم الحساب ایک وپیہ ۶ آنہ ۳ پائی کو اور ایک جغرافیہ ایک روپیہ ۲ آنہ ۶ پائی کو اور ایک تواریخ ایک وپیہ ۷ آنہ ۹ پائی کو خریدیں۔ مجھ کو کل کتنا روپیہ دینا پڑا۔
 (۵) اگر ۱۵۸ ٹپے ۷ آنے ۸ پائی میں سے ۸۹ ٹپے ۲ آنے ۱۰ پائی ویرے جائیں تو باقی کتنے رہیں گے؟
 (۶) دو تھیلیوں میں ۳۲۰ ٹپے ۲ آنے ۶ پائی ہیں اگر ان میں سے ایک میں ۱۲۳ ٹپے ۱۰ آنے ۹ پائی ہوں تو دوسری میں کتنے ہونگے؟
 (۷) میں نے دو شنبہ کو ۳ ٹپے ۵ آنہ ۶ پائی شنبہ کو ۴ ٹپے ۵ آنہ ۴ پائی چار شنبہ کو ۵ ٹپے ۶ آنہ ۹ پائی پانچ شنبہ کو ۹ ٹپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی جمعہ کو ۱۰ ٹپے ۵ آنہ ۴ پائی شنبہ کو ۸ روپیہ ۳ آنہ ۴ پائی ایک شنبہ کو ۳ روپیہ ۲ آنہ ایک پائی صرف کیے تو بتاؤ کل ہفتہ میں میرا کتنا خرچ ہوا۔

(۸) ۲۲۳ روپے ۱۲ آنے ۶ پائی میں کتنا جمع کرنے سے حاصل جمع ۲۰ روپے ہو گا؟
 (۹) ۲۲۳ روپے ۲ آنے ۱۰ پائی میں کتنا تفریق کرنے سے باقی ۸۹ روپیہ ۱۲ آنے ۲ پائی رہے گا؟
 (۱۰) کتنے روپے میں سے ۱۰ روپے ۳ آنے ۶ پائی تفریق کریں کہ باقی ۵ روپے ۱۲ آنے ۶ پائی رہ جاوے؟

(۱۱) زید کے پاس ۵ روپے ۳ آنے ۴ پائی ہیں اور عمر کے پاس زید سے ایک روپیہ ۲ آنے ۵ پائی کم ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔

(۱۲) زید کے پاس ۲۵ روپے ۹ آنے ۸ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ۵ روپے ۱ آنے ۵ پائی زیادہ ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔

(۱۳) زید کے پاس ۳۰ روپے ۵ آنے ۴ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ایک روپیہ ۵ آنے ۶ پائی زیادہ ہیں اور بکر کے پاس عمرو سے ۴ روپے ۳ آنے ۲ پائی کم ہیں تو بتاؤ بکر کے پاس کیا ہے۔

(۱۴) ایک گائے اور ایک بھینس کی قیمت ۱۰ روپے ۲ آنے ۱۰ پائی ہے اگر گائے کی قیمت ۳ روپے ۵ آنے ۶ پائی ہو تو بھینس کی قیمت کیا ہے۔

(۱۵) ایک شخص نے ایک مہینہ میں ۳۶۵ روپے پیدا کیے اور ۲۸۳ روپے خرچ کیے ۳ پائی خرچ کیے اور دوسرے مہینہ میں ۲۳۶ روپے پیدا کیے اور ۲۱۹ روپے خرچ کیے ۵ پائی خرچ کیے تو اس کی دو مہینے کی بچت بتاؤ۔

(۱۶) میں نے ایک مکان ۲۲۲ روپے میں خریدا اور ۲۳۳ روپے ۸ آنے ۶ پائی اس کی مرمت میں لگے بعد کو وہ مکان ۶۰۰ روپے میں بھریا تو بتاؤ مجھے کیا فائدہ ہوا۔

(۱۷) ایک شخص ۸۵ روپے کا قرضدار ہے اس نے ۳۲۵ روپے ۳ آنے ۲ پائی و ۳۶ روپے ۲ آنے ۳ پائی دو دفعہ میں بدیئے تو اب اس کو کتنا دینا رہا؟

(۱۸) ۱۰۰ روپے میں سے ایک شخص کو ۲۴۴ روپے ۳ آنے ۸ پائی اور دوسرے کو

تفریق مرکب

۳۷۵ روپے ۶ آنے۔ اپانی دینے کے بعد کیا باقی رہیگا؟

(۱۹) ایک مرد نے ۲۰ روپے ۴ آنے اپانی پیدا کیے اُن میں سے ۲ روپے ۶ آنے اپانی اپنی عورت کو اور ۵ روپے ۲ آنے اپانی لڑکے کو دیئے تو بتاؤ اُس نے اپنے پاس کیا رکھا۔

(۲۰) ایک گڈریہ ۲ بھیر اور ایک بکری لیکر سینچھ کو گیا اور اُس نے ہر ایک بھیر ۳ روپیہ ۸ آنے اپانی کو اور بکری ۲ روپے ۷ آنے اپانی کو فروخت کی تو بتاؤ وہ کتنا روپیہ گھر لایا۔

(۲۱) ایک شخص نے سینونگ بنک میں متفرق وقت میں ۳ روپے ۴ آنے ۴ روپے ۵ آنے

۲ روپے ۱۳ آنے جمع کیے اور بعد کو ۲ روپے ۱۲ آنے اُن میں سے لے لیے تو بتاؤ کراب بنک میں اُسکا کتنا روپیہ باقی رہا۔

(۲۲) ۴ آدمیوں کے پاس ملا کر ۱۰۰ روپے ہیں ان میں سے ایک کے پاس ۵ روپے ۱۰ آنے

۶ پانی دوسرے کے پاس ۳ روپے ۲ آنے ۹ پانی اور تیسرے کے پاس ۹ روپے ۱۲ آنے ۸ پانی میں تو بتاؤ چوتھے کے پاس کتنے روپے رہے ہیں +

(۲۳) زید کے پاس ایک روپیہ ۵ آنے، پانی عمرو کے پاس ایک روپیہ ۲ آنے، اپانی ہیں

اگر زید عمرو کو ایک روپیہ ۳ آنے ہم پانی اور عمرو زید کو ایک روپیہ ایک آنے ۹ پانی دیدے تو اب کس کے پاس روپیہ زیادہ ہوگا اور کتنا زیادہ؟

(۲۴) ۱۰ روپے ۱۵ آنے ۳ پانی اور ۹ روپے ۱۲ آنے ۸ پانی کے مجموعہ میں کیا جمع کریں جن کل

۲۵ روپے ہو جاویں؟

(۲۵) الف کے پاس ۳ روپے ۶ آنے ۹ پانی ہیں اور ب کے پاس ۳ روپے ہیں اگر الف ۵ روپے

۳ آنے ۶ پانی ب کو دیدے تو ب کے پاس الف سے کتنا روپیہ زیادہ ہوگا؟

(۲۶) ایک شخص کے پاس ایک ہزار روپے تھے اُس نے اُن میں سے ایک ہزار پانچ

اپنی عورت کو ایک ہزار آنے اپنے لڑکے کو اور باقی اپنی لڑکی کو دیدیئے تو بتاؤ لڑکی کو کیا ملتا

(۲۷) ایک گاسے اور بھیا کی قیمت ۵ روپے ۸ آنے ۲ پانی ہر اگر گاسے کی قیمت ۴ روپے

۱۲. پائی ہو تو اُس کی قیمت بچھیا کی قیمت سے کتنی زیادہ ہے؟
 (۲۸) ایک گاڑی اور ایک گھوڑے کی قیمت ۲۵ روپے ۸ آنے و پائی ہے اگر گھوڑے کی قیمت ۱۹ روپے ۰ آنے ۳ پائی ہو تو اُس کی قیمت گاڑی کی قیمت سے کتنی کم ہے؟
 (۲۹) زید کے پاس ۶ روپے ۵ آنے ۴ پائی ہیں عمرو کے پاس ۴ روپے ۷ آنے ۱ پائی اور بکر کے پاس ۳ روپے ۸ آنے ۵ پائی ہیں تو بتاؤ زید کے پاس عمرو اور بکر کے ملے ہوئے روپے سے کتنا کم ہے؟

(۳۰) زید کے پاس ۵۰ روپے ہیں اور عمرو کے پاس ۲۲ روپے ۶ آنے و پائی ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس اور کتنے ہونے سے زید کی دولت کے برابر ہونگے۔

(۳۱) میں نے دس ہزار روپے کی رقم ایک پیسہ کے نرخ سے خریدی تو بتاؤ مجھے کتنے روپے اور کتنے آنے دینے پڑینگے۔

(۳۲) کسی بزاز نے کپڑے کا ایک تھان ۵ روپے ۷ آنے و پائی کو اور دوسرا تھان ۸ روپیہ ۵ آنہ و پائی کو فروخت کیا اور اسکو ۷ روپے ۲ آنے و پائی ملے تو بتاؤ اُس کو اور کتنے ملنے چاہئیں۔
 (۳۳) ایک شخص نے ۴ روپے ۵ آنے و پائی اور ۸ روپے ۱ آنے و پائی قرض کے دینے کے لیے ایک مکان ۲۷ روپے ۸ آنے کو اور ایک باغ ۲ روپے ۲ آنے کو فروخت کر دیا تو بتاؤ اُس کو اُن قرضوں کے دینے کے بعد کیا بچ رہیگا۔

(۳۴) الف. ب. س کے پاس ملا کر ۶۳ روپے ۸ آنے و پائی ہیں اگر الف کے پاس ۲۳ روپے ۴ آنے و پائی ہوں اور ب کے پاس الف سے ۳ روپے ۶ آنے ۳ پائی کم ہوں تو بتاؤ س کے پاس کتنے روپے ہیں۔

(۳۵) زید کے پاس ۳۲ روپے ۷ آنے و پائی ہیں اگر عمرو کے پاس جتنے روپے ہیں اُن سے ۷ روپیہ سو آنہ ۸ پائی زیادہ ہوتے تو زید کا سرمایہ دونوں ہوتا بتاؤ عمرو کے پاس کتنے روپے ہیں۔
 (۳۶) ۵ روپے ۱ آنے میں سے ۴ روپے ۴ آنے ۳ پائی پانی خرچ کر بیسے کیا بچ رہیگا؟

(۳۷) میں نے ۲۰۳ ٹیپے ۸ آنے ۳ پائی کو ایک کپڑے کا تھان خرید اُس کو کتنے ٹیپے کو فروخت کرنے سے مجھ کو ۱۶ ٹیپے، آنے و پائی کا فائدہ ہوگا؟
(۳۸) کچھ حساب ۲۲۲ ٹیپے و آنے کو فروخت کرنے سے مجھ کو ۲ ٹیپے ۱۵ آنے ۳ پائی کا فائدہ ہو تو بتاؤ میں نے کتنے کو اسباب خرید اتھا؟

(۳۹) الف کے پاس ۲۰ ٹیپے ۱۱ آنے ۳ پائی ہیں ب کے پاس ۱۰۰ ٹیپے ہیں اگر الف ب کو ۱ ٹیپے ۵ آنے و پائی دیدے تو ب کے پاس الف سے کتنے ٹیپے زیادہ ہو جائیں گے؟
(۴۰) ایک تھیلی میں ۹۰ ٹیپے ۸ آنے و پائی اور دوسری میں ۷۰ ٹیپے ۲ آنے و پائی ہیں اگر پہلی میں سے ۸ ٹیپے ۵ آنے و پائی نکال کر دوسری میں اور دوسری میں سے ۱۰ ٹیپے ۳ آنے و پائی نکال کر پہلی میں رکھ دیئے جائیں تو ہر ایک تھیلی میں کتنے کتنے ٹیپے جو بیٹے جائیں گے؟
(۴۱) میرے پاس ۳ ٹیپے ۶ آنے و پائی اور ۲ ٹیپے ۷ آنے و پائی قیمت کی دو کتابیں ہیں اگر میں اُنکے تبادلہ میں ۷ ٹیپے ۳ آنے و پائی قیمت کی ایک کتاب لے لوں تو کتنا نذر کو مجھے نقد کیا دینا پڑے گا؟

متفرق مشق

- (۱) جنگ اول بانی پت ۱۵۲۷ء میں ہوئی۔ جنگ دوم ۱۸۵۷ء میں ہوئی۔ ۳ برس بعد اور جنگ سوم جنگ دوم کے ۲۰۵ برس بعد ہوئی۔ بتاؤ جنگ دوم اور سوم کب ہوئی تھی۔
- (۲) ایک شہر کی مردم شماری میں ۱۵۹۵ ہندو اور ۲۹۸۹ مسلمان اور ہندو اور مسلمانوں کے برابر بودہ ہیں۔ بتاؤ اُس شہر کی کل مردم شماری کیا ہے۔
- (۳) ایک فوج میں ۶ رسالے ہیں اُن میں ترتیب وار ۸۷۵، ۹۷۷، ۸۸۸، ۹۳۷ اور ۹۲۹ سپاہی ہیں۔ پہلے تیسرے اور پانچویں رسالے میں ترتیباً ۲۴۶، ۲۵۵ اور ۲۶۱ سپاہی اور زیادہ کیے گئے بتاؤ اُس فوج میں کل کتنے سپاہی ہیں۔

(۴) ایک دو لہند نے مرنے سے پیشتر اپنے ۵ لاکھوں میں مندرجہ ذیل طریقہ پر روپیہ مسم کرنا چاہا کہ سب سے بڑے لاکھ کے کو دوسرے لاکھ کے سے ایک سو تیسے زیادہ ملیں۔ دوسرے کو تیسرے سے ۲۰ تیسے زیادہ۔ تیسرے کو چوتھے سے ۳۰ تیسے زیادہ۔ چوتھے کو پانچویں سے ۴۰ تیسے زیادہ اور سب سے چھوٹے کو ۲۰ تیسے ملیں تو بتاؤ اس کے پاس کل روپیہ کتنا تھا۔

(۵) سوموار کے روز ۲۵۶۲ مسافر دہلی جانے کے لیے ایسٹ انڈیا ریل پر سوار ہوئے۔ منگل کے روز ۱۵۰۲ مسافر بدھ کے روز ۱۵۱۲ مسافر۔ جمعرات کو ۱۲۵۱ مسافر۔ جمعہ کو ۱۰۱۵ مسافر۔ سنیچر کو ۱۵۶۱ مسافر اور اتوار کو ۲۴۴۲ مسافر تیار ہفتہ میں کتنے مسافر دہلی گئے۔

(۶) ایک آدمی کے پاس ۹۸۱ تیسے ہیں اس نے ۱۰۰ تیسے ۳ لاکھوں میں سے ہر ایک کو دیئے اور ۱۲۰ تیسے لاکھوں میں سے ہر ایک کو اور باقی تیسے اپنی بیوی کو دیئے تاؤ کہ بیوی کو کیا ملا۔

(۷) ۵ ہزار میں ۶۲۵ کتنی مرتبہ شامل ہے؟

(۸) ایک نجیٹی میں ۷ ممبر ہیں۔ سب سے بڑے ممبر کی عمر ۷۵ برس دوسرے ممبروں کی عمریں بڑے ممبر کی بہ نسبت ترتیب وار ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲ اور ۱۴ برس کم ہیں تو کل ممبران کی عمر کا مجموعہ تاؤ۔

(۹) ایک خرگوش فی منٹ ۱۱۴ گز کی رفتار سے ۷ منٹ چل چکا تھا تاہم ایک گتے نے فی منٹ کسی رفتار سے اُس کا پیچھا کیا اگر گتے اُس کو ۹ منٹ میں پکڑ لے تو خرگوش کو کل کتنا دوڑنا پڑ چکا؟

$$(۱۰) ۳۱۶۰ - ۱۵۹ + (۱۵ \times ۶۱۲) + \{ ۳ \times ۳ - ۳ \times ۳ \} \text{ کی قیمت تاؤ۔}$$

(۱۱) دو عددوں کا مجموعہ ۱۹۴۲ ہے اور ان میں سے ایک عدد ۳۱۸ ہے تو بتاؤ ان دونوں عددوں کا حاصل ضرب کیا ہے۔

(۱۲) ایک سو اسی گاڑیوں میں ۳۲ گاڑیاں لگی ہوتی ہیں۔ ہر ایک گاڑی میں ۱۲ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۵ بنچیں ہیں اور ہر ایک بنچ پر ۸ مسافر کے بیٹھنے کے جگہ ہیں۔ تاہم اس ساری گاڑیوں میں کل کتنے مسافر ہیں۔

$$(۱۳) (۵ \times ۳ - ۵ \times ۲) + (۶ \times ۲ + ۶ \times ۳) + (۵ \times ۳ - ۵ \times ۲) - (۶ \times ۲ - ۶ \times ۳)$$

کی قیمت بتاؤ۔

(۱۴) ۲۲۸۱۶۳۷۵ کو ۳۷۱۲۵ سے ضرب کر دو اور حاصل ضرب کو ۵۶۲۵ پر تقسیم کر دو
(۱۵) ۱۰۰۰ ٹپے ا۔ ب۔ س کے درمیان اس طرح تقسیم کرو کہ ا کو ب سے ۳۶۰ ٹپے

زیادہ ملیں۔

(۱۶) اگر ایک کروڑ میں سے ۳ لاکھ ۵ مرتبہ لیے جاویں تو کیا باقی رہے گا؟

(۱۷) ۲۵۱۱۷۷ روپیوں کو ۳۴ مرد اور ۲۷ عورتوں میں اس طرح تقسیم کرو کہ ہر ایک کو ہر ایک

عورت سے ۲ ٹپے زیادہ ملیں۔ بتاؤ ہر ایک کو کیا ملا۔

(۱۸) ایک حوض میں ۳ نل گئے ہوئے ہیں پہلے نل سے نی گھنٹہ ۵۶۰ من اور دوسرے

نل سے ۴۲۵ من پانی حوض میں آتا ہے اور تیسرے نل سے اُنٹے ہی وقت میں ۴۰۴ من

پانی باہر نکل جاتا ہے۔ اگر تینوں نل ایک ساتھ کھول دیئے جائیں تو پھر ابو حوض ۱۳۲ گھنٹے

میں خالی ہو جاتا ہے۔ بتاؤ اُس حوض میں کتنے پانی آتا ہے۔

(۱۹) ایک گھوڑا اور ایک گاڑی کی قیمت مل کر ۱۲۵۰ ٹپے ہے اور گھوڑے کی قیمت گاڑی

کی قیمت سے چوگنی ہے تو گھوڑے کی قیمت بتاؤ۔

(۲۰) ۱۴۶ ٹپے ۵ آنے و پائی + ۳۴ ٹپے ۳ آنے ۸ پائی + ۷۰ ٹپے ۳ آنے ۵ پائی +

۷ ٹپے ۱۳ آنے ۱۰ پائی + ۱۲ ٹپے ۵ آنے ۳ پائی + ۴۰ ٹپے ۱۳ آنے ۸ پائی + ۱۰۳ ٹپے ۷ آنے

۳ پائی + ۷ ٹپے ۶ آنے ۶ پائی + ۵ ٹپے ۵ پائی + ۱۱ ٹپے ۱۵ آنے ۷ پائی + ۳۸ ٹپے ۵ آنے

۸ پائی + ۱۷ ٹپے ۸ آنے ۹ پائی کو جمع کرو۔

(۲۱) ۷ روپے ۷ آنے ۳ پائی + ۶ روپے ۱۲ آنے + ۸ روپے ۱۳ آنے ۳ پائی + ۳ روپے ۷ آنے
 ۳ پائی + ۳ روپے ۲ آنے ۸ پائی + ۷ روپے ۷ آنے ۸ پائی + ۶ روپے ۹ آنے ۳ پائی + ۳ روپے
 ۸ آنے ۸ پائی + ۳ روپے ۹ آنے ۳ پائی + ۷ روپے ۷ آنے کو جمع کرو۔

(۲۲) ۳ روپے ۷ آنے ۶ پائی + ۹ روپے ۵ آنے + ۳ روپے ۷ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے
 ۵ پائی + ۳ روپے ۱۲ آنے ۹ پائی + ۲ روپے ۹ آنے ۸ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے
 ۵ آنے ۸ پائی + ۲ روپے ۷ آنے ۶ پائی + ۹ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

(۲۳) ۴ روپے ۵ آنے ۶ پائی + ۳ روپے ۸ آنے ۹ پائی + ۲ روپے ۲ آنے ۹ پائی + ۳ روپے
 ۵ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے ۷ آنے ۸ پائی + ۹ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے
 ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے ۷ آنے ۸ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی +
 ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے ۷ آنے ۸ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

(۲۴) ۲ روپے ۷ آنے ۸ پائی + ۳ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے
 ۸ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی +
 ۳ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۳ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی + ۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 کو جمع کرو۔

روپیہ	آنہ	پائی (۲۶)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۵)
۷۰	۱۵	۱۱	۳۱۶	۱۳	۷
۵۷۰	۱۰	۱۱		۱۵	۱۰

روپیہ	آنہ	پائی (۲۸)	روپیہ	آنہ	پائی (۲۷)
۳۱۶	۸	۶	۳۲۰	۳	۷
۲۰۰	۱۳	۰	۲۹۵	۱۳	۹

روپیہ	آنہ	پائی (۳۰)	روپیہ	آنہ	پائی (۳۰)
۲۰۰	۱۴	۹	۱۰۰۰	۱۳	۶
۱۸۵			۹۸۳		

روپیہ	آنہ	پائی (۳۲)	روپیہ	آنہ	پائی (۳۱)
۹۹۹	۶	۹	۷۰۰	۱۳	۶
۹			۴۸۹	۱۴	۹

(۳۳) ۵ روپے ۴ آنے ۳ پائی + ۶ روپے ۷ آنے ۸ پائی - ۳ روپے ۲ آنے ۱ پائی + ۲۵ روپے ۷ آنے ۹ پائی - ۲۳ روپے - ۱۰ روپے ۳ آنے. اپائی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۴) ۱۳ روپے ایک آنہ ۳ پائی میں سے کتنا گٹھا دیں کہ ۴۳۹ روپے ۱۲ آنے ۶ پائی باقی بچیں؟

(۳۵) ۳۹۷ روپے ۱۵ آنے ۶ پائی میں کیا ملا دیں کہ ۹۱ روپے ۴ آنے ہو جائیں؟

(۳۶) ۲ کے پاس ۳ تھیلیاں ہیں جن میں ترتیب وار ۳۷۲ روپے ۴ آنے ۸ پائی و ۱۷۰

روپے ۵ آنے ۳ پائی اور ۲۰۱ روپے ۱۱ آنے ۷ پائی ہیں۔ اور ب کے پاس دو تھیلوں میں ترتیب وار ۲۰۰ روپے ۵ آنے ۴ پائی و ۹۰ روپے ۵ آنے ۴ پائی ہیں بتاؤ کس کا روپیہ زیادہ ہے اور کس قدر۔

(۳۷) ۷ ہزار پائی اور ۷ روپے میں کیا فرق ہے؟

(۳۸) ۱۴ روپے ۷ پائی + ۳۷ روپے ۹ آنے ۵ پائی + ۸۵ روپے + ۸۹ روپے ۳ پائی - ایک آنہ اپائی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۹) ایک آدمی ہر سال ۵۵۵ روپے ۱۰ آنے پیدا کرتا ہے اور ۳۴۶ روپے ۷ آنے ۹ پائی خرچ کرتا ہے تو اس کی سالانہ بچت بتاؤ۔

قیمت بتاؤ

(۴۰) ۹۵۸ روپے ۱۰ آنے ایک پائی - ۸۹۶ روپے ۱۵ آنے اپائی۔

(۴۱) ۹۰۰ روپے، آٹے، پائی - ۸۷۵ روپے، آٹے، پائی
 (۴۲) ۷۸۱ روپے، آٹے، پائی - ۵۹۹ روپے، آٹے، پائی
 (۴۳) ۲۰ روپے، آٹے، پائی + ۲۸ روپے، آٹے، پائی + ۱۷ روپے، آٹے، پائی +
 ۵۹ روپے، آٹے، پائی - ۱۳ روپے، آٹے، پائی + ۸ روپے، آٹے، پائی - ۲۸ روپے، آٹے، پائی -
 ۲ روپے، آٹے، پائی - ۱ روپے، آٹے، پائی -

(۴۴) ۸۰۰ روپے، آٹے، پائی - ۴۸۸ روپے، آٹے، پائی

(۴۵) ۱۰۰ روپے، آٹے، پائی - ۱۳ روپے، آٹے، پائی

(۴۶) ۱۰۳ روپے، آٹے، پائی میں کیا جوڑیں کہ ایک ہزار روپے ہو جائیں؟

(۴۷) ۳۰۰ روپے میں سے کتنے روپے بحال لیں کہ ۲ روپے، آٹے، پائی باقی رہیں؟

(۴۸) ۵۱ روپیوں میں سے ۱۰ روپے، آٹے، پائی ۸ پائی تین مرتبہ گنٹانے سے کیا بچے گا؟

کسر $\frac{1}{4}$ و $\frac{1}{2}$ کی مثالیں

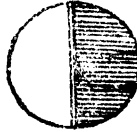
پون یا تین چوتھائی

پوایا چوتھائی

نصف

پورا

ایک گول گنڈیا نارنگی نو اور اسکے دو برابر برابر کے حصے کرو۔ ہر ایک حصہ کو $\frac{1}{4}$ یا نصف کہتے ہیں۔ اسی طرح نصف کے دو برابر برابر کے حصے اور کرو تو اس میں سے ایک کو $\frac{1}{4}$ چوتھائی یا پورا کہتے ہیں اور تین ملے ہوئے کو تین چوتھائی یا پون یا $\frac{3}{4}$ کہتے ہیں۔

اس کی دوسری مثال اس طرح بھی ہو سکتی ہے۔

پون یا تین چوتھائی	پنچواچھتھائی	نصف	پنچوا
$\frac{3}{4}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$

• ایک سید صاحب ایک پنچ لہا لو۔ اس کے دو برابر برابر کے حصے کرو۔ ہر ایک اس کا نصف ہو گا یا آدھا پنچ ہو گا اور وہ $\frac{1}{4}$ پنچ لکھا جاوے گا۔ اب اس نصف کے دو برابر حصے کرو۔ ہر ایک حصہ پورے کا چوتھائی یا پنچوا ہو گا اور وہ $\frac{1}{8}$ پنچ لکھا جائیگا۔ اوپر کے ہونے چار حصوں میں کے ۳ حصوں کو پون یا تین چوتھائی کہتے ہیں اور وہ $\frac{3}{4}$ پنچ لکھا جاوے گا۔

نقشہ کسر

۱۰	۰۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	۲	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	۱	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	پنچوا
۵	$\frac{1}{4}$	۲	$\frac{1}{4}$	۳	$\frac{1}{4}$	۲	$\frac{1}{4}$	۱	$\frac{1}{4}$	نصف
$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	۶	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	۳	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	پون

جوابات

مشق ۱

- (۱) دس - سولہ - اترتالیس - ننانوے - چہتر - تینتالیس - پچاس - اکتیس - باسٹھ -
- (۲) ایک سو - ایک سو گیارہ - نو سو دو - چھ سو بیس - تین سو - ایک سو تین - دو سو چونتیس - ایک سو تیس -
- (۳) نو ہزار دو سو سولہ - پانچ ہزار چار سو نو - پانچ ہزار چار - ایک ہزار گیارہ - ایک ہزار دو سو دس - نو ہزار - نو ہزار نو سو ننانوے -
- (۴) بارہ ہزار تین سو پینتالیس - بیس ہزار ایک سو تین - چالیس ہزار چالیس - پچاس ہزار ایک - نوے ہزار چھ سو - نواسی ہزار تین سو چھیالیس -
- (۵) پانچ لاکھ - سات لاکھ آٹھ ہزار نو سو - ایک لاکھ دو ہزار تیس - تین لاکھ نو ہزار آٹھ سو نو - تین لاکھ اناسی ہزار پانچ سو چھیالیس -
- (۶) بہتر لاکھ چونتیس ہزار چھ سو اکیاون - ستر لاکھ نوے ہزار سات سو نو - نوے لاکھ - اٹھتر لاکھ چالیس - پینتیس لاکھ ستر لاکھ سو اکیاونوے -
- (۷) تین کروڑ چھیس لاکھ ستر لاکھ سو بانوے - تین کروڑ چالیس لاکھ

۵۹۰۳۸ (۱۳)	۱۴۹۱۷۵ (۱۱)	۴۹۹۹ (۱۰)
۴۵۲۷۱ (۱۵)	۳۷۹۴۴۲ (۱۴)	۲۳۴۴۷۱ (۱۳)
۹۸۲۲۵۵ (۱۸)	۹۲۰۱۱۴ (۱۷)	۲۲۴۲۵۱۴ (۱۶)
۴۲۴۵۰۵۴۴ (۲۱)	۳۹۴۷۹۳۴۱ (۲۰)	۷۴۷۴۰۹۵ (۱۹)
۱۵۸۵۳۴ (۲۴)	۱۸۰۰۵۳ (۲۳)	۱۴۹۱۰۹ (۲۲)
۲۵۰۸۷۰۵ (۲۷)	۲۱۵۸۰۴ (۲۶)	۱۲۰۳۳۹۲ (۲۵)
۱۰۲۴۰۲۱ (۳۰)	۴۷۵۸۷۴ (۲۹)	۴۹۵۹۱۷۰ (۲۸)
۱۲۴۸۸۹۹۸ (۳۳)	۳۸۷۰۱۵۹ (۳۲)	۱۴۴۴۷ (۳۱)
۲۹۴۸۳۱ (۳۶)	۱۰۲۹۱۴۰۴ (۳۵)	۲۲۸۴۷۴۵ (۳۴)
۹۰۸۳۰۵۲ (۳۹)	۱۳۸۹۳۲۸۲ (۳۸)	۱۵۴۸۸۵۳ (۳۷)
۳۸۹۵۰۱۰۲ (۴۲)	۱۸۳۰۵۲۷۳ (۴۱)	۱۷۱۹۴۱۴۲ (۴۰)
۴۴۰۱۴۷۳ (۴۵)	۴۴۳۱۹۷۴ (۴۴)	۳۷۷۱۰۴۴ (۴۳)
۲۳۷۴۱۴۵ (۴۸)	۱۴۷۴۳۰۴ (۴۷)	۱۷۱۵۳۴۴ (۴۶)
۱۲۷۴۱۵۵۵ (۵۱)	۸۳۲۱۵۹ (۵۰)	۸۴۷۲۵۸۴ (۴۹)
۱۱۵۳۲۹۰۴ (۵۴)	۲۳۵۷۴۸۹ (۵۳)	۹۴۵۲۳۱۱۴ (۵۲)
۱۷۷۷۵۵۲۷۹۹ (۵۷)	۱۹۹۴۷۹۹۸ (۵۶)	۲۴۴۴۳۳۳۳۶۵۵ (۵۵)
۱۷۹۴۴۴۹۴ (۶۰)	۱۲۱۳۸۸۳۸ (۵۹)	۱۰۹۹۸۱۸۴ (۵۸)
۷۱۵۱۹۳۴ (۶۳)	۱۸۵۰۰۲۱ (۶۲)	۲۳۱۹۴۳۳۲ (۶۱)
۲۳۱۴۵۱۴۷ (۶۶)	۲۴۳۸۵۲۷۵۴ (۶۵)	۲۴۸۱۰۴۴۹ (۶۴)
۲۲۲۲۰۵۹۸ (۶۹)	۱۷۹۲۵۲۹۴ (۶۸)	۴۴۴۳۸۸۲۷ (۶۷)
۱۷۴۰۴۳۸۲ (۷۲)	۱۴۲۵۷۳۸۹ (۷۱)	۲۴۸۴۰۸۸۸ (۷۰)

علم الحساب حصہ اول

۹۴

114389.69 (65)	30881.94 (64)	15528142 (63)
92239 (62)	294451 (66)	3424336 (64)
531282 (61)	931969 (60)	802242 (69)
9925.98 (59)	31989 (58)	5492485 (57)
10224251 (56)	622.6 (54)	98241.642 (55)
24251330 (50)	3129222218 (59)	645148546 (58)
621 (92)	345 (93)	2934 (91)
143552 (100)	138186 (94)	2020 (95)
	1248 (99)	62193145 (98)
	مشق 4	
30522 (3)	26.16 (2)	2421 (1)
2469 (4)	21964 (5)	26263 (2)
635226 (9)	486590 (8)	489356 (6)
85214 (12)	5524 (11)	4299226 (10)
1 (15)	3542 (13)	6.6244 (13)
41.09 (18)	39.692 (16)	488881 (14)
224889 (21)	1462.88 (20)	16668 (19)
5.5.5 (22)	29.62 (23)	229.14 (22)
99892 (26)	9002 (24)	9.995 (25)
338838 (30)	2349 (29)	930.44 (28)
1 (33)	129865 (32)	4029805 (31)

۱۴۲۲۵۵۲ (۳۶)	۱۲۱۰۲ (۳۵)	۹۱۰۰۱ (۳۴)
۱۸۸۵ (۳۹)	۱۱۳۴۸۷ (۳۸)	۱۱۱۰۹ (۳۷)
۴۹۹۱۲۶ (۴۲)	۲۵۰۵۹۲۸ (۴۱)	۶۰۷۵۵۰۶ (۴۰)
۲۲۱۹۸ (۴۵)	۴۴۳۵۵۶ (۴۴)	۴۷۳۶۱۴۴ (۴۳)
۸۹۹۹۹۳ (۴۸)	۲۰۵۴۹۴ (۴۷)	۸۶۳۱۳۶ (۴۶)
۴۰۶۰۴ (۵۱)	۷۰۹۹۹۹ (۵۰)	۸۸۷۳۰۴ (۴۹)
۹۰۹۰۶ (۵۴)	۴۱۲۶۳ (۵۳)	۹۹۹۱۱ (۵۲)
۱۰۰۸۹ (۵۷)	۸۶۴۱۹۸ (۵۶)	۴۶۶۸۸۸ (۵۵)
۹۴۰۰ (۶۲)	۱۰ (۶۱)	۲۶۵۲۵۵ (۶۰)
		۴۷۹۳۱ (۵۹)
		۲۳۴۶۶ (۵۸)
		۹۵۶۵۰۰
		۹۰۰۵۵۴
		۹۹۰۵۲۵
		۹۹۹۹۹۵
		۹۹۹۹۸۱ (۶۳)
۹۹۹۸۹۹۹ (۶۶)	۹۹۹۷۱ (۶۵)	۹۲۹۶۴ (۶۴)
۱۶۶۶۶۶ (۶۹)	سال (۶۸)	۹۹۲۱ (۶۷)
۳۲۵ (۷۲)	۱۱۷۸۱ (۷۱)	۹۲۳ (۷۰)
۷۷۷۱۰۱ (۷۵)	۱۶۵۱۶ (۷۴)	۹۲۹۲۰ (۷۳)
۳۵۲۴۲ (۷۸)	۲۰۰۰ (۷۷)	۶۳۹۰ (۷۶)
	۲۵۰۳۶۰۰ (۸۰)	۳۰۰۰۰۰۰۰ (۷۹)

مشق ۷

۱۹۸۳۵ (۵)	۲۸۸ (۴)	۲۷۴۰ (۳)	۶۲۷۸۴ (۲)	۴۵۸ (۱)
۹۹۸۰۳ (۱۰)	۹۲۷۸۸ (۹)	۱۲۰۶ (۸)	۹۹۶۰ (۷)	۹۷۰ (۶)

مشق ۸

۲۸۲ (۵)	۱۹۵ (۴)	۸۴ (۳)	۹۶ (۲)	۴۶ (۱)
---------	---------	--------	--------	--------

۵۸۱۱۹۹۲۴۹۰۴(۲۳)	۴۲۲۳۴۵۱۱۹۰۰(۲۳)	
۲۳۴۹۱۴۹۹۱۵۱۲(۲۴)	۱۰۴۱۲۲۸۴۵۲۲۵۰۰(۲۵)	
۴۷۹۱۹(۲۸)	۸۴۷۷۳۴۹۴۱۸۰۰۰(۲۷)	
۹۹۱۴۸(۳۱)	۹۳۴۵۲(۳۲)	۴۵۷۰۸(۳۳)
۲۳۰۴۹۰(۳۴)	۱۴۰۴۲۴(۳۵)	۷۳۳۵۰(۳۶)
۷۱۱۳۴۰(۳۷)	۸۲۷۴۴(۳۸)	۵۰۵۲۴۰(۳۹)
۱۰۷۲۷۳۵۰(۴۰)	۲۱۴۱۴۸۷۵(۴۱)	۲۱۷۰۴۷۱(۴۲)
۳۷۴۴(۴۳)	۳۳۱۱۴(۴۴)	۲۰۴۰۴۹۲(۴۵)
۲۷۷۴۰۹۴(۴۶)	۴۸۴۳۵۴(۴۷)	۲۹۳۸۲۴(۴۸)
۵۱۵۲۱۴۰(۴۹)	۴۲۰۲۰۲(۵۰)	۱۹۷۴۹۳۳(۵۱)
۴۴۵۳۰۵۴(۵۲)	۹۹۹۷۱۴۸(۵۳)	۱۰۲۴۴۸۰(۵۴)
۷۸۲۷۲۸۰(۵۵)	۱۴۸۳۷۵۰۰(۵۶)	۱۷۵۱۷۹۲۴(۵۷)
۴۵۴۹۰۴(۵۸)	۲۰۰۴۰۸۸۸(۵۹)	۴۳۱۰۰۸۰۰(۶۰)
۲۸۲۳۴۰۸(۶۱)	۱۴۵۹۵۴۹۴(۶۲)	۲۰۱۱۵۰۴۰(۶۳)
۵۲۸۱۴۸۰۸(۶۴)	۱۱۲۴۸۴۴۴(۶۵)	۴۴۸۵۲۸۵۲(۶۶)
۴۸۰۵۹۰۴(۶۷)	۷۷۷۷۷۷۴(۶۸)	۲۷۵۰۰۴۸۸(۶۹)
۸۹۰۴۴۷۵۸(۷۰)	۴۱۵۰۹۹۵۸(۷۱)	۸۷۷۷۰۴۸(۷۲)
۱۹۰۱۵۱۱۱۷۷(۷۳)	۴۷۸۹۷۷۸۸(۷۴)	۸۷۷۰۱۲۰۴(۷۵)
۸۸۴۵۱۹۰۴(۷۶)	۴۴۱۲۷۷۷۴(۷۷)	۴۰۷۱۴۴۴۴۷(۷۸)
۴۴۸۲۳۰۵۱۰(۷۹)	۴۴۵۵۹۴۸(۸۰)	۴۴۷۷۷۷۰۷۰(۸۱)
۷۷۷۷۱۰۰۲(۸۲)	۴۴۴۴۰۱۹۸(۸۳)	۱۰۹۷۸۴۷۷(۸۴)

۴	۱۳۱۵۵ (۱۵)	۲	۱۳۵۵۷ (۱۴)	۱	۱۵۰۶۷ (۱۳)
۲	۴۸۰۹ (۱۹)	۴	۴۳۰۱ (۱۸)	۲	۴۵۴۹ (۱۷)
۱	۱۰۰۰ (۲۳)	۴	۸۰۱۳ (۲۲)	۲	۲۰۰۵ (۲۱)
	۳۲۰۰ (۲۶)		۲۴۵۶ (۲۷)	۲	۳۸۹۷ (۲۵)
۸	۱۳۹۸ (۳۱)	۸	۳۰۰۴ (۳۰)	۲	۲۳۳۰ (۲۹)
۲	۱۶۹ (۳۴)	۲	۲۰۰۲ (۳۳)	۳	۱۹۴۷ (۳۲)
۸۰	۳۰۷ (۳۷)	۳۰	۱۳۵ (۳۶)	۲۲	۱۱۰۴ (۳۵)
۲	۶۹۴ (۴۰)	۳۰۰	۸۷ (۳۹)	۸۹	۵۲۶ (۳۸)
۲۸۹	۱۶۰ (۴۳)	۲۵۴	۴۵ (۴۲)	۱۰۱	۴۸ (۴۱)
۲۱۹	۴۵۳ (۴۶)	۳۵۷	۴۴ (۴۵)	۳۵۶	۵۸ (۴۴)
۶۴۱	۲۳۴ (۴۹)	۴۵۴۳	۱۱۲ (۴۸)	۳۵۴	۷۰۶ (۴۷)
۱۶۶۴	۳۸۱ (۵۲)	۳۵۵۶	۱۰۷ (۵۱)	۹۳۱	۳۲۶۳ (۵۰)
۳۳۵۱	۱۱۴۲۸۵ (۵۵)	۵۴۲۳	۶۶۵۲ (۵۴)	۲۳۱۶	۲۵۵۹ (۵۳)
۵۴۷۰	۱۵۰۰۵ (۵۸)	۱۰۳۲۱	۱۵۲۰۰ (۵۷)	۵۳۹	۱۲۰۰ (۵۶)
۱۱۷۴۰۰	۲۴۱۰۰ (۶۱)	۳۵۶۰۶	۳۳۲۹۷ (۶۰)	۱۱۰۵۸۰	۱۳۳۸ (۵۹)
	۶۷۳۱۳۸۳	۶۳۲۶۱	۶۳ (۶۳)	۱۱۴۹۰۳	۴۲۰ (۶۲)
	۶۷۴۹۸۸۶۴۲۶۹۸۳	۶۵	۶۵ (۶۵)	۸۴۲۵۳۲۳۱۱۳	۶۴ (۶۴)
	۱۳ (۶۹)	۵۲۸ (۶۸)	۳۶ (۶۶)	۵۰۷ (۶۷)	
۱۳۶۵ (۷۲)	۶۶۷۴ (۷۱)	۳۰۱۱۵ (۷۰)	۲۲۹ (۷۰)	مرتبہ	
۱۶۲۵۹ (۷۷)	۱۲۴۲۵۰ (۷۶)	۲۲ (۷۵)	۲۵۶ (۷۴)	۲۲۵۶ (۷۳)	
۳۷۷۸۲ (۸۱)	۱۳۰۴۷۳ (۸۰)	۷۱۷۴۰ (۷۹)	۳۸۲ (۷۸)		

علم انجاء حصه اول

۱۵۲

۳۹۲۵ (۱۵)	۱۲۲۰۳۳۲۴۸۱ (۱۴)	۲۹۵۱۰۰۷۸۰ (۱۳)	
۱۸۲۲۵ (۱۹)	۳۹۰۰ (۱۸)	۴۰۹۰ (۱۶)	۱۶۲۵ (۱۷)
۲۵۸۷۵ (۲۳)	۱۵۶۲۵ (۲۲)	۱۲۲۵۰ (۲۱)	۲۳۰۰ (۲۰)
۴۲۰۱۵۸ (۲۷)	۲۰۳۹۷۹۶ (۲۶)	۲۸۱۷۸ (۲۵)	۱۱۰۸۸ (۲۴)
۵۵۶۵ (۳۱)	۳۶۹۵۰ (۳۰)	۸۲۶۷۵۱۹ (۲۹)	۴۱۸۲۴۴۰ (۲۸)
۵۹۱۷۵ (۳۵)	۲۵۶۰ (۳۴)	۵۳۱۷۵ (۳۳)	۳۱۲۲۰ (۳۲)

مشق ۱۷

۹ باقی ۴۰ (۳)	۲۳ (۲)	۳۹ (۱)
۳۳ باقی ۳۳۰ (۴)	۲۳ (۵)	۶۸ (۴)
۸۴ باقی ۷۵۵ (۹)	۲۰ باقی ۳۷۲ (۸)	۴۰ باقی ۵۴۰ (۷)
۵۸ باقی ۱۲۸۸۲ (۱۲)	۱۷۸ باقی ۲۹۳۵ (۱۱)	۱۱۷ باقی ۶۷۷ (۱۰)
۱۳۸ باقی ۱۴۲۲ (۱۵)	۲۹۴ باقی ۲۰۵۷ (۱۴)	۳۱۹ باقی ۳۵۹ (۱۳)
۳۲۵ باقی ۸۹ (۱۸)	۵۶ باقی ۳۳ (۱۷)	۴ باقی ۳۸۹ (۱۶)
۳۲۵۶ باقی ۱۲ (۲۱)	۳۲۶ باقی ۸۹ (۲۰)	۴۶ باقی ۸۲۷ (۱۹)
۶۷ باقی ۱۲۳ (۲۴)	۴۲ باقی ۱۵۷ (۲۳)	۲۲ باقی ۱۲۹ (۲۲)
۱۰۷۳۳ باقی ۷۸۳ (۲۷)	۸۹۴ باقی ۴۶ (۲۶)	۱۳۶۸ باقی ۳۸ (۲۵)
۱۸۷ باقی ۲۷۱۶ (۳۰)	۱۷۶ باقی ۹۷۳۳ (۲۹)	۸۹۳ باقی ۱۲۲ (۲۸)
۱ باقی ۲۵۵ (۳۳)	۴ باقی ۹۳۷ (۳۲)	۳ باقی ۷۵ (۳۱)
۱۷ باقی ۵۵۱۵ (۳۶)	۱۹ باقی ۳۳۱۰ (۳۵)	۲۰ باقی ۳۱۳ (۳۴)
۴۲ باقی ۳۰ (۳۹)	۱۶ باقی ۱۱۰۳ (۳۸)	۱۴ باقی ۶۷۰ (۳۷)

جوابات

۲۰ باقی ۲۰ (۴۲)	۱۹ باقی ۲۲ (۴۱)	۲۴ باقی ۳۰ (۴۰)
۲۴ باقی ۱۰۸ (۴۵)	۲۹ باقی ۲۸ (۴۴)	۳۳ باقی ۱۴ (۴۳)

مشق ۱۸

۳۰۳۱۴۹ (۳)	۸۶۱۸۸۲ (۳)	۶۵۵۸۲ (۲)	۲۱۹۵ (۱)
۱۵۹۵ (۶)	۸۵۰۳۰ (۴)		۱۸۶۶۹ (۵)
۲۵۱۳۸ (۱۰)	۹۲۰۸۰ (۹)		۸۸۳۲ (۸)
۷۹ باقی ۱۱۳ (۱۳)	۵۳ باقی ۱۱۸ (۱۲)		۷۴ باقی ۳۹ (۱۱)
۲۳۷۷ باقی ۸۶۹ (۱۴)	۳۰۳۵ باقی ۱۰۶۳ (۱۵)		۲۸۴ باقی ۲۰۱۲ (۱۴)

مشق ۱۹

۳۷۳۷۳۲۱ (۳)	۷۳۸۶۹۱۸ (۲)	۲۷۷۹۲۸ (۱)
۲۲۲۰۱۳۹۸۰ (۴)	۶۲۷۳۹۹۱۴۲ (۵)	۹۴۸۷۴۳۲۰ (۴)
۶۷۸۳۱۱۹۷۹۹ (۹)	۳۱۳۱۹۹۲۵۰ (۸)	۱۵۳۶۶۰۰۰۰ (۷)

مشق ۱۹ (الف)

۲۰ (۵)	۳ (۴)	۲ (۳)	۶ (۲)	۱۴ (۱)
۲۸ (۱۰)	۲ (۹)	۲ (۸)	۳۱ (۷)	۴ (۶)
۴۵۰ (۱۵)	۱۰ (۱۴)	۰ (۱۳)	۱۴ (۱۲)	۴ (۱۱)
۰ (۲۰)	۲۰ (۱۹)	۶۵ (۱۸)	۸۳ (۱۷)	۱۴ (۱۶)

علم الحساب حصہ اول
مشق ۲۰

۱۰۴

۷۸۸(۵)	۴۲۱(۴)	۸۴۱۱(۳)	۲۰۲۲(۲)	۲۵۲۸(۱)
۱۷(۱۰)	۳۷۹(۹)	۱۱(۸)	۳۱۷(۷)	۹۰۰۱(۶)
۲۵۹۸۰۷(۱۴)	۳۳۷۹۴(۱۳)	۴۳۵۴(۱۲)		۱۴۷۷(۱۱)
۱۷۷(۱۷)	۵۳۲(۱۶)	۲۱	۴۰۰۲۳(۱۵) مرتبہ اور باقی ۲۱	
۱۵۲۵(۲۱)	۷ مرتبہ (۲۰)	۸۳۷۱۵۰(۱۹)	۳۴(۱۸)	
۵۱۴۵۹۰(۲۵)	۳۷۲(۲۴)	۸۹(۲۳)	۱۵۹۹۴۳(۲۲)	
۱۸۹۴۷۱(۲۹)	۱۷۹۹۱۳(۲۸)	۲۳ برس (۲۷)	۱۰۷۹۹(۲۶)	
۵۲۵(۳۳)	۱۳۲۸۰۷(۳۲)	۷۱۵(۳۱)	۷۱۲۷۵(۳۰)	
	۳۱۳۲۸۸۳۵۲(۳۵)		۸۱۲۱۷۸۳۷۴(۳۴)	
	۳۲ بکر عمر ۵۸		۴۷۵(۳۶) رُپے	
۱۸ فی روپیہ (۴۰)	۱۳۵(۳۹) رُپے	۳۰ بکر رُپے (۳۸)	۲۹ عمر و ۲۹ رُپے بکر (۳۷)	
۵ برس (۴۳)	۱۸۰۰(۴۲) رُپے		۶۰ سیر و ۱۰۰ سیر (۴۱)	
۳ بکر بعد دوپہ (۴۶)	۶۰(۴۵)		۱۰ برس و ۷۰ برس (۴۴)	

مشق ۲۱

آئے ۱۱۵۳۲۸(۳)	آئے ۱۷۷۴(۲)	آئے ۷۲۲(۱)
آئے ۳۷۲(۶)	آئے ۱۲۱(۵)	آئے ۵۹۱۷۸(۴)
پائی ۵۹۳۲۸(۹)	آئے ۸۳۰(۸)	آئے ۷۰۴(۷)
پائی ۳۸۷۰۰(۱۲)	پائی ۷۵۳۱۸۴(۱۱)	پائی ۱۴۲۰۸۰(۱۰)
پائی ۵۱۸۷(۱۵)	پائی ۱۳۵۳۲۴(۱۴)	پائی ۲۱۷۲۴(۱۳)

پانی ۷۶۴ (۱۶) پانی ۱۳۰۵۵ (۱۷) پانی ۱۹۴ (۱۸) پیسے ۵۸۲ پانی

۷۴۱۰ (۲۱) پانی ۱۹۰۵ پیسے ۶۳۵ (۲۰) پانی ۱۵۰۳ پیسے ۵۰۱ (۱۹)

۳۸۹۶ (۲۵) ۱۰۰ (۲۴) ۶۳۱ (۲۳) ۱۶۳۲ (۲۲)

چھدام ۶۱۴۴۰ (۲۸) چھدام ۱۸۴۳۲۰ (۲۷) ۴۸۲ (۲۶)

چھدام ۷۸۰۸۰ (۳۰) چھدام ۱۸۱۵۰۴ (۲۹)

" ۶۸۴۸ (۳۲) " ۵۲۰۰ (۳۱)

" ۹۲۰۰ (۳۴) " ۷۹۲۰ (۳۳)

پانی ۱۲۸۶۴۰ (۳۶) پانی ۶۷۲۰ (۳۵)

پانی ۸۷۷۲ (۳۸) پانی ۱۳۴۷۸۴ (۳۷)

پانی ۱۴۷۴۳۶ (۴۰) پانی ۹۷۵۶ (۳۹)

پانی ۱۷۳۸ (۴۲) پانی ۷۲۶ (۴۱)

دھری ۳۳۰۰۰ (۴۴) پانی ۱۴۸۷ (۴۳)

" ۳۹۹۲ (۴۶) دھری ۹۷۶۰ (۴۵)

" ۳۸۷۲ (۴۸) " ۱۷۸۴ (۴۷)

اکتی ۱۴۸ اور ۷۴ چوٹی ۳۷ (۵۰) " ۱۵۰۴ (۴۹)

اکتی ۱۷۲ اور ۸۶ چوٹی ۴۳ (۵۱)

" اور ۲۴۴ " ۱۲۲ " ۶۲ (۵۲)

دھری ۱۶۵۶ (۵۴) " ۲۵۲۸ (۵۳)

ادھنے ۲۶۸۸ (۵۶) چھدام ۴۸۰۰ (۵۵)

پانیاں ۴۷۵ (۵۸) انانزنگیاں ۱۰۰ (۵۷)

بھکاری ۱۱۶ (۶۱) بچے ۵۵ (۶۰) اکتیں ۱۲۵ (۵۹)

پانی ۷۷۷۹۷ (۶۴)	پانی ۳۰۸۱۳ (۶۳)	پانی ۱۰۰۲۰ (۶۲)
پانی ۱۱۱۳۱ (۶۷)	پانی ۷۸۴۳ (۶۶)	پانی ۳۹۶۸ (۶۵)
پانی ۱۰۰۲۱ (۷۰)	پانی ۴۷۹۴ (۶۹)	پانی ۳۰۳۳ (۶۸)
پانی ۹۲۶۶ (۷۳)	پانی ۱۱۳۷۵ (۷۲)	پانی ۳۰۲۰ (۷۱)
پانی ۲۳۰۶۰ (۷۶)	پانی ۱۳۴۴ (۷۵)	پانی ۰۶۴۳ (۷۴)

مشق ۲۲

(۲) ۱۶۰ رُپے ۶ آنے ایک پانی

(۴) ۲۰ رُپے ۹ آنے

(۶) ۵۷ رُپے ۳ آنے اپانی

(۸) ۲۴۷ رُپے ۴ آنے پانی

(۱۰) ۱۵ رُپے ۱۰ آنے

(۱۲) ۴۸ رُپے ۲ آنے پانی

(۱۴) ۶۹ رُپے ۳ آنے

(۱۶) ۱۸۸ رُپے

(۱۸) ۱۳۹ رُپے ۶ آنے

(۲۰) ۱۹ رُپے ۸ آنے پانی

(۲۲) ۱۵ رُپے ۱ آنے پانی

(۲۴) ۷ رُپے ۳ آنے پانی

(۲۶) ۹۸۵ رُپے

(۲۸) ۶ رُپے ایک آنہ پانی

(۱) ۵۲ رُپے ایک آنہ پانی

(۳) ۴۰۵ رُپے ایک آنہ پانی

(۵) ۴۰ رُپے ۱ آنے اپانی

(۷) ۱۵۷ رُپے ۳ آنے پانی

(۹) ۵۲ رُپے ایک آنہ پانی

(۱۱) ۵۹ رُپے ۲ آنے پانی

(۱۳) ۵۵ رُپے ۵ آنے پانی

(۱۵) ۱۲۰ رُپے

(۱۷) ۴۳۸ رُپے ۱۵ آنے

(۱۹) ۳ رُپے ۴ آنے پانی

(۲۱) ۱۳ رُپے ۲۲ پانی

(۲۳) ۱۵ رُپے ۷ آنے پانی

(۲۵) ۴۷ رُپے ۶ آنے

(۲۷) ۴۰۵ رُپے

۲۱ (۳۱) ۵ رُپے	۲۸ (۳۰) ۸ رُپے	۲۹ (۳۲) ۱۱ رُپے
۲۲ (۳۲) ۳ رُپے	۲۹ (۳۳) ۱۱ رُپے	۳۰ (۳۴) ۱۱ رُپے
۲۳ (۳۴) ۹ رُپے	۳۰ (۳۵) ۱۳ رُپے	۳۱ (۳۶) ۱۳ رُپے
۲۴ (۳۸) ۳۹ رُپے	۳۱ (۳۹) ۲۰ رُپے	۳۲ (۴۰) ۲۰ رُپے
۲۵ (۴۰) ۲۰ رُپے	۳۲ (۴۱) ۱۱۲ رُپے	۳۳ (۴۲) ۷۰ رُپے
۲۶ (۴۲) ۷۰ رُپے	۳۳ (۴۳) ۳۰ رُپے	۳۴ (۴۴) ۷۰ رُپے
۲۷ (۴۴) ۷۰ رُپے	۳۴ (۴۵) ۳۴ رُپے	۳۵ (۴۶) ۳ رُپے
۲۸ (۴۸) ۳۰ رُپے	۳۵ (۴۷) ۷ رُپے	

مشق ۲۳

۱ (۲) ایک روپیہ	۱ (۲) ایک روپیہ
۲ (۳) ۳ رُپے	۲ (۳) ۳ رُپے
۳ (۴) ۲ رُپے	۳ (۴) ۲ رُپے
۴ (۵) ۲ رُپے	۴ (۵) ۲ رُپے
۵ (۸) ۲ رُپے	۵ (۸) ۲ رُپے
۶ (۱۰) ۸۵ رُپے	۶ (۱۰) ۸۵ رُپے
۷ (۱۲) ۵۱۸ رُپے	۷ (۱۲) ۵۱۸ رُپے
۸ (۱۴) ۶۸۰ رُپے	۸ (۱۴) ۶۸۰ رُپے
۹ (۱۶) ۴۵۷ رُپے	۹ (۱۶) ۴۵۷ رُپے
۱۰ (۱۸) ۶۸۳ رُپے	۱۰ (۱۸) ۶۸۳ رُپے
۱۱ (۲۰) ۳۴۹ رُپے	۱۱ (۲۰) ۳۴۹ رُپے
۱۲ (۲۱) ۲ رُپے	۱۲ (۲۱) ۲ رُپے
۱۳ (۲۲) ۳ رُپے	۱۳ (۲۲) ۳ رُپے
۱۴ (۲۳) ۴ رُپے	۱۴ (۲۳) ۴ رُپے
۱۵ (۲۴) ۵ رُپے	۱۵ (۲۴) ۵ رُپے
۱۶ (۲۵) ۶ رُپے	۱۶ (۲۵) ۶ رُپے
۱۷ (۲۶) ۷ رُپے	۱۷ (۲۶) ۷ رُپے
۱۸ (۲۷) ۸ رُپے	۱۸ (۲۷) ۸ رُپے
۱۹ (۲۸) ۹ رُپے	۱۹ (۲۸) ۹ رُپے
۲۰ (۲۹) ۱۰ رُپے	۲۰ (۲۹) ۱۰ رُپے

۲۲) ۶۷۶ روپے ۹ آنے ۳ پائی	۲۱) ۲۴۹ روپے ۸ آنے ۹ پائی
۲۴) ۵۰۹ روپے ۵ آنے ۵ پائی	۲۳) ۷۷۱ روپے ۵ آنے ۷ پائی
۲۶) ۷۱۰ روپے ۳ آنے ۹ پائی	۲۵) ۴۷۰ روپے ۱ آنے
۲۸) ۴۴۷ روپے ۵ آنے ۹ پائی	۲۷) ۹۹۹ روپے ۱۱ آنے ۸ پائی
۳۰) ۸۷۸ روپے ۹ آنے ۹ پائی	۲۹) ۴۶۷ روپے ۴ آنے ۳ پائی
۳۲) ۴۴۹ روپے ۷ آنے ۳ پائی	۳۱) ۸۵۰ روپے ۴ آنے ۴ پائی
۳۴) ۱۲۸ روپے ۳ آنے	۳۳) ۴۰ روپے
۳۶) ۱۵۶ روپے ۴ پائی	۳۵) ۴ روپے ۵ آنے ۵ پائی
۳۸) ۲۵۳ روپے ۹ پائی	۳۷) ۱۴۰ روپے
۴۰) ۱۶۹ روپے ۷ آنے ایک پائی	۳۹) ۷۷ روپے ۶ آنے ۶ پائی
۴۲) ۲۴۱ روپے ۲ آنے ۷ پائی	۴۱) ۱۸۱ روپے ۶ پائی
۴۴) ۱۴۵ روپے ۷ آنے	۴۳) ۶۸ روپے ۱۰ آنے
۴۶) ۹۶۴ روپے ۴ آنے ۷ پائی	۴۵) ۷۴ روپے ۵ آنے ایک پائی
۴۸) ۹۶۴ روپے ۱۱ آنے	۴۷) ۹۷۰ روپے ۹ آنے ۶ پائی

مشق ۲۳

۲) ایک روپیہ ۲ آنے ۳ پیسے	۱) ۶ روپے ۳ آنے ایک پیسہ
۳) ۳ روپے ۱۱ آنے ۹ پائی	۳) ۹ روپے ۱۰ آنے ۳ پیسے
۴) ۹ روپے ۸ آنے ۴ پائی	۵) ۳۹ روپے ۴ آنے ۹ پائی
۸) ۱۳ آنے ۹ پائی	۷) ۱۵ روپے ۳ آنے ۵ پائی
۱۰) ۵۸ روپے ۳ آنے ۸ پائی	۹) ۱۰ روپے ۸ آنے ۱۰ پائی

- (۱۱) ۲۷۳ رُپے ۳ آئے ۱۱ پائی
 (۱۲) ۱۳ رُپے ۱ آئے ۷ پائی
 (۱۳) ۵ رُپے ۱۲ آئے ۷ پائی
 (۱۴) ۲۰ رُپے ۱۴ آئے ۸ پائی
 (۱۵) ۱۷ رُپے ۱۵ آئے ۸ پائی
 (۱۶) ۱۱ رُپے ۱۵ آئے ۸ پائی
 (۱۷) ۱۱ رُپے ۱۵ آئے ۸ پائی
 (۱۸) ۱۱ رُپے ۱۵ آئے ۸ پائی
 (۱۹) ۱۱ رُپے ۱۵ آئے ۸ پائی
 (۲۰) ۲ رُپے ۳ آئے ۱ پائی
 (۲۱) ۳۰ رُپے ۱۰ آئے ۱۰ پائی
 (۲۲) ۸۰۹ رُپے ۲ آئے ۹ پائی
 (۲۳) ۱۱۸ رُپے ۱۴ آئے ۵ پائی
 (۲۴) ۵۷ رُپے ۳ پائی
 (۲۵) ۱۷ رُپے ۹ آئے ۳ پائی
 (۲۶) ۱۰۸ رُپے ۸ آئے ۸ پائی
 (۲۷) ۱۰۰ رُپے ۸ آئے ۸ پائی
 (۲۸) ۱۰۷ رُپے ۱۴ آئے ۸ پائی
 (۲۹) ۵۲۸ رُپے ۱۴ آئے ۸ پائی
 (۳۰) ۳۰۷ رُپے ۵ آئے ۸ پائی
 (۳۱) ۸۹ رُپے ۳ آئے ۱۰ پائی
 (۳۲) ۹۳ رُپے ۶ آئے ۶ پائی
 (۳۳) ۹۶ رُپے ۵ آئے ۱۱ پائی
 (۳۴) ۱۰۷ رُپے ۳ آئے ۸ پائی
 (۳۵) ۱۸۸ رُپے ۱۴ آئے ۸ پائی
 (۳۶) ۶۸ رُپے ۶ آئے ۸ پائی
 (۳۷) ۱۱ رُپے ۳ آئے ۱۰ پائی
 (۳۸) ۳۶۷ رُپے ۷ آئے ۶ پائی
 (۳۹) ۱۵۳ رُپے ۱۰ آئے ۶ پائی
 (۴۰) ۸۹ رُپے ۸ پائی

مشق ۲۴ (الف)

(۲) ۱۳ رُپے ۸ آئے ۸ پائی

(۱) ۲۴ رُپے

- (۳) ۵۸۳ روپے ۵ آنے سو پائی
 (۴) ۶۸ روپے ۱ آنے ۱۰ پائی
 (۵) ۴۴ روپے ۱ آنے ۳ پائی
 (۶) ۱۳۴ روپے ۷ آنے ۸ پائی
 (۷) ۴ روپے ۱۱ پائی
 (۸) ۲۷ روپے ۷ آنے ۸ پائی
 (۹) ۲۷ روپے ۷ آنے ۸ پائی
 (۱۰) ۳۱ روپے ۵ آنے ایک پائی
 (۱۱) ۶۶ روپے ۷ آنے ۶ پائی
 (۱۲) ۱۳۴ روپے ۷ آنے ۶ پائی
 (۱۳) ۳۷ روپے ۱ آنے ۶ پائی
 (۱۴) ۳۷ روپے ۱ آنے ۶ پائی
 (۱۵) ۱۰۸ روپے ۶ آنے ۳ پائی
 (۱۶) ۴۸۸ روپے ۱ آنے ۷ پائی
 (۱۷) ۱۲ روپے ۱ آنے ۸ پائی
 (۱۸) ۴ روپے ۸ آنے ۶ پائی
 (۱۹) ۸۵۰ روپے ۶ آنے ایک پائی
 (۲۰) ۴ روپے ۴ آنے ایک پائی
 (۲۱) ۹۳۲ روپے ۴ آنے ۸ پائی
 (۲۲) ۱۴۰ روپے ۴ آنے ۳ پائی
 (۲۳) ۲۷ روپے ۱ آنے ۳ پائی
 (۲۴) ۴ روپے ۱ آنے ۹ پائی
 (۲۵) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۲۶) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۲۷) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۲۸) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۲۹) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۰) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۱) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۲) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۳) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۴) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۵) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۶) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۷) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۸) ۲۰ روپے ۲ آنے
 (۳۹) ۲۰ روپے ۲ آنے

(۳۰) ۴۱۳ روپے ۷ پائی دہائی ۳۸۴ روپے ۱۰ آنے ۱۱ پائی
(۴۱) ایک روپیہ ۴ آنے

متفرق مشق

آبادی ۱۶۲۹۸۶ (۲)	(۱) ۱۵۵۶ ۷ ۱۶۶۱
روپے ۴۹۰ (۴)	سپاہی ۶۰۹۶ (۳)
روپے ۲۰۱ (۶)	۲۴۶۶۱ (۵)
۴۴۴ برس (۸)	۸ مرتبہ (۷)
۱۳۶۸۴ (۱۰)	۵۶۱۶ گز (۹)
۱۵۳۶۰ مسافر (۱۲)	۶۳۷۰۳۲ (۱۱)
۲۲۴۰۱۳۱۷۰۷ (۱۴)	۶۴ (۱۳)

(۱۵) ۶۸۰ روپے ۱ - ۳۲۰ روپے ب

(۱۶) ۸۵ لاکھ

(۱۷) ہر ایک مرد کو ۵ روپے - ہر ایک عورت کو ۳ روپے

(۱۹) ۱۰۰۰ روپے

(۱۸) ۲۸۹۰۸ من

(۲۱) ۶۴۰ روپے ۸ پائی

(۲۰) ۴۹۷ روپے ۱۱ آنے ۵ پائی

(۲۳) ۸۷۲ روپے ۴ آنے ۸ پائی

(۲۲) ۹۸۳ روپے ۸ آنے ۹ پائی

(۲۵) ۱۸۳ روپے ۱۴ آنے ۹ پائی

(۲۴) ۸۲۳ روپے ۱۰ آنے ۲ پائی

(۲۷) ۴۴ روپے ۶ آنے ۱۰ پائی

(۲۶) ۱۳۷ روپے ۴ آنے ۱۱ پائی

(۲۹) ۱۶ روپے ۲ آنے ۶ پائی

(۲۸) ۲۱۶ روپے ۱۰ آنے ۶ پائی

(۳۱) ۲۱۰ روپے ۱۴ آنے ۱۰ پائی

(۳۰) ۲۱۴ روپے ۷ آنے ۷ پائی

۱۲ (۳۳) آنے ۱۱ پائی	۹۸۹ (۳۲) روپے ۶ آنے ۳ پائی
۱۹۳ (۳۵) روپے ۴ آنے ۶ پائی	۷۳ (۳۴) روپے ۴ آنے ۹ پائی
۱ (۳۶) کے پاس ۳۴ روپے، اگلے ۱۰ پائی زیادہ ہیں۔	
۲۵۵ (۳۸) روپے ۸ آنے ۵ پائی	۳۳ (۳۷) روپے ۸ آنے ۸ پائی
۶۱ (۴۰) روپے ۱۰ آنے ۲ پائی	۲۰۹ (۳۹) روپے ۲ آنے ۳ پائی
۱۸۱ (۴۲) روپے ۱۴ آنے ۷ پائی	۲۲ (۴۱) روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
۳۱۱ (۴۴) روپے ۸ آنے ۱۰ پائی	۵۶ (۴۳) روپے ۱۰ آنے ۶ پائی
۸۹۶ (۴۶) روپے ایک آنہ ۷ پائی	۹۹ (۴۵) روپے ۳ آنے ۲ پائی
۱۹ (۴۸) روپے	۵۲ (۴۷) روپے ۴ آنے ۳ پائی

تمام شد

اطلاع

نیچے لکھی ہوئی کتابوں کو موافقہ دینے والے چاندو چندر پکروتی ایم۔ اے۔ پروفیسر محمد علی گڈہ ہمارے یہاں موجود ہیں۔

روپیہ اڈہ پائی	انگلش ارتھمیٹک	۱
۰ ۱۲ ۱	کی ٹو انگلش ارتھمیٹک	۲
۰ ۰ ۲	اردو ارتھمیٹک بڑے مبتدیوں	۳
۰ ۲ ۰	ہندی ارتھمیٹک نئے و دیار تھیوں کے لئے	۴
۰ ۲ ۰	علم الحساب (اردو ارتھمیٹک) مکمل و مجاد	۵
۰ ۳ ۱	حصہ اول (دفعہ اول کے لئے)	۶
۶ ۲ ۰	حصہ دوم (دفعہ دوم کے لئے)	۷
۰ ۲ ۰	حصہ سوم (دفعہ سوم کے لئے)	۸
۰ ۳ ۰	حصہ چہارم (دفعہ چہارم کے لئے)	۹
۰ ۲ ۰	حصہ پنجم (اوار متال کے لئے)	۱۰
۰ ۳ ۰	حصہ ششم (متال کے لئے)	۱۱
۰ ۵ ۰	انک گنت (ہندی ارتھمیٹک) مکمل و مجاد	۱۲
۰ ۳ ۱	پہلا بھاگ (پہلی دفعہ کے لئے)	۱۳
۶ ۲ ۰	دوسرا بھاگ (دوسری دفعہ کے لئے)	۱۴
۰ ۲ ۰	تیسرا بھاگ (تیسری دفعہ کے لئے)	۱۵
۰ ۳ ۰	چوتھا بھاگ (چوتھی دفعہ کے لئے)	۱۶
۰ ۳ ۰	پانچواں بھاگ (اوار متال کے لئے)	۱۷
۰ ۳ ۰	چھٹا بھاگ (متال کے لئے)	۱۸
۰ ۵ ۰	حل علم الحساب مکمل	۱۹
۰ ۱۰ ۰	حل اڈی گنت مکمل	۲۰
۰ ۱۰ ۰	مراثی ارتھمیٹک	۲۱
۰ ۳ ۱	بال گنت	۲۲
۰ ۲ ۰	حساب مبتدی	۲۳

پی۔ سی۔ دوا دیش شرینی اینڈ کمپنی علی گڈہ

۵۱۱

بیج - ع

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستحقاً جلد
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔
